

MASTEROPPGAVE

Emnekode: HI330LS

Navn: Pernille Solberg Fredriksen
Kandidatnummer: 8

Holocaust i norsk historieforskning og offentlig ordskifte. Fra nasjonal taushet til nasjonalt læreplanmål?

Dato: 18.05.2022

Totalt antall sider: 105

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	i
Forord	iii
1.0 Introduksjon	1
1.1 Problemstilling	3
1.2 Holocaust som begrep	3
1.3 Litteratur og kilder	5
2.0 Teori	6
2.1 Fordeler med historiografi.....	6
2.2 Historieskriving om tabubelagte temaer har blitt vanligere	6
2.3 Jødisk historie og norsk antisemittisme som forskningsfelt.....	9
3.0 Historiografi som metode.....	12
3.1 Visuell fremstilling av historiografien	12
3.2 En kvalitativ tilnærming til historiografien	14
3.3 Etterkrigsforskningens mange faser	15
4.0 1945-1960: Etterfolkemordstiden	17
4.1 Holocaust i det offentlige ordskiftet i etterkrigstiden.....	18
4.2 Etterkrigshistorikernes syn på Holocaust.....	20
4.3 Konsensusforestillingen og «I slik en natt»	21
5.0 1960-tallet: Introduksjon til en ny forståelse av jødeforfølgelsen i Norge	24
5.1 Rettssaken mot Adolf Eichmann.....	24
5.2 Første tegn på forandring i konsensusforestillingen	25
6.0 1970-tallet: Holocaust fikk plass i det offentlige ordskiftet.....	28
6.1 Holocaustfornektelse og Hoas-saken	29
6.2 «Det angår også deg»: Holocaust-overlevende står frem.....	32
6.3 TV-serien «Holocaust» skapte behov for å få vite mer.....	33
6.3.1 «Holocaust»-debattens første del	34
6.3.2 «Holocaust»-debattens andre del	39
7.0 1980-tallet: Revisjonisme og historikerstrid	45
7.1 Historikerstrid og opprørstrang i norsk historieforskning.....	45
7.2 En økende interesse for jødeforfølgelsen	47
7.3 Feldmann-saken: et norsk medansvar	50

8.0 1990-tallet: Klare linjer for historieforskningen om Holocaust ble satt.....	52
8.1 Mot-revisjonismens opprinnelse	54
8.2 Irving-debatten skapte splid	55
8.3 Et oppgjør med likvidasjonen av norske jøder.....	58
9.0 2000-tallet: Antisemittisme og rasisme i Norge på dagsorden	68
9.1 Holmlia-drapet og norsk nynazisme	68
9.2 Et oppgjør mot høyreekstremismen	70
9.3 Et nytt fokus i Holocaust-forskningen	71
9.4 Det endelige oppgjøret med Knut Rød.....	73
10.0 2010-tallet: Minnet om Holocaust forsterkes.....	76
10.1 Et tiår med terror preget offentligheten.....	77
10.2 Holocaust i læreplanen: en debatt om verdier og prinsipper.....	79
10.3 Den nye historiefaglige debatten om Holocaust	81
11.0 Oppsummering og konklusjon	84
Kilder.....	90
Aviser	93
Offentlige dokumenter	97
Litteratur.....	98

Forord

Arbeidet med denne masteroppgaven har vært givende, spennende og utfordrende. Holocaust har vist seg å være et tema jeg synes er veldig interessant, og ikke minst viktig. Som fremtidig lektor er Holocaust et nødvendig fenomen å undervise om, og jeg ser frem til å ta den utfordringen når den tid kommer.

Takk til min veileder Steinar Aas for gode tilbakemeldinger, innspill og forslag til denne oppgaven. Takk til venner og familie som har støttet meg i løpet av dette året, som tidvis har vært preget av mye stress. Takk til mine medstudenter som har delt faglige råd med meg, og for å ha bidratt til gode diskusjoner gjennom dette siste året. Ingen nevnt, ingen glemt. Til slutt ønsker jeg å rette en takk til HL-senteret, for alt arbeidet som blir lagt ned for å rette søkelys på Holocaust og andre folkemord.

Mai 2022,

Pernille Solberg Fredriksen

1.0 Introduksjon

Folkemordet på den jødiske befolkningen under andre verdenskrig er et fenomen som engasjerer mange. Om lag 6 millioner jøder drept som følge av Nazi-Tysklands utryddelsespolitikk, og i dag bruker vi betegnelsen Holocaust for å beskrive dette folkemordet.¹ Et folkemord defineres som drap som er begått i den hensikt å ødelegge, helt eller delvis, en nasjonal, etnisk, rasemessig eller religiøs gruppe som sådan. FNs folkemordkonvensjon ble vedtatt i 1948, som en konsekvens av Holocaust og overgrepene overfor ulike etniske grupper og minoriteter under andre verdenskrig, og er den delen av folkeretten som først definerte folkemord som en internasjonal forbrytelse.²

I dag har vi kunnskap om Holocaust og de ideologiske kreftene som lå bak, samtidig som forskningen på dette området stadig går fremover. Antisemittisme, som kan oppsummeres til å omhandle negative forestillinger om jøder, var et fremtredende aspekt ved nazismen.³ I dag vet vi hvilke konsekvenser slike forestillinger kan medføre, og de aller fleste tar avstand fra disse holdningene, slik at et folkemord som Holocaust aldri skal skje igjen. Samtidig finnes det høyreekstreme miljøer i Norge som ikke deler denne felles konsensusen. Nynazistiske holdninger finnes fremdeles, selv om det kun omfatter en liten prosentandel av befolkningen.⁴ Det viser at det fremdeles er viktig at vi arbeider med Holocaust, for å forhindre nye folkemord. En måte å forhindre at folkemord skjer igjen, er gjennom undervisning og kunnskapsformidling om temaet.

Formålet med denne oppgaven er å se på norsk historieforskning, og vurdere hva som har ført til at forskningen om Holocaust har endret seg. Det er også interessant å se hvordan offentligheten, eller det offentlige ordskiftet, har fremstilt det samme fenomenet. Sammenhengen mellom forskning og ordskiftet er en sentral del av oppgaven, og hensikten er å vise hvordan disse to dimensjonene påvirker hverandre. I enkelte tilfeller har sannsynligvis historieforskningen vært pådriveren for å aktualisere Holocaust som fenomen, og i andre tilfeller har det offentlige ordskiftet hatt denne rollen. I søken etter å finne en sammenheng er det vesentlig å tenke over at flere faktorer spiller inn og påvirker hverandre.

¹ FN, «Folkemord», sist åpnet September 13, 2021. <https://www.fn.no/tema/konflikt-og-fred/folkemord>.

² FN, «Folkemordkonvensjonen». Sist åpnet September 13, 2021. <https://www.fn.no/om-fn/avtaler/menneskerettigheter/folkemordkonvensjonen>.

³ HL-senteret, «Hva er antisemittisme?». Sist åpnet November 30, 2021. <https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/bakgrunn/ideologi/antisemittisme-den-mobile-fordommen.html>.

⁴ Vibeke Kieding Banik og Kjetil Braut Simonsen, «antisemittisme i Norge». *Store norske leksikon*. Sist åpnet September 13, 2021, https://snl.no/antisemittisme_i_Norge.

Fenomenet Holocaust kan tematiseres og aktualiseres på flere måter. Eksempelvis har nordmenns delaktighet til deportasjonene av norske jøder vært en problemstilling som har vært gjenstand for diskusjon flere ganger. Den varierende forskningen og omtalen av Holocaust kan begrunnes med flere typer forklaringer, som vil bli belyst i denne oppgaven. Det er nødvendig å se på historien ut fra dens premisser, for å kunne forstå hvordan historieskrivingen har blitt som den har blitt.

Utforskningen og fremstillingen av Holocaust har endret seg fra og med okkupasjonstiden fram til i dag. I dag er det et fenomen som blir undervist på skolen, snakket om i media og diskutert blant historikere. Når andre verdenskrig har blitt behandlet i etterkrigstidens Norge, har noen temaer fått mer oppmerksomhet enn andre. Eksempler på temaer som var sentrale i de første årene etter krigen er blant annet historien til motstandsbevegelsen, landssviket, rettsoppgjøret og Vidkun Quisling.⁵ En av de ledende historikerne innenfor norsk okkupasjonshistorie, Ole Kristian Grimnes, hevder at erfaringene fra krig og okkupasjon la et grunnlag for en slags konsensusforestilling i norsk historie.⁶ Konsensusen tok form under okkupasjonen og vedvarte i hele etterkrigstiden, ifølge Grimnes. Utviklingshistorien ble fortalt og tolket ensidig positivt, og ga ikke et nyansert bilde av fortiden. Det er denne konsensusforestillingen historikeren Odd-Bjørn Fure beskriver som bakgrunnen for hvorfor det har vært problematisk å ta opp vanskelige og traumatiske forhold i den norske krigshistorien.⁷ Dette kan være en årsak til at et tema som Holocaust ikke ble viet mye oppmerksomhet av historikerne. Etter krigens slutt skulle det nemlig ta flere år før Holocaust ble vist noen særlig interesse fra faghistorikernes side.

Opgaven vil også ta for seg det norske, offentlige ordskiftets behandling av Holocaust. «Offentlighet» kan defineres som noe som er tilgjengelig for alle. Ordet henger sammen med det tyske ordet *offen* som betyr «åpen(t)».⁸ Den tyske filosofen Jürgen Habermas er sentral når man skal definere hva offentlighet betyr. Han hevdet at offentligheten har utviklet seg til å bli forvaltet av frie borgere som har rett og plikt til å ytre sine meninger. Fri presse og fri debatt blant borgere har ført til en dannelse av en offentlig mening som statsmakten må ta hensyn til, og er en forutsetning for en borgerlig offentlighet.⁹ I søken etter

⁵ Susanne Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger – Fortidsbearbeidelse i Norge som identitetsdiskurs* (Oslo: Unipub, 2010).

⁶ Ole Kristian Grimnes, «Historieskrivingen om okkupasjonen», *Nytt norsk tidsskrift*, Vol. 7, Nr. 2 (1990): s. 112.

⁷ Odd-Bjørn Fure, «Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering» i *I krigens kjølvann*, red. Stein Ugelvik Larsen (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), s. 31 og 39.

⁸ Jostein Gripsrud, *Allmenningen – Historien om norsk offentlighet* (Oslo: Universitetsforlaget, 2017), s. 17.

⁹ Carina Nilstun, «offentlig». *Store norske leksikon*. Sist åpnet November 22, 2021, <https://snl.no/offentlig>.

holdninger som blir uttrykt i norsk offentlighet må man undersøke kilder som faller inn under denne definisjonen. Denne oppgaven vil ta utgangspunkt i bøker, aviser og tidsskrifter. Også kulturelle uttrykk, som kunst, museer og utstillinger, kan sies å være en del av offentligheten. Slike kilder er tilgjengelige for alle, og har derfor en nytteverdi i denne oppgaven. Det offentlige ordskiftet omfavner med andre ord relativt mye, men berører det alle nordmenn har tilgang til, og som er åpent for alle.

1.1 Problemstilling

Å studere forskning som omhandler Holocaust er interessant, fordi det kan gi en forståelse for hvilke verdier og prinsipper som er viktige i et samfunn. Ved å analysere historiske verk og offentlige debatter om Holocaust, er det mulig å oppnå et overordnet bilde av hvordan fenomenet har utviklet seg til å bli et viktig forskningsfelt i Norge i dag. Oppgaven handler altså i hovedsak om historiografien til Holocaust i Norge. Samtidig som forskningen om Holocaust har gått fremover, har det offentlige ordskiftet også tatt del i prosessen, og sørget for at nordmenn har blitt opplyst om temaet. Forholdet mellom forskning og det offentlige ordskiftet er viktig, fordi det sammen har ført til endringer i nordmenns kunnskapsnivå og oppfattelse av Holocaust. Nylig har det også resultert i politiske vedtak om skoleverket som forplikter norske lærere å undervise om Holocaust. For å finne ut av hvordan dette vedtaket kunne finne sted, er det nyttig å se på hva som ledet opp til det av forskning og offentlige diskusjoner. Problemstillingen kan oppsummeres slik; hvordan har det norske offentlige ordskiftets omtalte av Holocaust bidratt til innhold i krigshistorien, og hvordan har dette ordskiftet virket inn på den historiefaglige debatten om Holocaust i Norge?

En historiografisk gjennomgang som også inkluderer det offentlige ordskiftet, og ikke kun konsentrerer seg om forskning, muliggjør et større og mer helhetlig perspektiv på Norge som samfunn. Krigshistorien er et tema som har engasjert mange, både akademiske historikere og andre. Selv om ikke alle verk om Holocaust er skrevet som akademiske titler, betyr ikke det at de ikke har noen verdi i denne sammenhengen. Det offentlige ordskiftet har en viktig rolle, selv om det ikke representerer den offisielle staten Norge, men fordi det gjerne representerer hva som har engasjert folkemassen i Norge. Hensikten er å analysere hvilke faktorer som har ført til eventuelle endringer i nordmenns oppfattelse av jødeutryddelsen, og for å kunne gjøre det er det nødvendig å se de lange linjene i historiografien.

1.2 Holocaust som begrep

Ordet Holocaust stammer fra det greske ordet holókauston, som betyr «brennoffer». På 1800-tallet ble ordet brukt som en beskrivelse på massakre, som betyr drap på mange mennesker.

Først i 1942 ble ordet brukt i forbindelse med nazistenes forsøk på å utrydde jødene, og fra 1950-årene ble ordet anvendt som et internasjonalt egennavn for denne utryddelsespolitikken. Fra og med begynnelsen av 1980-tallet begynte flere å argumentere for at begrepet Holocaust skal inkludere de andre gruppene som også ble utsatt for nazistenes massedrap.¹⁰ Jødene selv bruker gjerne ordet Shoah eller Shoa for å beskrive folkemordet de ble utsatt for, som på hebraisk betyr «katastrofe».¹¹

Holocaust som begrep ble først tatt i bruk i Norge på slutten av 1970-tallet. I dag er det gjerne det ordet vi bruker for å beskrive jødeutryddelsen, men det har ikke alltid vært slik. Andre ord som omhandler det samme som vi i dag omtaler for Holocaust er f.eks. «tilintetgjørelse», «jødeaksjonen» eller «utryddelse». Alle disse begrepene kan benyttes, da det i grunnen handler om det samme; folkemordet på den jødiske befolkningen under andre verdenskrig. Begrepet folkemord oppsto under andre verdenskrig, og omhandler et spesielt fenomen; ødeleggelse av folkegrupper på grunnlag av hvem de er.¹² Selv om denne oppgaven tar for seg utryddelsen av jødene, er det viktig å nevne at det var flere folkegrupper som ble forsøkt utslettet av nazistene under andre verdenskrig. Rom-gruppen, sovjetiske krigsfanger, polakker, homoseksuelle og Jehovas vitner er eksempler på andre mennesker som ble drept.¹³

Folkemordkonvensjonen sier at folkemord er «handlinger som er begått i den hensikt å ødelegge helt, eller delvis, en nasjonal, etnisk, rasemessig eller religiøs gruppe som sådan». Drap, alvorlig skade, ødeleggelse av levekår, forhindring av fødsler og å fjerne barn fra en av de nevnte gruppene, med hensikt i å ødelegge gruppen som gruppe, er juridiske elementer som tilsier at et folkemord har funnet sted.¹⁴ Både handlingene, hensikten og de beskyttede gruppene er altså sentrale elementer i Folkemordkonvensjonen. Holocaust er det største folkemordet som har skjedd, og den jødiske befolkningen ble drept *fordi* de var jøder.

Antisemittisme som begrep kan anvendes på ulike måter, men det benyttes som en betegnelse for fiendtlige holdninger og handlinger rettet mot jøder. Noen bruker begrepet for å beskrive alle former for fiendtlighet rettet mot jødene gjennom historien, mens andre bruker det for å beskrive den rasistiske jødefiendtligheten som vokste fram på slutten av 1800-tallet.

¹⁰ HL-senteret, «Holocaust», Sist åpnet Oktober 26, 2021.

<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/holocaust>.

¹¹ Vibeke Kieding Banik, «Holocaust». *Store norske leksikon*. Sist åpnet April 30, 2022,

https://snl.no/Holocaust#-Om_begrepene_Holocaust_og_Shoah.

¹² Ellen Stensrud, «Hva er folkemord?». *HL-senteret*. Sist åpnet Mars 25, 2022.

<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/hva-er-folkemord.html>.

¹³ Banik, «Holocaust».

¹⁴ Lov Desember 9, 1948, nr. 1 om Overenskomst om forhindring og avstraffelse av forbrytelsen folkemord, Artikkel II, (Folkemordkonvensjonen), <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/1948-12-09-1?q=folkemord>.

Selve begrepet ble først gjort kjent i 1879 av den tyske journalisten Wilhelm Marr, som angrep jødene med det han selv mente var vitenskapelige og rasebaserte argumenter, heller enn religiøse argumenter. Denne nye formen for jødehat endret begrunnelsen for de negative forestillingene om jødene. Antisemittisme etter 1879 besto av en tanke om at jødene hersket over verden, og at de var farlige og fremmede.¹⁵ Også i Norge fantes disse fiendtlige tankene om jødene.

1.3 Litteratur og kilder

Det finnes noe litteratur som har tatt for seg historiografien om Holocaust i Norge etter andre verdenskrig. Noen av de mest sentrale verkene som er brukt i denne oppgaven er skrevet av Susanne Maerz, Stein Ugelvik Larsen, Bjarte Bruland, Ingjerd Veiden Brakstad, Synne Corell, Odd-Bjørn Fure, Jon Reitan og Øystein Sørensen.

Avisene som er brukt i oppgaven er fortrinnsvis riksaviser. I noen tilfeller er stoffet hentet fra noen mindre aviser, men hovedsakelig er litteraturen hentet fra Dagbladet, VG og Aftenposten. Holocaust er et tema som har engasjert mange i avisene, men noen av de som har gjort seg synlige i ulike diskusjoner om Holocaust er blant annet Hans Fredrik Dahl og Bjørn Westlie.

Forfølgelsen og deportasjonen av norske jøder er et tema som har blitt portrettert på mange flater. Både bøker, avisartikler og tidsskifter har tematisert dette fenomenet. Det har også vært gjenstand for filmatisering flere ganger, som gjerne har medført debatt. Flere politikere har også uttalt seg om Holocaust, som har medført at fenomenet har blitt debattert i politikken. Kildematerialet denne oppgaven bygger på har vært sentralt i det offentlige ordskiftet nasjonalt. Bortimot alt skriftlig materiale som er benyttet i oppgaven er hentet fra Nasjonalbiblioteket. Holocaust har også blitt tematisert på flere museer, gjennom kunstverk, i undervisningsopplegg på skolen, i utstillinger og annen populærkultur utenom film og TV. Holocaust har altså vært et tema i det kulturelle Norge, og det kan være vanskelig å ha oversikt over alt materialet, men i hovedtrekk vil oppgaven omhandle diskusjoner og hendelser som har skjedd i det offentlige rom. Mange ulike former for kilder er relevante i oppgaven, og kommer til å bli beskrevet og analysert. Med et slikt bredt blikk på det offentlige ordskiftet og det offentlige rom, vil sannsynligheten for å finne utviklingstrekk og sammenhenger være større.

¹⁵ HL-senteret, «Hva er antisemittisme?».

2.0 Teori

Denne oppgaven omfavner en rekke teoretiske aspekter i historiefaget. Teorien er knyttet til historiografien til Holocaust i Norge, hvordan fortellingen om temaet har forandret seg, og noen mulige årsaker til hvorfor.

2.1 Fordeler med historiografi

Historiografi kan defineres som utforskningen og fremstillingen av historiefagets historie. Historikeren Knut Kjeldstadli hevder at det finnes tre hensikter med å arbeide med historiografi. For det første kan personer som studerer historiografi bli bevisst på sin egen identitet og om den tradisjonen man står innenfor som fagmennesker. Den andre hensikten historiografien har er at den konkretiserer historiefaget til én vitenskap. Den tredje hensikten er at studier av historiografi kan vise hvilke temaer som har blitt forsket lite på. Det er denne hensikten, i følge Kjeldstadli, som er et avgjørende argument for å forstå historiografiens kritiske oppgave. Poenget er ikke å kritisere fortidens feiltrinn, men å få en større innsikt og forstå hvordan tidligere generasjoner har blitt formet av skiftende tendenser i historiefaget og i samfunnet generelt. Historiografien beskriver hvordan historiefagets innhold har vært, og kan si noe om hvordan den bør bli.¹⁶

Ved å se på historiografien i Norge etter andre verdenskrig får man inntrykk av hvilke aspekter ved krigen som har vært de mest sentrale i historieskrivingen. Med tanke på at det er over 75 år siden krigens slutt, er det rimelig å anta at fremstillingen av Norges krigshistorie/okkupasjonshistorie har forandret seg betraktelig på disse årene. Når man studerer historiografi er det essensielt å se på hvilke faktorer som kan ha bidratt til at historien ble skrevet på den måten. Det kan det være mange forhold som har bidratt og formet historieskrivingen. Det er noe jeg ønsker å belyse i denne masteroppgaven, ved å se på hvordan historieskrivingen om Holocaust har forandret seg, nettopp ved å se på hvilke årsaker som ligger bak.

2.2 Historieskriving om tabubelagte temaer har blitt vanligere

Fortidsbearbeidelse er et sentralt begrep i forbindelse med historiografien til andre verdenskrig, men også om den spesifikke delen av historiografien om Holocaust. Opprinnelig var det et begrep som var knyttet til Tyskland, deres tilknytning til nazismen, og deres oppgjør mot denne ideologien. Begrepet fortidsbearbeidelse handler ikke om den historiske hendelsen som blir bearbeidet, men heller selve prosessen med å ta et oppgjør med historien.

¹⁶ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var – En innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), s. 51-52.

Dette oppgjøret med fortiden ble og blir betraktet som en historisk prosess. Selv om begrepet opprinnelig ble brukt om Tyskland, har også andre europeiske stater blitt betraktet i et fortidsbearbeidelsesperspektiv. Dette har medført en utviding av begrepet, men det har igjen medført en unøyaktighet i og med at det kan være vanskelig å definere hva som skal bearbeides, og om det i det hele tatt er mulig.¹⁷

Å bruke begrepet fortidsbearbeidelse taler for et oppgjør med egen historie, som har et fellestrekk i at denne historien medfører et visst ubehag. Et slikt ubehag for egen historie passer godt når det gjelder Norge, men dog på en annen måte enn Tyskland. I norsk sammenheng mener forfatteren Susanne Maerz at fortidsbearbeidelse handler om å sette seg inn i og forstå prosessen i oppgjøret med okkupasjonstiden og å analysere den. Fortidsbearbeidelse i Norge kan knyttes til at tabubelagte sider av krigstiden kommer frem i lyset. Det må ikke brukes om en prosess som skal avsluttes, men heller som et begrep for kritisk refleksjon over egen historie.¹⁸ Fortidsbearbeidelsen i Norge er relevant i denne oppgaven, fordi det kaster lys over hvordan man velger å fremstille historien, og hvilke holdninger man ønsker å utvikle.

Det er ikke kun Holocaust som er et ubehagelig tema i norsk okkupasjonshistorie. Diskusjonene om frontkjempernes straff, likvidasjonene til motstandsbevegelsen, samarbeidet med okkupasjonsmakten og Nasjonal Samling, tyskerbarna, og behandlingen av de sovjetiske og jugoslaviske krigsfangene på norsk jord er andre temaer lenge var tabubelagt. Frontkjemperne var nordmenn som kjempet i tysk krigstjeneste under krigen, og ble anklaget for landsforræderi under rettsoppgjøret. Motstandsbevegelsens likvidasjoner, og problematikken rundt dette, omhandlet hvorvidt likvidasjonene var rettmessig utført. Behandlingen av tyskerjentene og deres barn er et tema som lenge ble fortiet, fordi de ble trakassert og sjikanert av nordmenn etter rettsoppgjøret. Okkupantenes barn fikk også oppleve hets og dårlig behandling i det norske samfunnet etter krigen. Sovjetiske og jugoslaviske krigsfanger i Norge ble torturert og drept da de arbeidet med å bygge ut den norske infrastrukturen. Særlig var de viktige i jernbanebyggingen og veibyggingen, spesielt i Nordland, og det skulle ta flere år før dette området innenfor historien ble forsket på. Hvert nevnte tema er ubehagelig på sin egen måte, men alle representerer en del av historien som viser at nordmenn også har tatt del i ugjerninger. På 1990-tallet var det fremdeles en rekke av disse temaene som ikke hadde blitt forsket på. Andre temaer kan sies å ha blitt neglisjert av okkupasjonshistorikerne, ifølge Odd-Bjørn Fure. En fremstilling av norsk okkupasjonshistorie

¹⁷ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 17.

¹⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 17-19.

som ikke innlemmer slike temaer, er ifølge Fure en ufullstendig historie, fordi det medfører at den mister vesentlig perspektiver.¹⁹ For å få et mer helhetlig perspektiv på historien, er det derfor essensielt at disse temaene blir mer omtalt og forsket på.

Å bruke historien som en del av et politisk budskap er ikke uvanlig. I store deler av Europa etter krigen, ble krigshistorien brukt til å gjenoppbygge landene. Ved å trekke frem solidariteten folk viste under krigen, mobiliserte politikere i Europa folk til å gjenreise sine stater. Motstandskampen sto sentralt i denne historiebruken for å skape et solidarisk fellesskap.²⁰ Ved å fokusere på enkelte deler av historien i politikken ville man kunne fremme ulike verdier og prinsipper. Både utviklingsoptimisme og utviklingspessimisme virker sammen i politisk bruk av historie.²¹ Også i Norge var politikerne opptatt av å gjenreise landet, og skape et fellesskap. Politikerne lagde ulike bilder av hva Norge har vært, og hva Norge skulle bli. I dag har politiske ledere blant annet vært opptatt av å profilere Norge som en fredsnasjon, og fremme landets humanitære arbeid.²² Det er mulig at historien om Holocaust blir trukket frem i nye konflikter for å legitimere denne fredspolitikken som føres i Norge. En følge av en slik politikk vil føre til at Holocaust blir mer omtalt, både av politikere, i det offentlige ordskiftet og blant historikere. En forutsetning for en slik teori vil være at Norge ble tilstrekkelig gjenreist etter krigen, og fikk muligheten til å utvikle en ny historie som ikke satte alt søkelys til motstandskampen. Å avtabuisere temaer som Holocaust er viktig for at Norge skal kunne fremme sine demokratiske verdier og som fredsnasjon. Historien om Holocaust i dag er nyttig nettopp på grunn av brukspotensialet.

I de første årene etter krigen var Norge preget av nasjonsbygging. Erfaringene fra okkupasjonstiden ble viktige i arbeidet med gjenreisningen av landet. Felles for alle land som hadde vært okkupert under andre verdenskrig var et behov for en egen nasjonalhistorie man kunne leve med, men som også fungerte som en konstruktiv og oppbyggende funksjon i etterkrigssamfunnet. Lidelsene som skjedde under krigen fikk også en funksjon, særlig heltene som kjempet for det de trodde på. De som ofret seg for en god sak eller døde i tjeneste var enkle å plassere i en nasjonal fortelling. Derimot var ikke folkemordet på de norske jødene like enkelt å plassere innenfor denne kategorien. Norske jøder hadde nemlig ikke dødd for en sak de selv trodde på, men heller som en konsekvens av noe nazistene trodde på. Dette kan være grunnen til at folkemordet ikke hadde en positiv nasjonal funksjon i etterkrigstiden.

¹⁹ Fure, «Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering», s. 33-39.

²⁰ Jan Bjarne Bøe og Ketil Knutsen, *Innføring i historiebruk* (Kristiansand: Cappelen Damm, 2013), s. 116.

²¹ Bøe og Knutsen, *Innføring i historiebruk*, s. 123.

²² Kristoffer Egeberg, *Fredsnasjonen Norge* (Oslo: Kagge forlag, 2017), s. 8.

De gangene Holocaust ble brukt i den nasjonale nasjonsbyggingen, var det for det meste i forbindelse med en påstått medfødt forakt mot antisemittisme, og ikke om selve folkemordet eller om de norske jødene.²³

2.3 Jødisk historie og norsk antisemittisme som forskningsfelt

I norsk historieforskning har både jødernes historie og norsk antisemittisme fått relativt lite oppmerksomhet, men det har fått mer oppmerksomhet i nyere tid. En følge av konsensusforestillingen av krigen var at det ble vanskelig å ta opp ubehagelige og traumatiske temaer. Det er først i de siste tiårene at jødernes historie og antisemittisme i Norge har fått en større plass i historiefaget.²⁴ Derfor er det betydelig at flere historikere forsker på disse temaene i dag, og nettopp denne prosessen belyses i denne oppgaven.

Norske jøders historie har ikke alltid fått mye oppmerksomhet i Norge. I dag kan vi si at de har fått en viktigere rolle i norsk historieskriving og minnekultur. Det finnes minst tre ulike perspektiver innenfor jødisk historieskriving. Den første er den jødiske befolkningens egne integrasjonsfortelling. En slik fremstilling av historien fokuserer på den positive forbindelsen mellom jøder og nordmenn, og tjener som en bekreftelse av en norsk-jødisk identitet. Eksempler på slike fremstillinger er fortellingen om Henrik Wergelands kamp for å endre loven, slik at jøder kunne oppholde seg i Norge. Et annet relevant eksempel i forbindelse med Holocaust og jødedeportasjonene, er fortellingen om redningsaksjonene av jødene under krigen og «gode nordmenn» som hjalp dem. Det andre perspektivet innenfor jødisk historieskriving er den selvkritiske motforestillingen, som sto i kontrast mot den såkalte konsensusforestillingen. Denne fremstillingen av historien fremhever det norske medansvaret for jødeforfølgelsene og deportasjonene, samtidig som den vender seg mot glemselen av Holocaust i den norske minnekulturen. Et eksempel på et slikt perspektiv er boka *Hva visste hjemmefronten?*, skrevet av Marte Michelet.²⁵ Boka tar utgangspunkt i et stort kildemateriale, og hevder at Hjemmefronten nedprioriterte å hjelpe jødene, selv om de hadde fått beskjed om at det foregikk en aksjon mot dem. Selv om boka ble publisert i 2018, skapte den en heftig historikerdebatt, som viser at deportasjonene av jødene fremdeles er et betent og ubehagelig tema. Det siste perspektivet innenfor jødisk historieskriving er innvandrers-narrativet som ser den jødiske minoritetens historie sett i lys av en flerkulturell

²³ Ingjerd Veiden Brakstad, *Etter folkemordet 1945-* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2021), s. 102-103.

²⁴ Christhard Hoffmann, «Perspektiver på minoritetshistorie: jødisk historiografi i Norge», Sist åpnet November 23, 2021. <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2096-Perspektiver-på-minoritetshistorie-jødisk-historiografi-i-Norge.html>.

²⁵ Marte Brekke Michelet, *Hva visste Hjemmefronten?: Holocaust i Norge, varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet* (Oslo: Gyldendal, 2018).

nasjonalhistorie. Denne fremstillingen belyser jødernes forskjellige integrasjonsstrategier og identitetsformer, og sammenligner disse med andre minoriteter. Slike fremstillinger bidrar til å gi et nytt bilde av den jødiske minoriteten, og gjør det samtidig mulig å sammenligne jødene med andre sosiale og etniske grupper i Norge.²⁶ Gjennom denne oppgaven vil disse perspektivene på jødisk historieforskning bli belyst.

Det første store og banebrytende verket om jødernes historie i Norge er skrevet av Oskar Mendelsohn, som ble publisert i to bind i 1969 og 1986. Verket *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år* omfatter om lag 1400 sider med omfattende dokumentasjon av tidligere ukjent og stort kildemateriale. Bøkene belyser for det første de ytre, rettslige, politiske og sosiale rammebetingelsene for jødene i Norge. For det andre blir jødernes demografiske utvikling belyst, samt historien til menighetens indre liv.²⁷ Historikeren Christhard Hoffmann mener at Mendelsohns verk er en viktig del av jødernes integrasjonsfortelling, og hevder at slike fortellinger i hovedsak tjener en dobbeltfunksjon. Rettet innad forsøker en slik fremstilling å erstatte det fremmede og problematiske inntrykket ved innvandrers- og minoritetssituasjonen som jødene sto ovenfor, med positive myter som viser at jødene var velkomne i majoritetssamfunnet. Fortellinger om motstandsbevegelsens redningsaksjoner for jødene under krigen er et eksempel på dette. Rettet utad har integrasjonsfortellinger som mål å synliggjøre jødernes bidrag og innsats for Norge, og har dermed en identitetsskapende funksjon. Om ikke målet er assimilasjon, så er det et mål om anerkjennelse av egen identitet innenfor en nasjonal referanseramme. Eksempler på dette er når man bruker betegnelser som «norske jøder» og «jødiske nordmenn». Ved å bruke disse ordene i verket sitt bekrefter Mendelsohn en norsk-jødisk identitet etter traumet som Holocaust etterlot seg.²⁸ Det er allikevel bemerkningsverdig at forskningen om jødisk historie ikke synes å ha vekket interesse hos noen tidligere. Det er først flere år etter at Holocaust fant sted, at jødisk historie ble et felt innenfor historieforskningen. På samme måte skulle det gå lang tid før norsk antisemittisme ble noe man snakket om, både blant historikere og i det offentlige ordskiftet.

Den offentlige diskursen om antisemittismen ble endret etter 1945. Dette er kan sies å være gjeldende i de fleste europeiske land etter krigen, og det danner et slags bruddpunkt i den europeiske antisemittismens historie. Både rammebetingelsene for den antijødiske

²⁶ Christhard Hoffmann, «Perspektiver på minoritetshistorie: jødisk historiografi i Norge».

²⁷ Oskar Mendelsohn, *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år, Bind 1* (Oslo: Universitetsforlaget, 1969) og Oskar Mendelsohn, *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år, Bind 2* (Oslo: Universitetsforlaget, 1986).

²⁸ Christhard Hoffmann, «Perspektiver på minoritetshistorie: jødisk historiografi i Norge».

tankegangen og antisemittismens karakter ble endret på vesentlige områder. Historikeren Kjetil Braut Simonsen fremhever to punkter; for det første ble offentlige ytringer som åpenbart var antisemittiske i økende grad tabubelagt. Dette gjelder i det minste i Vest-Europa og i store deler av Sentral-Europa. For det andre ble funksjonen til antisemittismen endret etter 1945. Det var ikke lenger en del av et politisk-ideologisk program som ble omtalt i offisielle programmer, men heller antijødiske stereotyper og klisjeer som ble reproduisert i private omstendigheter.²⁹ Selv om antisemittisme ikke lenger ble uttrykt i offentligheten, betydde det allikevel ikke at det ikke fantes antisemittiske holdninger blant nordmenn.

Etterkrigstiden i Norge var preget av rettsoppgjøret, men også av oppgjøret mot nasjonalsosialismens ideologi. Rettsoppgjøret ble i høy grad rettet mot NS og deres medlemmer, som hadde begått landsforræderi. Erfaringene fra det brutale okkupasjonsregimet og kunnskapen om Holocaust førte til at nasjonalsosialismen ble ansett som den absolutte ondskap. Fellesprogrammet som ble utformet etter krigen viste at alle de politiske partiene sto sammen i kampen mot høyreekstremisme og diktatur. En slik politisk og offentlig fordømmelse av nasjonalsosialisme bidro til å konstruere en slags kollektiv identitet. Det nasjonale selvbildet etter krigen ble som nevnt preget av motstandsbevegelsen, som hadde fått tildelt en fremtredende plass. NS-medlemmer ble støtt ut av det nasjonale fellesskapet, og tildelt roller som forrædere og unasjonale. Ved å skape et slikt skille i etterkrigstiden kom man til å identifisere antisemittisme som noe som kun angikk den tyske okkupasjonsmakten og NS.³⁰ Antisemittisme ble med andre ord kategorisert som ikke-norsk og sto utenfor den nasjonale konsensusen. Dette kan være grunnen til at norsk antisemittisme lenge var tabubelagt i historieskrivingen. I denne sammenhengen er det interessant å nevne at antisemittisme og jødene verken ble glemt eller fortiet i pressen, men at historikerne ikke viet så mye tid til temaet.³¹ Dette antyder at det var offentligheten som jobbet mot antisemittiske holdninger i tiårene etter krigen, og at pressen hadde et beredskap mot slike tankemåter. Historikerne ble i dette tilfellet en mer passiv part i arbeidet mot fiendtlige holdninger.

²⁹ Kjetil Braut Simonsen, ««(...) det krassete utslaget av de samfunnsmessige understrømningene som truer sivilisasjonen» - Diskursen om jødene og antisemittismen etter 1945», i *Historie og moral – Nazismen, jødene og hjemmefronten*, red. Øystein Sørensen og Kjetil Braut Simonsen (Oslo: Dreyers forlag, 2020), s. 231-232.

³⁰ Simonsen, ««(...) det krassete utslaget av de samfunnsmessige understrømningene som truer sivilisasjonen»», s. 232-234.

³¹ Simonsen, ««(...) det krassete utslaget av de samfunnsmessige understrømningene som truer sivilisasjonen»», s. 256-257.

3.0 Historiografi som metode

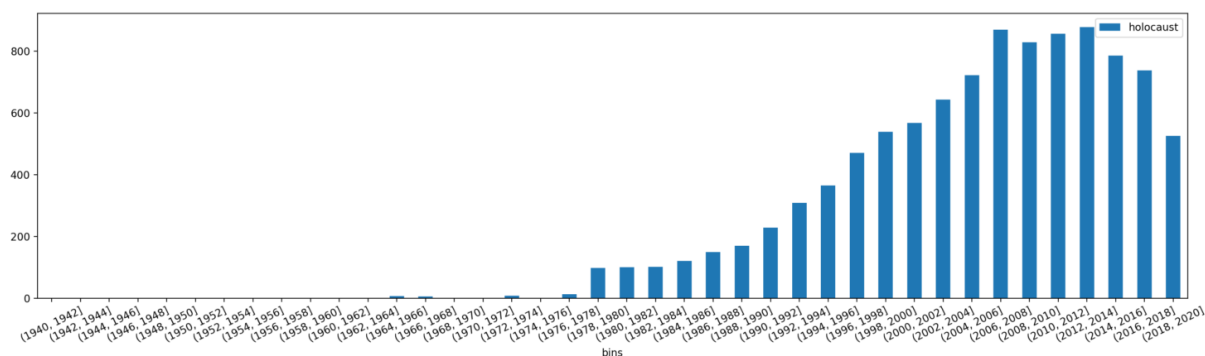
En historiografisk gjennomgang av norsk krigshistorie kan vise tydelige skiller i måten historien har blitt framstilt. Både generasjoner av forskere, debattkulturen og oppslagene i media har forandret seg. De forskerne som selv levde under krigen hadde gjerne vært deltakere i krigens ulike faser, og fikk dermed et mer personlig forhold til historien. Generasjonene som kom senere, hadde ikke det samme personlige forholdet til hendelsene som skjedde. Statsviteren Stein Ugelvik Larsen hevder at dette generasjonsskillet skapte kløfter og uenighet når man skulle forklare og forstå linjer og individuelle motiver i historien. Han mente at etterkrigsgenerasjonen så på historien med et tilbakeskuende blikk, mens okkupasjons-historien for deltakerne ble gjenspeilet av deres egne opplevelser under krigen, som de selv hadde satt sitt preg på. Perspektivene til de ulike generasjonene har begge nytteverdi, men også noen ulemper. Der etterkrigsgenerasjonen manglet konkrete minner av opplevelser, kunne også krigsgenerasjonen overdrive sine egne roller og det de hadde opplevd. I tillegg var det ingen som var til stede under alt som skjedde under krigen. Med alt hemmeligholdet under krigen var man forhindret i å vite noe om andre fronter enn sin egen. Det var først etter krigens slutt at kunnskapen om de mest grusomme sidene ved den kom frem i lyset.³² Det er interessant å se på dette forholdet mellom generasjoner av forskere, men det er også nødvendig å trekke linjer til forskerklimaet i dag. Ved å gjøre det kan vi finne ut hvilke temaer og hendelser som har vært spesielt viktige i historieskrivingen, og også se på utviklingen til forskningen omkring Holocaust.

3.1 Visuell fremstilling av historiografien

Nasjonalbibliotekets hjemmeside er et nyttig verktøy for historikere når vi søker etter informasjon om et gitt tema. Nettsiden har et filtersystem som gjør det enkelt å finne frem eksempler på bøker, aviser og tidsskrifter som omhandler Holocaust. Databasen inneholder litteratur som er utgitt i Norge eller av norske forfattere. Ved å søke på ordet «Holocaust» får man opp tusenvis av treff på ulike verk. Det er mulig å lage en grafisk fremstilling over hvor mange verk som inneholder begrepet Holocaust, og skille mellom bøker, aviser og tidsskrift.³³ Det kan være nyttig når vi ser på et fenomen i en historiografisk kontekst. Nedenfor kan vi se hvordan grafen over antall bøker om Holocaust ser ut.

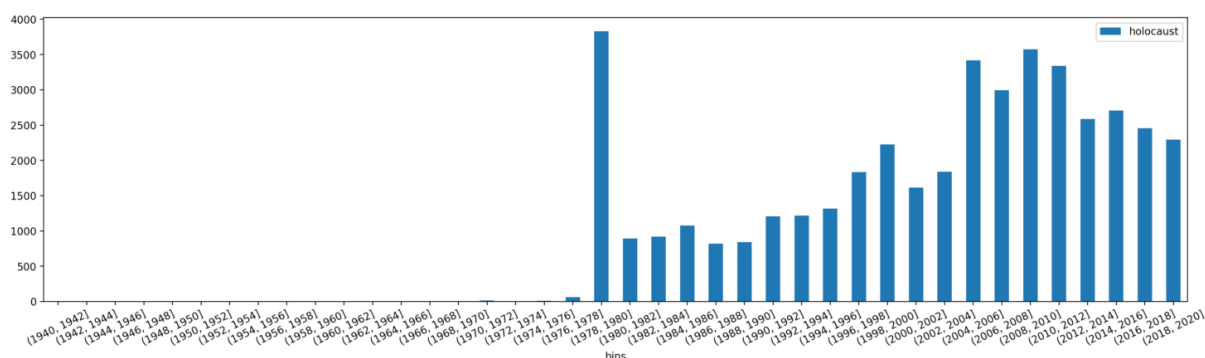
³² Stein Ugelvik Larsen, *I krigens kjølvann – Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), s. 9.

³³ Grafene er laget med statistikkprogrammet til Nasjonalbiblioteket, som jeg fikk tilgang til på etterspørsel.

Graf 1: Antall bøker som inneholder ordet Holocaust.

En slik fremstilling av historiografien viser når et gitt tema ser ut til å få mer oppmerksomhet. Graf 1 viser at begrepet Holocaust ikke var så mye i bruk før på slutten av 1970-tallet, og at det har vært en jevn stigning i årene som kommer etter. Vi kan også se at antall bøker om Holocaust har gått ned de siste årene. Grafen som viser antall verk over Holocaust i avisene ser derimot annerledes ut.

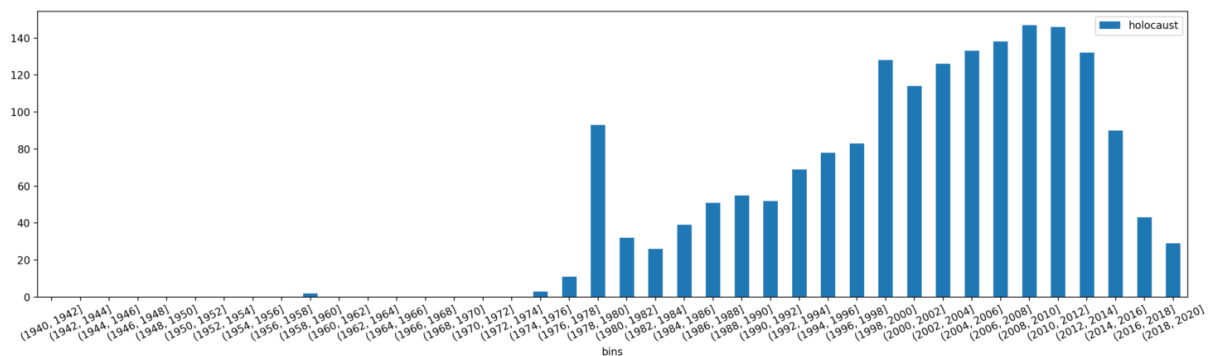

Graf 2: Antall aviser som inneholder ordet Holocaust.

I denne grafen ser vi et kraftig oppsving på slutten av 1970-tallet, der grafen også har sitt toppunkt. Videre ser vi at Holocaust har vært et begrep som har blitt mye brukt i avisene. Dette kan tyde på at jødeforfølgelsen var et tema som engasjerte mange. En årsak til at grafene har ulike verdier på gitte tidspunkt, er fordi riksavisene skriver om dagsaktuelle temaer. De ulike toppunktene i grafene kan indikere at det skjedde noe aktuelt i forbindelse med Holocaust på den tiden. Derfor er det interessant å se nærmere på de faktorene som bidro til å aktualisere folkemordet, og undersøke hvilke effekter disse faktorene hadde for forskningen på Holocaust. Den kraftige økningen i antall verk på slutten av 1970-tallet indikerer at det skjedde noe bemerkelsesverdig da, og det kan se ut til at omtalen av Holocaust først begynte her.

Antall tidsskrift som omhandler Holocaust er mer vekslende. Dette kan vi se i grafen under. Her ser vi samme stigende tendens rundt slutten av 1970-tallet, men så blir det en nedgang før grafen tar seg godt opp igjen. I likhet med avisene, viser denne grafen at også

antall tidsskrifter i nyere tid har en oppadstigende andel som omhandler Holocaust, utenom 2010-tallet.

Graf 3: Antall tidsskrift som inneholder ordet Holocaust.

Visuelle fremstillinger som disse grafene er fordelaktige i og med at de viser tydelig når et begrep ble aktualisert. Allikevel kan de være misvisende, fordi at begrepet Holocaust ikke alltid har vært synonymt med folkemordet på den jødiske befolkningen. Grafen antyder at omtalen av Holocaust ikke begynte før om lag 1980, som for så vidt er riktig, men den tar ikke høyde for at fenomenet Holocaust ble omtalt som noe annet i tiden før dette. Andre ord og begreper som kan knyttes til Holocaust er blant annet «den endelige løsning», «brennoffer», «jødeutryddelsen», «tilintetgjørelsen av jødene», «jødeforfølgelse» og «Shoah». Det kan derfor være ufordelaktig å kun belage seg på slike grafer i undersøkelsen av historiografien til Holocaust som fenomen. Allikevel er det interessant å se når vi i Norge først begynte å benytte oss av begrepet «Holocaust» som en betegnelse på folkemordet på den jødiske befolkningen. For å gi et bedre bilde historiografien i Norge, vil det være mer fordelaktig å bruke en kvalitativ tilnærming, og se grundigere på de hendelsene og debattene som har ført til endringer i historieforskningen.

3.2 En kvalitativ tilnærming til historiografien

Denne oppgaven tar for seg konkrete hendelser og diskusjoner som har foregått i fagmiljøet og i det offentlige ordskiftet. Årsaken til at det er valgt en kvalitativ metode er fordi det kan gi bedre innsikt i hvordan enkelte verk, debatter og hendelser kan ha bidratt til en utvikling i forskningen og fremstillingen av Holocaust. Med en slik metode er det mulig å se de lange linjene i historiografien, og se hvordan omtalen og fremstillingen av Holocaust har endret seg over tid. En kvantitativ undersøkelse kunne vært mulig, men som jeg allerede har drøftet, er eksempelvis grafer ikke et spesielt nøyaktig verktøy for et tema som Holocaust. Fenomenet har ulike definisjoner, og temaet omfatter et massivt omfang av kilder. I tillegg er det flere andre tema som er nært knyttet til folkemordet på den jødiske befolkningen. Blant annet er antisemittisme, høyreekstreme ideologier, etnisk rensning og terrorisme temaer som gjerne

linkes opp mot Holocaust. Valget av metode er derfor basert på omfanget av materialet, og et ønske om å fordype seg innenfor enkelte diskusjoner, hendelser og litterære verk. Med en slik metode kan man også få innblikk i hvordan historikernes og offentlighetens verdier og prinsipper utvikles.

Denne måten å utføre arbeidet på har både styrker og svakheter. Styrkene er at vi får innblikk i hvilke hendelser som var utslagsgivende eller typiske for sin periode. Vi får også kjennskap til hvilke holdninger og verdier som kan ha vært spesielt viktige på de gitte tidspunktene. Svakheter ved å gjøre en kvalitativ studie er at man er nødt til å velge vekk noe, og flere aspekter kan bli utelatt. Allikevel kan det argumenteres for at det er mest hensiktsmessig ut fra oppgavens formål å anvende en kvalitativ metode.

Litteraturen er som nevnt hentet fra flere hold. Avisene som er brukt er stort sett riksaviser. En annen avgrensning oppgaven har er å kun fokusere på Norge og den norske fremstillingen av Holocaust. De utvalgte verkene, hendelsene og debattene er valgt fordi de er særegne for sine tidsepoker, eller fordi de har ført til en endring. Som nevnt innledningsvis kan det være vanskelig å ha fullstendig oversikt over alt materialet som har påvirket hvordan vi opplever Holocaust i dag. Det er mye som spiller inn, og sannsynligvis er det flere faktorer som kan ha påvirket historiografien, men som ikke dekkes i denne oppgaven. Strukturen på oppgaven er lagt opp på en mest mulig kronologisk måte, og hvert kapittel, med unntak av det første, handler om ett tiår av gangen.

3.3 Etterkrigsforskningens mange faser

Det er mulig å dele opp etterkrigstidens diskusjoner og drøftinger av okkupasjonshistorien i ulike faser. Både Stein Ugelvik Larsen og Susanne Maerz bruker de samme fasene i sine verk. Den første etterkrigstiden fra 1945-1950 kaller Larsen for «smertetiden». I denne fasen var det spesielt tre temaer og debatter som var viktige; rettsoppgjøret, det militære oppgjøret og det politiske oppgjøret. 1950-årene kaller Larsen for «pionerfasen», da det var lite av prinsipiell debatt omkring linjene i norsk historie under andre verdenskrig, med noen unntak. 1960-årene kan man kalle for «opptakten til revisjonismen», da man begynte å se mer kritisk på etterkrigstidens forenkling og enighet om historien. Revisjonismen begynte for fullt i 1970-årene da mytene om krigen ble utsatt for kritikk. Disse årene ble andregenerasjonens periode for okkupasjonsforskningen. Tredjegerasjonen av historikere ble sentrale i 1980-årene, som ble til «den norske historikerstridens første periode». I denne tiden ble «Skodvinskolen» særlig utsatt for kritikk. 1990-årene kan bli kalt en periode for «mot-revisjonisme»,

der spesielt Hans Fredrik Dahl er en sentral figur.³⁴ Tiårene som kommer etter dette, har hverken Larsen eller Maerz noen betegnelser på, fordi deres verker ikke har omhandlet disse årene. Som vi skal se har 2000-tallet allikevel sine særtrekk, spesielt med tanke på at Norge nå fikk et eget Holocaust-senter. 2010-tallet i Norge ble preget av to terroraksjoner, og det ble et tydeligere behov for økt kunnskap om folkemord og høyreekstremisme.

Forskningen om Holocaust har blitt preget av hva historikerne valgte å fokusere på. Holocaust som tema i okkupasjonshistorien var lenge omgitt av taushet, ifølge Odd-Bjørn Fure. Dette, i likhet med andre problematiske eller traumatiske erfaringer fra krigen, representerer felt som har fått beskjeden oppmerksomhet fra okkupasjonshistorikerne.³⁵ Dette betyr derimot ikke at folkemordet på jødene ikke ble snakket om i etterkrigstiden. Historikeren Ingjerd Veiden Brakstad hevder at Norge hadde en «etterfolkemordstid» den første tiden etter 1945. Folkemordet på den jødiske befolkningen fikk store konsekvenser for de overlevende, både psykisk, kulturelt, praktisk og økonomisk. Effektene av Holocaust kunne derfor merkes langt inn i etterkrigstiden.³⁶ Mange liv var gått tapt i et forsøk på å utrydde en hel folkegruppe, og dette påvirket altså den kommende tiden.

Holocaust var aldri et fortiet tema i etterkrigstiden, men det var flere aspekter ved fenomenet som ble glemt eller oversett. Deriblant den norske deltakelsen i Holocaust, i form av deportasjonen av norske jøder og likvidasjonen av deres eiendeler. Historikeren Bjarte Bruland, som selv har forsket mye på Holocaust, hevder at dette først endret seg på 1960-tallet, da norsk delaktighet i jødeforfølgelsen ble diskutert i norske aviser.³⁷ Det er tydelig at ulike historikere og forskere på feltet omtaler etterkrigstiden ulikt. Noen vektlegger historikernes omtale av Holocaust, mens andre vektlegger heller pressen og det offentlige ordskiftet. I de kommende kapitlene skal vi få et innblikk i hvordan Holocaust har blitt omtalt og fremstilt, både av faghistorikere og offentligheten, tiår for tiår.

³⁴ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 22-28.

³⁵ Fure, «Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering», s. 33-34.

³⁶ Brakstad, *Etter folkemordet 1945-*, s. 8-9.

³⁷ Bjarte Bruland, «Det norske holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene», i *Folkemordenes svarte bok – Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundret*. 1. utgave. Red. Bernt Hagtvatn (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), s. 436.

4.0 1945-1960: Etterfolkemordstiden

Til tross for at historien om Holocaust ikke kan sies å ha spilt en sentral rolle i nasjonsbyggingen i etterkrigstiden, var det fremdeles et fenomen som fikk oppmerksomhet. Særlig avisene skrev en del om jødeforfølgelsen og om de få overlevende som kom tilbake til Norge etter krigens slutt. Fenomenet ble også omtalt i noen fagbøker, til en viss grad. Forfølgelsen av norske jøder ble også et tema innenfor norsk film på slutten av 1950-tallet. I de kommende delkapitlene skal disse mediene bli ytterligere gjennomgått og analysert for å se hvordan folkemordet på norske jøder ble omtalt i det offentlige ordskiftet og blant faghistorikerne.

Historien om Holocaust passet ikke inn i den norske grunnfortellingen om krigsårene. Før krigen hadde den jødiske befolkningen i Norge vært en gruppe som sto utenfor det norske storsamfunnet, og ble ansett å være noen av «de andre». Dette kan være årsaken til at jødeforfølgelsen ble fjernt for nordmenn, og det ble vanskeligere å identifisere seg med drepte jøder enn etnisk norske motstandsfolk.³⁸ I den norske grunnfortellingen spilte nemlig heltene hovedrollen, og ofrene en marginal rolle. Grunnfortellingen i de første årene etter krigen var patriotisk og verdiladd, der det gode vinner over det onde, og var preget av en felles konsensus om at historien skulle skrives på denne måten.³⁹ Selv om denne grunnfortellingen utelot flere aspekter ved historien om krigen, tjente den også et formål. Ifølge folkloristen Anne Eriksen ble det en viktig og bærende del av den nasjonale historien og den nasjonale identiteten i Norge.⁴⁰ Å gjenbygge nasjonen etter krigen ser ut til å ha vært det aller viktigste å få til, og dette gjenspeiles også i historiebøkene.

Forfølgelsen av den jødiske befolkningen har ofte blitt trukket fram som det fremste eksempelet på hvordan elementer av krigshistorien har blitt marginalisert i historieskrivingen. I forbindelse med 40-års markeringen av arrestasjonene og deportasjonene av norske jøder, skrev arkivar Ole Kolsrud at jødernes skjebne var viet svært liten oppmerksomhet i historiebøkene.⁴¹ Det kan altså virke som at jødeforfølgelsen var et tema som ble fortiet av historikerne, men det var ikke slik i avisene. Rettsoppgjøret ble generelt viet mye oppmerksomhet, og spesielt i forbindelse med rettssaken mot Wilhelm Wagner ble jødeforfølgelsene i Norge omtalt i det offentlige ordskiftet. Wagner var en tysk offiser, og

³⁸ Ola Svein Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne* (Oslo: Det norske samlaget, 2021), s. 93-95.

³⁹ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, s. 27.

⁴⁰ Anne Eriksen, *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon* (Oslo: Pax forlag, 1995), s. 162.

⁴¹ Ole Kolsrud, «Rød «J» i alle pass», *Dagbladet*, Oktober 16, 1982, s. 19.

hadde hatt ansvaret for deportasjonene av norske jøder under krigen. Under rettssaken ble hans forbrytelser gjennomgått og beskrevet i avisene, men etter at rettssaken var over, stilnet saken.⁴² Derfor er det rimelig å anta avisenes omtale av jødeforfølgelsen i Norge ble aktualisert gjennom spesielle hendelser som fant sted, slik som rettssaken mot Wagner. Når nyhetsbildet deretter ble preget av andre begivenheter, fikk ikke Holocaust lenger en plass i pressen.

4.1 Holocaust i det offentlige ordskiftet i etterkrigstiden

Avisene skrev om folkemordet på den jødiske befolkningen etter krigen. I den første tiden etter krigens slutt var det gjerne de gode nyhetene om de overlevende som ble fremhevet. Dette gjaldt både for de jødiske og ikke-jødiske fangene.⁴³ I mai 1945 ble historien til fem norske jøder publisert i Dagbladet, men deres historie kan neppe sies å ha vært en lykkelig fortelling. I intervjuet fortalte Asriel Hirsch, Assor Hirsch, Leo Eitinger, Leon Steinmann og Julius Paltiel om hvordan de hadde blitt arrestert, hvordan de unngikk gasskamrene i Auschwitz, og hvordan familiene deres hadde blitt sendt i døden. På dette tidspunktet var det usikkert hvor mange jøder som hadde mistet livet, og det ble spekulert i om antallet var opp mot 11 millioner. Eitinger fortalte hvordan det hadde vært å arbeide som lege i leiren, og om hvordan fangene hadde blitt torturert og sultet under oppholdet.⁴⁴ Et slikt avisoppslag som dette viste hva den jødiske befolkningen hadde gjennomgått, og reflekterte på ingen måte en frydefull hjemkomst, selv om de var overlevende. De norske jødene var utsatt for et massivt folkemord, og de hadde mistet familiene sine, eiendelene sine og sin identitet. Dette var en stor kontrast til det ellers positive nyhetsbildet etter frigjøringen i Norge.

Skjebnen til de norske jødene ble tematisert i avisene i 1945. I juni skrev Aftenposten om at norske jøder ble myrdet straks etter at de var ankommet i tyske konsentrasjonsleirer, og at kun det kun var 12 overlevende av de omtrentlige 1000 jødene som var blitt sendt til Tyskland.⁴⁵ Noen dager senere hadde Arbeiderbladet en spalte om nordmenn som hadde ankommet Norge med tog fra Sverige. Blant disse menneskene var det også norske jøder, og flere av dem fortalte om hvordan deres nære og kjære hadde blitt drept under krigen. En av de som hadde flyktet til Sverige fortalte at «Vi var så mange. Men nå er det så tomt».⁴⁶ Det ble

⁴² Ingjerd Veiden Brakstad, «Okkupasjon, motstand og myter», *Fortid*, nr. 2 (2007): s. 10.

⁴³ Brakstad, *Etter folkemordet 1945-*, s. 62.

⁴⁴ U.n., «5 unge norske jøder er kommet til København», *Dagbladet*, Mai 24, 1945, s. 1 og 6.

⁴⁵ U.n., «De norske jøder ble myrdet straks etter ankomsten til de tyske konsentrasjonsleirer», *Aftenposten*, Juni 19, 1945, s. 1.

⁴⁶ U.n., «Det siste flyktningtoget kom til Oslo i formiddag», *Arbeiderbladet*, Juni 22, 1945, s. 4.

klart at den jødiske befolkningen i Norge hadde gjennomgått en stor tragedie, og at de nødvendigvis ikke var fylt av glede når krigen var over.

I internasjonal kontekst kan utgivelsen av *Anne Franks dagbok* anerkjennes som et brytningspunkt innenfor diskusjonen om Holocaust. Boken beskrev hvordan livet til en ung jente utviklet seg i de to årene hun og familien lå i skjul fra nazistene. I 1952 kom boken ut på norsk, og fikk snart et bredt antall lesere. Historien om Anne Frank ble også fremvist i flere norske teatre.⁴⁷ Ofrene for jødeforfølgelsen fikk med andre ord stor oppmerksomhet i årene etter krigen, både i Norge og internasjonalt.

Selv om det ennå ikke fantes et lovverk knyttet til folkemord, var deltakelse og medvirkning til folkemordet på den jødiske befolkningen en av sakene i rettsoppgjøret. Norsk straffelov fastslo tross alt at det ikke var lov å drepe folk. Flere av de overlevende vitnet i rettssakene, og det bidro til å kaste lys over den særegne diskrimineringen og forfølgelsen av de norske jødene under krigen.⁴⁸ Eksempelvis skrev *Aftenposten* om rettssaken mot Quisling, der både Leo Eitinger og Asriel Hirsch vitnet om sine erfaringer fra jødeforfølgelsen. Som svar til deres vitneprov hevdet Quisling at han ikke hadde visst noe om at jødene skulle sendes til Tyskland.⁴⁹ Omtalen av Holocaust i denne perioden kan altså knyttes til rettsoppgjøret, og kjennetegnes ved fremstillingen av nazistene som «de eneste onde».

Deportasjonen og tilintetgjørelsen av norske jøder fikk mediedekning i de første årene etter krigen, men det generelle norske medansvaret ble lite omtalt. En tendens fra denne tiden kan sies å være at antijødiske holdninger ble beskrevet som et tysk og nazistisk fenomen, og ikke noe som hadde hatt noe støttepunkt i Norge, sett bort i fra Grunnlovens «jødeparagraf».⁵⁰ I den nevnte rettssaken mot Wilhelm Wagner uttalte aktor i saken, statsadvokat Harald Sund, at jødeforfølgelsen var den forferdeligste forbrytelsen *tyskerne* hadde begått overfor Norge. Videre hevdet han at «Det er en forbrytelse som ikke er til å fatte, og for noen år siden ville vel ingen her i landet ha drømt om at noe slikt skulle ramme også oss».⁵¹ Sund mente også at det ikke hadde vært noe form for jødefiendtlige og antisemittiske tendenser i Norge, bortsett fra sporadiske utslag av nazimentalitet før krigen. Uttalelsen til riksadvokaten kan sies å være et fremragende eksempel på hvordan nordmenn hevdet at tyskerne hadde det fulle ansvaret for Holocaust. Tanken om at nordmenn ikke hadde vært like delaktige som den tyske

⁴⁷ Jon Reitan, «Møter med Holocaust: Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur», (PhD, NTNU, 2016), s. 136-137.

⁴⁸ Brakstad, *Etter folkemordet 1945-*, s. 63.

⁴⁹ Henning Sinding-Larsen, «Quisling-saken», *Aftenposten*, August 24, 1945, s. 1 og 6.

⁵⁰ Brakstad, «Okkupasjon, motstand og myter», s. 11.

⁵¹ U.n., «Wagner nekter at han ga ordre til jødedeportasjonene», *Aftenposten*, Oktober 2, 1946, s. 5.

okkupasjonsmakten levde i årene etter krigen. Fremstillingen av nordmenn som en gjennomgående jødevennlig befolkning var en myte som senere skulle bli motbevist. Det kan tyde på at historien om jødeforfølgelsen tjente som et anklagepunkt mot okkupantene, og ikke som et eget tema.

4.2 Etterkrigshistorikernes syn på Holocaust

Folkemordet på den jødiske befolkningen ble også nevnt i faglitteraturen, men det ble fremstilt på en annen måte enn i avisene. I bind 3 av det store verket *Norges krig 1940-1945* fra 1950, ble norske fangers opphold i Tyskland sammenlignet med folkemordet på jødene på denne måten;

Som sterkeste kontrast til dem fikk jødene en behandling som heldigvis ikke vanlig for andre nordmenn. Som før fortalt ble de likvidert på få unntak nær, sendt til gasskamrene i Auschwitz etter kortere opphold i andre leirer. Selv en så rystende tragedie som denne blir likevel bare en detalj i av den avgrunn av brutalitet og råskap som tyskerne viste i sine fengsler.⁵²

Boken fra 1950 viser til at norske jøder ble drept i gasskamre i Auschwitz, men forfatteren mente allikevel at folkemordet på den jødiske befolkningen var en detalj, sammenlignet med hvordan fangene i tyske fengsler ble behandlet.

Norges krig var det første større verket som tok for seg store deler av Norges krigshistorie. Derfor er det interessant at et verk som dette omtaler Holocaust som en detalj, fordi det antyder at forfatterne av boka mente at det fantes andre aspekter ved krigen som var mer bemerkelsesverdige. I denne sammenhengen er det likevel nødvendig å tenke over hvilken tid dette ble skrevet i. Forfatterne av verket hadde selv opplevd krigen, og det kunne være vanskelig å se på alle sidene ved krigen med objektive øyne, når en selv er påvirket av subjektive opplevelser.

Ved å se på hvordan andre land behandlet dette temaet, kan vi prøve å forstå noen av årsakene som ligger bak en slik behandling av historien. Studien til historikeren Pieter Lagrou viser at det fantes samme tendenser i andre land. Den viser hvordan patriotismen påvirket etterkrigstiden i Belgia, Frankrike og Nederland, spesielt med tanke på hvordan disse landene behandlet og omtalte folkemordet på deres jødiske befolkning i etterkrigstiden. Studien illustrerer jødene særstilling i krigshistorien, og hvor vanskelig det var å inkludere denne

⁵² Haakon Holmboe, «De som ble tatt», i *Norges krig 1940-1945, Bind 3*, red. Sverre Steen (Oslo: Gyldendal Norsk forlag, 1950), s. 488.

delen av historien som en del av deres patriotiske minnekultur. Oppfatningen rett etter krigen hadde vært at konsentrasjonsleirene hadde huset fanger som var blitt arrestert for å ha begått motstand, og jødiske ofre for folkemord hadde fått mindre oppmerksomhet. I etterkrigstiden ble det altså konstruert en såkalt «oppdiktet universalisme», der jødene ble blandet med de andre ofrene av forfølgelse.⁵³

Som vi nå har sett, ble folkemordet på den jødiske befolkningen nevnt i historiske verk, men ikke på en måte som var omfattende eller forklarte omfanget på folkemordet. Historikeren Synne Corells analyse av *Norges Krig* viser at boken prøvde å skape en universell og kollektiv krigserfaring, og antydte at Norge hadde vært et homogent samfunn i krigstiden.⁵⁴ Det er mulig å se på dette bokverket som et eksempel på hvordan nasjonsbyggingen foregikk etter krigen. I årene etter frigjøringen er det rimelig å anta at historikere ønsket å trekke frem de heroiske aspektene ved krigstiden, i den forstand at det kunne bidra til en økt patriotisme til Norge.

4.3 Konsensusforestillingen og «I slik en natt»

Forfølgelsen og deportasjonen av norske jøder ble et tema i norsk film i 1958. Produksjonen av «I slik en natt»⁵⁵ begynte i 1957, og filmen handlet om redningen av norske jødiske barn fra et barnehjem i Oslo under okkupasjonen. Fortellingen om Holocaust ble i dette tilfellet preget av en «lykkelig slutt», fordi handlingen tok utgangspunkt i de som ble reddet, heller enn de som ble drept. Handlingen er basert på ekte hendelser, da barna i virkeligheten hadde blitt reddet av legen Nic Waal.⁵⁶ Innspillingen av filmen ble omtalt i *Aftenposten*, som skrev om hvem som skulle spille de ulike karakterene. Regissøren Sigval Maartmann-Moe kunngjorde at han ikke ønsket at noen nordmenn skulle spille de tyske nazirollene, men at karakterene skulle spilles av tyske skuespillere.⁵⁷ Det er interessant, fordi det tyder på at man holdt tydelig avstand til nazistene, samtidig som det insinuerer at jødeforfølgelsen ikke var noe som nordmenn hadde vært delaktige i.

I etterkrigstiden ble folkemordet på den jødiske befolkningen knyttet opp mot nazismen og Tyskland. Uttrykket «tyskerne» ble brukt tidlig etter krigen, og talte for at det

⁵³ Synne Corell, «The Solidity of a National Narrative – The German Occupation in Norwegian History Culture», i *Nordic Narratives of the Second World War: National Historiographies Revisited*, red. Henrik Stenius, Mirja Östenberg og Johan Östling (Lund: Nordic Academic Press, 2011), s. 107.

⁵⁴ Corell, «The Solidity of a National Narrative», s. 107.

⁵⁵ Colbjörn Helander og Sigval Maartmann-Moe, *I slik en natt*. Film. Sist åpnet Mars 22, 2022. https://www.imdb.com/title/tt0140276/?ref=fn_al_tt_1.

⁵⁶ Bjarte Bruland og Mats Tangestuen, «The Norwegian Holocaust: changing views and representations», *Scandinavian Journal of History*, 36, 5 (2011): s. 592.

⁵⁷ Rey., «Anne Lise Tangstad i krevende hovedrolle», *Aftenposten*, August 22, 1957, s. 3.

kun hadde vært okkupantene som hadde vært pådriveren bak likvideringen av norske jøder. Dette kan anses å være en konsekvens av et behov for å kvitte seg med byrden av å ha samarbeidet med den tyske okkupasjonsmakten.⁵⁸ Tendensen i etterkrigstiden kan sies å være at man ikke snakket om at det norske politiet hadde vært en av de drivende kreftene bak jødedeportasjonene. Faktisk hadde den tyske deltakelsen i likvideringene vært minimal. Andre byråkratiske organisasjoner og private transportfirmaer hadde vært deltakende i anti-jødiske aktiviteter, men dette ble aldri snakket om i denne perioden.⁵⁹ «I slik en natt» fikk en rekke omtaler i riksavisene som viste en oppfatning om en tydelig avstand mellom tyskerne og nordmenn. Således la avisene ansvaret for jødeforfølgelsen på tyskerne.

Dagbladets anmeldelse av «I slik en natt» er interessant på mange måter. Journalisten Arne Hestenes omtalte filmen som en fin norsk film, båret av en varm menneskelighet, preget av forståelse, med både humor og alvor. Videre ga han skryt til både regissør og manusforfatter av filmen, og mente at de hadde sørget for å gjenskape et troverdig og gripende bilde av hvordan redningsaksjonene av norske jøder hadde gått for seg. Allikevel skrev han også at filmen kanskje kunne hatt godt av å forklare krigens gang noe mer i detalj, og mente at jødeaksjonen kunne ha blitt presentert på en mer voldsom og dramatisk, som det faktisk hadde vært i virkeligheten. Hestenes avsluttet så sin anmeldelse med at vi trengte en slik film, men at ringen nå burde være sluttet, og produksjonen av norske okkupasjonsfilmer burde bli et avsluttet kapittel.⁶⁰ Det er interessant at over ti år etter krigens slutt, viser selve filmatiseringen av en slik historisk hendelse og anmeldelsen av den, at jødeforfølgelsen i Norge fremdeles var et sårt tema, i den forstand at man fremdeles tok avstand til nordmenns faktiske deltakelse til den. Til tross for at Hestenes mente at det var en nødvendig film, var han lei av film om krigen og okkupasjonen. Dette hentyder at krigen hadde vært gjenstand for filmatisering flere ganger tidligere, selv om dette var første gang jødeforfølgelsen var hovedbudskapet.

Aftenposten skrev også en anmeldelse av filmen, med flere liknende synspunkter som Dagbladet. Filmene ble omtalt som fengslende fra første stund, og fikk skryt for å fremstille motstanden mot «terror og tyskerverde» som velsignet ekte. Skaperne bak filmene fikk skryt for å ha hentet inn tyske skuespillere til de tyske rollene, og deres opptreden ble beskrevet på denne måten:

⁵⁸ Bruland og Tangestuen, «The Norwegian Holocaust», s. 592.

⁵⁹ Bruland og Tangestuen, «The Norwegian Holocaust», s. 593.

⁶⁰ Arne Hestenes, «Den norske filmen: Interessant, men uten nerve», *Dagbladet*, Januar 24, 1958, s. 9.

De to tyskere som gikk med på å gjenoppfriske minnet om krigens ubønhørlige makthavere skaper den reelle og sanne bakgrunn for de begivenheter filmen forteller om. Takket være dem blir hele miljøet akkurat så skremmende som det var. Uten dem hadde det ikke vært farlig.⁶¹

En slik beskrivelse av de tyske skuespillerne viser at ansvaret for forfølgelsen og deportasjonen av norske jøder, ble lagt hos den tyske okkupasjonsmakten. Det ble ikke vist til et medansvar hos nordmenn eller det norske politiet, og det ble ikke antydnet at antisemittismen hadde hatt fotfeste i Norge både før, under og etter krigen. Det skulle ta flere år før denne tematikken ved jødeforfølgelsen ble diskutert i offentligheten.

⁶¹ Rey., «Ny Maartmann-Moe-suksess», *Aftenposten*, Januar 24, 1958, s. 1 og 11.

5.0 1960-tallet: Introduksjon til en ny forståelse av jødeforfølgelsen i Norge

1960-årene er den perioden Stein Ugelvik Larsen omtaler som opptakten til revisjonismen, fordi man nå ble mer kritisk til etterkrigstidens omtale og formidling av krigsårene. Dette kan også sies om fenomenet Holocaust, og hvordan det hadde blitt forsket på og omtalt i det offentlige ordskiftet. Det skjedde noen sentrale hendelser dette tiåret som skulle bidra til ny forskning, nye synspunkter og den første offentlige debatten om norsk deltakelse i jødeforfølgelsen.

5.1 Rettssaken mot Adolf Eichmann

I 1961 ble Adolf Eichmann stilt for retten i Israel, og funnet skyldig i folkemordet på Europas jødiske befolkning.⁶² Eichmann-saken ble dekket i norske aviser, helt fra han ble hentet i Argentina, frem til dommen var avlagt. Dagbladet skrev om hvordan Eichmann hadde flyktet til Argentina, hvordan han hadde prøvd å holde seg skjult, og at han hadde blitt kidnappet av israelske agenter.⁶³ Rettssaken mot Eichmann ble også dekket av Aftenposten, som beskrev i detalj hvordan saken gikk for seg i Jerusalem. Det ble gjort kjent at han sammen med andre nazister var tiltalt for å være ansvarlig for døden til millioner av jøder i løpet av 1939-1945, og han ble personlig ansvarliggjort for gjennomføring av nazistenes plan, den endelige løsningen. I tillegg ble han tiltalt for å personlig ha ledet likvideringer av jøder.⁶⁴ Arbeiderbladet skrev også om rettssaken mot Eichmann, deriblant om hvordan han hevdet å ikke ha ansvaret for jødeutryddelsen, ikke hadde gitt noen ordre for massedrap, men heller handlet etter andres ordre.⁶⁵ Denne brede dekningen av rettssaken mot Adolf Eichmann og hans rolle under jødeutryddelsen viser klart at dette var noe som bragte oppmerksomhet rundt fenomenet Holocaust. Dette tyder på at jødeutryddelsen i Europa ikke var et tema som var fortiet i Norge, selv om det hittil ikke var skrevet noen større norske historiske verk om Holocaust.

Eichmann-saken fikk et nytt perspektiv med Hannah Arendt og hennes verk om *Eichmann i Jerusalem: en beretning om det ondes banalitet*. Boken kom opprinnelig ut i 1963, men ble utgitt på norsk i 1965.⁶⁶ Arendt påpekte at Eichmann hevdet å kun ha fulgt ordre, og at han hadde gjort sin plikt ovenfor sine overordnede ledere. Hun mente at bildet

⁶² Gunnar D. Hatlehol, «Adolf Eichmann». *Store norske leksikon*. Sist åpnet Mars 14, 2022, https://snl.no/Adolf_Eichmann.

⁶³ U.n., «Jødemorderen Eichmann: Agentene tok han på hjemveien», *Dagbladet*, Juni 2, 1960, s. 1 og 10.

⁶⁴ U.n., «Gråblek Eichmann lytter til anklagen – Rettssaken ble åpnet i Jerusalem imorges», *Aftenposten*, April 11, 1961, s. 1.

⁶⁵ U.n., «Eichmann om utryddelsene: «Jeg ba om å slippe»», *Arbeiderbladet*, April 20, 1961, s. 9.

⁶⁶ Hannah Arendt og Johan Ludwig Mowinckel, *Eichmann i Jerusalem: En beretning om det ondes banalitet* (Oslo: Pax Forlag, 1965).

som var malt av Eichmann som en kaldblodig morder var feil, og at han ikke var selve skikkelsen bak hele jødeutryddelsen. Hennes tanker ble diskutert i noen kronikker i riksavisene i Norge. Blant annet i *Dagbladet* ble det stilt spørsmålstegn til hennes fremgangsmåte og analyse av Eichmann, fordi det så ut til at hun kun hadde regnet med to alternativer; enten at han hadde vært en pervers sadist eller vært normal.⁶⁷ *Aftenposten* skrev også om Arendt, og i en kronikk uttalte teologen Tor Aukrust at denne saken berørte noe av det mest brennaktuelle etiske problemene som fantes på den tiden. Kronikken berørte flere aspekter ved Arendts arbeid, blant annet hvordan Eichmann var et eksempel på hvordan menneskebevisstheten kan bli forskrudd av automatisert krigføring.⁶⁸ Rettssaken mot Adolf Eichmann og Arendts analyse av den bidro til en ny måte å se på Holocaust på. Hennes perspektiv på saken kan sies å motstride det perspektivet som lenge hersket i Norge, nemlig at de tyske nazistene var «de onde».

5.2 Første tegn på forandring i konsensusforestillingen

I 1966 ble folkemordet på den jødiske befolkningen presentert i boken *Det store brennoffer*. Boken og studiet var drevet og skrevet av samfunnsøkonomen Johan Vogt, og han tematiserte blant annet aktørenes lydighet, og tilskuernes passivitet.⁶⁹ Dette skulle starte en debatt om nordmenns ansvar for jødernes skjebne, og Hjemmefronten ble også kritisert. Det er denne diskusjonen som Bjarte Bruland mener var det første tegnet til forandring i norsk minnekultur om krigsårene.⁷⁰ Som vi har sett, hadde ikke norsk delaktighet i deportasjonene av norske jøder ennå vært et tema i Norge. Avisene hadde skrevet relativt mye om rettssakene mot sentrale aktører i jødeforfølgelsen, men det norske medansvaret til Holocaust hadde ennå ikke blitt omtalt.

Tematikken om norsk medansvar ble omtalt og diskutert som en konsekvens av *Det store brennoffer*. I november 1966 skrev forfatteren Ragnar Kvam en artikkel i *VG*, der han poengterte at hverken Pave Pius XII eller Churchill hadde gjort noe for å fortelle om folkemordet, selv om de hadde vært klar over at det foregikk under krigen. Kvam skrev også om hvordan nordmenn hadde vært delaktige; «I Norge var det ikke en kjeft som hjalp noen, tvert imot, vet vi at jøders møbler f.eks. ble konfiskert av andre».⁷¹ Kvam er her tydelig kritisk til hvordan nordmenn behandlet norske jøder under krigen, og kritiserte dermed måten man

⁶⁷ Harald Ofstad, «Hvem var Eichmann?», *Dagbladet*, Januar 12, 1965, s. 3-4.

⁶⁸ Tor Aukrust, «Den abstrakte forbrytelse», *Aftenposten*, Mars 31, 1965, s. 2 og 12.

⁶⁹ Johan Vogt, *Det store brennoffer – Jødernes skjebne under den annen verdenskrig* (Oslo: Universitetsforlaget, 1966).

⁷⁰ Bruland, «Det norske holocaust», s. 440.

⁷¹ Ragnar Kvam, «De tause tilskuerne», *VG*, November 21, 1966, s. 4.

hittil hadde fremstilt denne delen av krigshistorien. Et annet interessant spørsmål Kvam også pekte på var hvordan man skulle forhindre at noe slikt skulle skje igjen, dersom de fortsatte å være tilskuere.⁷² Han hentydet følgelig at vi som samfunn var nødt til å bryte med mønstrene som var lagt etter krigens slutt, og prosessere folkemordet på den jødiske befolkningen, og anerkjenne at nordmenn også hadde hatt en delaktig rolle i fenomenet.

Anklagen mot Hjemmefrontens delaktighet til jødedeportasjonene ble også kritisert. Tore Gjelsvik, en tidligere motstandsmann, mente at Kvam ikke visste hva det norske folket og motstandsorganisasjonene i Norge hadde gjort under krigen for å hjelpe den jødiske befolkningen. Videre refererte han til noen hjelpeaksjoner som nordmenn hadde stelt i stand, og hvordan disse hadde kostet mange nordmenn livet. Overordnet mente Gjelsvik at Kvam ikke hadde noe grunnlag for sine påstander.⁷³ Den opprinnelige kritikken mot nordmenns manglende hjelpsomhet under krigen ble altså kritisert. Dette skulle igjen føre til en enda større diskusjon i VG, da også kultureddaktøren i avisen utrykte sin uenighet.

Debatten utviklet seg til å handle om Hjemmefrontens innsats for å redde norske jøder under krigen. Kultureddaktøren Leif Borthen skrev at det var blitt formet mange myter om krigen, og hvordan nordmenn hadde lagt inn en helhjertet innsats for å redde den norsk-jødiske befolkningen. Borthen hadde selv vært med på noen av aksjonene, og kunne fortelle at Gjelsviks beretninger ikke var sanne. Derimot sa han seg enig i mye av det Ragnar Kvam først hadde poengtert i sin artikkel. Han mente at mange flere norske jøder kunne ha blitt reddet, men at redningsapparatet i første rekke bestod av uerfarne «amatører», og at hjelpeapparatet i Hjemmefronten ikke hadde bidratt i noen stor grad. I tillegg skrev han om hvordan han og andre hadde fått tilsnakk for å drive redningsaksjoner for en håndfull jødiske liv, fordi de hadde satt «gode norske patrioters» liv og Hjemmefrontens sikkerhet i fare.⁷⁴ Borthens svar til Gjelsvik viste at det var to ulike oppfatninger av nordmenns delaktighet i jødeforfølgelsen. Tidligere hadde myten om Hjemmefronten og deres redningsaksjoner vært utbredt, men nå kom flere perspektiver i saken fram i avisene. Både Kvam og Borthen viste til hendelser som gikk imot den tidligere forestillingen om at nordmenn hadde hjulpet den jødiske befolkningen i Norge, men som snarere talte for at det hadde eksistert antisemittisme blant nordmenn og at også nordmenn hadde vært delaktige i deportasjonen av jødene.

⁷² Kvam, «De tause tilskuere».

⁷³ Tore Gjelsvik, ««De tause tilskuere»», *VG*, November 25, 1966, s. 11.

⁷⁴ Leif Borthen, «Den spontane reaksjon – Svar til dr. Tore Gjelsvik fra Leif Borthen», *VG*, November 26, 1966, s. 9.

Påstandene om at Hjemmefronten ikke hadde hjulpet jødene under krigen, medførte at Gjelsvik igjen reagerte. Han mente at Kvams og Borthens anmodning om at ingen hadde hjulpet var feil, og at Borthen hadde lite kunnskap om Hjemmefrontens oppgaver, samtidig som han anerkjente at ikke alle nordmenn under krigen var helter. I tillegg skrev han at det var ytterst tarvelig at både Kvam og Borthen insinuerte at Hjemmefrontens hjelpeaksjoner var et resultat av et rasespørsmål.⁷⁵ Argumentene som tok Hjemmefronten i forsvar kan sies å være moralistiske, og kritiserte nærmest faktum av å få kritikk. Leif Borthen svarte på Gjelsviks artikkel dagen etter. Han understrekte at den opprinnelige kritikken av Hjemmefrontens manglende hjelpeaksjoner var underbygd i faktum at både den organiserte ute- og hjemmefronten i liten grad var godt nok orientert om hele situasjonen, selv om de hadde store muligheter til det. Derfor mente Borthen at langt flere menneskeliv kunne blitt spart dersom de hadde benyttet anledningen og muligheten til å innrette seg etter det som skjedde. Han skrev ytterligere at han hadde tiltro til det Gjelsvik kunne fortelle fra egne erfaringer, men at hans beretninger ikke var nok til å forklare årsaken til at «verdenshistoriens største menneskelige tragedie kunne gjennomføres så å si uhindret i Europa».⁷⁶ Selve spørsmålet, sett fra Borthens perspektiv, vedrørte ikke om nordmenn hadde bidratt i hjelpeaksjoner eller ikke, fordi flere norske jøder tross alt hadde blitt hjulpet over grensen til Sverige. Derimot handlet spørsmålet om hvorfor ikke flere norske jøder hadde blitt hjulpet, og hvor stor utbredelse antisemittismen hadde hatt i Norge på den tiden.

Debatten om norsk medansvar til folkemordet på jødene var dermed allerede smått i gang på 1960-tallet. Den illustrerte på mange måter de dilemmaene som gjør seg gjeldende i diskusjonen om Norge og Holocaust. Liknende debatter skulle komme til å bli enda mer omfattende på 1980- og 1990-tallet. Med jevne mellomrom skulle det oppstå debatter som inneholdte de samme dilemmaene som denne første debatten fra 1966.⁷⁷ Dette beviser at nordmenns deltakelse under Holocaust var et ubehagelig tema i norsk historie, og dette ble først diskutert i det offentlige ordskiftet over 20 år etter krigens slutt. Denne tematikken skulle igjen komme i full styrke i 2018, og viser at det fremdeles er en aktuell debatt.

⁷⁵ Tore Gjelsvik, «Ikke en kjeft hjalp noen -!», *VG*, November 29, 1966, s. 6.

⁷⁶ Leif Borthen, «Men hvorfor fikk det da skje?», *VG*, November 30, 1966, s. 7.

⁷⁷ Bruland, «Det norske holocaust», s. 441.

6.0 1970-tallet: Holocaust fikk plass i det offentlige ordskiftet

På 1970-tallet skulle historieskrivingen få et nytt preg, og det offentlige ordskiftet ble preget av flere nye debatter. Stein Ugelvik Larsen omtaler denne perioden som «mytene under kritikk», i og med at tiåret var preget av flere verk som gikk imot den tidligere konsensusforestillingen. Ifølge Larsen var dette tiåret en slags opptakt til revisjonismen, som skulle bli fremtredende på 1980-tallet.⁷⁸ Susanne Maerz hevder at Hans Fredrik Dahl var den personen som først krevde revisjon av historiebildet av okkupasjonstiden, med sin publikasjon «6 myter om okkupasjonen» i tidsskriftet *Kontrast* fra 1971.⁷⁹ Det har betydning i denne sammenhengen, fordi det viste at det mytiske historiebildet ble kritisert på begynnelsen av 1970-tallet, og at andregenerasjonshistorikere krevde en revisjon av det. Hans Fredrik Dahl skulle noen år senere også bli en aktiv debattant i diskusjonen om TV-serien «Holocaust» og om hvorvidt den skulle kringkastes på norsk TV.

Skjebnen til den jødiske befolkningen under andre verdenskrig var et tema både på fjernsynet, i avisene og i faglitteraturen. Flere Holocaust-overlevende fikk sine historier fortalt i litteraturen i løpet av dette tiåret. Dette var historier som hittil ikke hadde blitt fortalt, og som nå kom til å få stor oppmerksomhet i mediene, og førte til at flere nordmenn fikk kunnskap om folkemordet.

1970-tallet kan gi oss eksempler på hvordan antisemittisme og nynazisme hadde fotfeste i Norge. Etter andre verdenskrig ble det forsøkt å gjenopplive en høyreautoritær idétradisjon i Norge, og dette ble gjort av personer med tilknytning til miljøer som Forbundet for Sosial Oppreisning, avisen *Folk og Land*, og Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie. Disse miljøene ble raskt isolert og marginalisert fra den liberal-demokratiske høyresiden, som førte til at høyreekstremismen i Norge mistet intellektuell drivkraft. Nynazismen i Norge på denne tiden kan ansees å ha vært et ordensproblem, og ikke nødvendigvis et politisk problem, fordi det aldri fikk stor utbredelse. Mangelen på politisk og ideologisk tekstproduksjon fra den ytterste høyresiden antyder at det var en viss idéfattigdom blant disse menneskene.⁸⁰ Allikevel fantes det unntak, og lektoren Olav Hoaas var et av dem.

I 1974 startet arbeidet med å lage et nazistisk politisk parti i Norge – Norsk Front.⁸¹ Partiet ble stiftet i 1975, og hadde støtte fra Nasjonal Ungdomsfylking og tidligere medlemmer av Nasjonal Samling som nå var organisert i Institutt for Norsk

⁷⁸ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 23-25.

⁷⁹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 101.

⁸⁰ Øystein Sørensen og Nik. Brandal, *Det norske demokratiet og dets fiender 1918-2018* (Oslo: Dreyers forlag, 2018), s. 207-208.

⁸¹ Per Bangsund, *Arvtakerne – Nazisme i Norge etter krigen* (Oslo: Pax Forlag, 1984), s. 134.

Okkupasjonshistorie.⁸² Fram til 1979 drev deres medlemmer med voldshandlinger og våpenopplæring. 1. mai 1979 kastet partimedlem Petter Kristian Kyvik en bombe mot et 1. maitog i Oslo. Partileder Erik Blücher ble anklaget for psykisk medvirkning til terrorhendelsen. Hendelsen førte til at Blücher ble satt i varetekt og flere medlemmer måtte i avhør. Hele episoden førte til at flere medlemmer trakk seg tilbake, og Norsk Front ble oppløst samme år. Dette åpnet opp for en ny mulighet for nynazistene, og partiet Nasjonalt Folkeparti ble stiftet i 1980.⁸³ Opprettelsen av Norsk Front og terroraksjonen 1. mai 1979 viste at det fantes en høyreekstrem gruppe i Norge, og at nazismen på ingen måte hadde dødd ut. Et annet aspekt ved norsk nynazisme på 1970-tallet var fornektelsen om at Holocaust hadde skjedd.

6.1 Holocaustfornektelse og Hoaas-saken

Under sitt utdanningsløp på Blindern i Oslo kom Olav Hoaas i kontakt med flere nynazister. Han ble aktiv i Nasjonal Ungdomsfylking (NUF), der han var sekretær. NUF hevdet å stå for norsk nasjonalisme som gikk tilbake før nasjonalismen hadde blitt ødelagt av Hitler og andre verdenskrig. Den hyllet raserenhet, kritiserte liberale verdier, og advarte mot demokratiet.⁸⁴ Hoaas utdannet seg til å bli lektor, og jobbet først som lærer i Florø, og senere som lektor i Stokmarknes. I 1976 ble han stilt for retten og dømt for å ha uttrykket rasistiske utsagn. Han fikk også sparken fra sin stilling som lektor som følge av å ha fornektet Holocaust.⁸⁵ Denne hendelsen viser, som nevnt tidligere, at det eksisterte nynazistiske tendenser også i Norge, og at Holocaustfornektelse også fant sted her. Faktum at Hoaas ble straffedømt for sine uttalelser tyder på at slike tanker og holdninger ble fordømt i Norge.

Saken mot Hoaas startet i 1975, etter en uttalelse i VG der han hevdet at gasskamrene var oppspinn. Han viste til den franske historikeren Paul Rassinier, som mente at gasskamrene aldri hadde eksistert. Videre i uttalelsen snakket han om raselære, og at alle rasefremmede måtte ut av landet. Dette gjaldt også for norske jøder.⁸⁶ I et intervju med Dagbladet kunne han fortelle at det ikke fantes noen øyenvitner som kunne tale for at gasskamrene hadde eksistert. Hoaas mente også her at nålevende norske jøder som ikke ønsket å emigrere frivillig, måtte isoleres i et eget jødesamfunn. Statsråden Bjartmar Gjerde reagerte på hans synspunkter og uvitenhet, og var rystet over at en så fremtredende person fra det nynazistiske miljøet kunne

⁸² Bangsund, *Arvtakerne*, s. 156.

⁸³ Bangsund, *Arvtakerne*, s. 192-197.

⁸⁴ Sørensen og Brandal, *Det norske demokratiet og dets fiender 1918-2018*, s. 214.

⁸⁵ Ingrid Sætheren Grimstad, «Holocaustbenektelse på norsk? En studie av Olav Hoaas sitt ideologiske standpunkt», (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2014), s. 9.

⁸⁶ Tore Johannessen, «Lektor Hoaas slår til før nazi-programmet i TV: «Gasskamrene bare oppspinn»», *VG*, Mai 29, 1975, s. 15.

jobbe som lektor i norsk skole. Da Dagbladet konfronterte Hoaas med at 500 norske jøder mistet livet i gasskamrene, svarte han at «Noe slikt kjenner jeg ikke til».⁸⁷ Det fantes dermed ingen tvil om at Norge nå hadde en Holocaustfornekter som underviste i historie ved et norsk gymnas.

Flere reagerte på Hoaas og hans synspunkter, og saken fikk oppmerksomhet i avisene. Dagbladet skrev om hvordan han ble gransket av riksadvokaten for sine nazistiske budskap. Tiltalen omhandlet brudd på straffeloven, fordi Hoaas hadde framsatt rasediskriminerende uttalelser.⁸⁸ I en senere utgave av VG kom det fram at både professoren Leo Eitinger, forbrukerombudsmannen Charles Philipson, direktøren Kai Feinberg og pianisten Robert Levin hadde sendt brev til kirke- og undervisningsminister Bjartmar Gjerde, med en oppfordring om å fjerne Olav Hoaas fra sin stilling som lektor. Både Eitinger, Philipson, Feinberg og Levin hadde vært utsatt for forfølgelse under andre verdenskrig, og mente at Hoaas hetset en hel folkegruppe med sine utsagn, og at han ikke hadde kunnskapen til å undervise ved gymnaset. Det kom også fram at Norsk Lektorlag hadde tatt avstand fra Hoaas på grunnlag av hans uttalelser.⁸⁹ Det oppsto altså en stor opposisjon mot Hoaas fordi han benektet at Holocaust hadde skjedd. Norske jøder og politikere engasjerte seg i saken, og ønsket at Hoaas skulle straffes for sine utsagn.

Rettsaken mot Hoaas begynte i august i 1976. Tiltalen omhandlet de uttalelsene han ga i intervjuer til både VG og Dagbladet. Påtalemyndighetene mente at hadde brutt straffelovens §135a, den såkalte «hatparagrafen», i en så alvorlig grad at han burde fengsles.⁹⁰ Det ble også kjent at Oskar Mendelsohn skulle være vitne og fremme bevis mot Paul Rassinier, og hans påstand om at gasskamrene aldri hadde eksistert, som Hoaas hadde brukt som kilde. Leo Eitinger, som selv hadde overlevd oppholdet i Auschwitz, skulle også vitne. Det siste vitnet var rektoren ved Stokmarknes gymnas, Erik Stokland, som skulle uttale seg om Hoaas' undervisning.⁹¹ Hoaas' advokat forsøkte å finne dekning i ytringsfriheten som var befestet i Grunnloven, for å forsvare hans aktivitet. Allikevel ble ikke dette godkjent i retten, fordi retten til fri tale ikke kan gi noen rett til å bedrive fanatisk forkynning. Dommen fant sted i august, og bevisene mot Hoaas var overveldende. Straffen var på 120 dager betinget

⁸⁷ John O. Egeland, «Nazi-ektor granskes av myndighetene: «Hitlers gasskamre har aldri eksistert»», *Dagbladet*, Juni 4, 1975, s. 2.

⁸⁸ U.n., «Straff og rasisme», *Dagbladet*, Juni 7, 1975, s. 3.

⁸⁹ Ailo Gaup, ««Lektor Hoaas må fjernes»», *VG*, Juni 5, 1975, s. 6.

⁹⁰ Grimstad, «Holocaustbenektelse på norsk? En studie av Olav Hoaas sitt ideologiske standpunkt», s. 52.

⁹¹ Odd Bergfald, «Rasediskriminering: Alvorlig tiltale mot lektor Olav Hoaas», *Aftenposten*, August 17, 1976, s. 1 og 20.

fengsel og 5000 kr i bot.⁹² Det norske rettssystemet hadde nå domfelt en norsk Holocaustfornekter og antisemitt.

Hoas-saken hadde hittil fått mye oppmerksomhet i avisene, og det sluttet heller ikke etter at dommen var avgjort. VG omtalte dommen som en lettelse for det norske folk, samtidig som det ble stilt spørsmålstegn til hvordan en person uten skade på sin forstand kunne forkynne et slikt menneskesyn.⁹³ Domfellelsen av Olav Hoas ble altså godt mottatt i VG, som antydte at rasehat, fornektelse av Holocaust og åpenbar antisemittisme ikke skulle være godtatt i den norske offentligheten.

Lektor Hoas var ikke fornøyd med dommen, og anket den til lagmannsretten. I november 1976 underviste han fremdeles i historie og engelsk ved Stokmarknes gymnas, og mente fremdeles at jødene og andre fremmedarbeidere burde ut av landet. I tillegg mente han at en blanding av raser medførte at mennesket ødelegges fysisk og psykisk, og han var fremdeles sikker på at historiene om jødeforfølgelsene under andre verdenskrig var et produkt av historieforfalskning. Til forsvar fortsatte han å bruke ytringsfriheten i Norge som argument. VGs artikkel beskrev også at Hoas hadde blitt møtt av demonstranter på gaten etter rettsmøtet.⁹⁴ Saken mot Hoas fikk følgelig mye publisitet i avisene, samtidig som det engasjerte flere til å demonstrere mot hans påstander og ideologiske standpunkt.

Saken gikk mot slutten, selv om den hadde blitt anket til lagmannsretten. Dagen etter rettsmøtet kunne Hoas' advokat meddele at han hadde blitt sjikanert av demonstrantene utenfor rettslokalet. De samme vitnene fra første rettssak ble kalt inn igjen, og Leo Eitinger, Oskar Mendelsohn og Erik Stokland måtte igjen fortelle sine vitnesbyrd. Stokland fortalte hvordan Hoas i en religionstime hadde berømmet nasjonalister i England for å drepe fargede mennesker. Eitinger og Mendelsohn fortalte om sine erfaringer fra jødeforfølgelsen, og mente at Hoas hånet den jødiske befolkningen ved å benekte faktum at hundrevis av norske jøder hadde mistet livet under krigen, blant annet deres egne familier.⁹⁵ Bevisene mot Hoas var fremdeles overbevisende, og han tapte også i lagmannsretten. Straffen var dog noe redusert, da summen på 5000 kr i bot ble endret til 500 kr, men den betingede fengselsstraffen på 120 dager forble den samme. Siste mulighet Hoas hadde var å anke saken til høyesterett, noe han gjorde. Heller ikke her vant han frem, og straffen ble strengere da høyesterett la til 2 års

⁹² Grimstad, «Holocaustbenektelse på norsk? En studie av Olav Hoas sitt ideologiske standpunkt», s. 53.

⁹³ U.n., «En giftspreder», *VG*, August 25, 1976, s. 2.

⁹⁴ Arve Nilsen, «Hoas-saken igjen – og for første gang i Norge: «Sitter det noen jøder i juryen?»», *VG*, November 10, 1976, s. 5.

⁹⁵ Arve Nilsen, «Lektor vitner i Hoas-saken: -Jeg mistet 29 av mine nærmeste», *VG*, November 11, 1976, s. 15.

prøvetid på fengselsstraffen.⁹⁶ Nå kunne ikke Hoaas anke, og rettssaken mot han for brudd på «hatparagrafen» var nå avsluttet. Saken som hadde startet med uttalelser i avisene endte med at han ble straffedømt og mistet jobben som lektor.

Historien om Olav Hoaas er interessant av mange grunner. Hans personlige engasjement og tilknytning til NUF tyder på at det eksisterte et høyreekstremt miljø i Norge, som hittil ikke hadde vært sterkt fremtredende i norsk offentlighet. Uttalelsene hans i VG og Dagbladet står i en særstilling, fordi det aldri før hadde blitt skrevet om Holocaustfornektelse i Norge før. Det førte til mye oppmerksomhet rundt Hoaas, ettersom mange reagerte på hans overbevisninger. Faktum at personen det var snakk om også var lektor og underviste i historie og religion var også betydningsfylt, fordi han kunne forkynne sin ideologi i klasserommet. For første gang hadde skolen og undervisning om Holocaust blitt aktualisert i det offentlige ordskiftet. Rettssaken og straffen tydeliggjorde hvor alvorlig denne saken var, og viste også at nynazistiske tankesett og benektelse av Holocaust ikke var tillatt i Norge. I det store bildet om historiografien til Holocaust i Norge, er denne saken vesentlig fordi den markerer et skille. Det offentlige ordskiftet hadde gjort Hoaas kjent, samtidig som han og hans meninger ble fordømt fra mange kanter. Dette skulle være én av flere debatter som påvirket hvordan man omtalte jødeforfølgelsen på 1970-tallet.

6.2 «Det angår også deg»: Holocaust-overlevende står frem

1976 var et år som medførte nye diskusjoner innenfor temaet Holocaust. En av dem var den foregående saken om Olav Hoaas og Holocaustfornektelse i Norge. Et annet viktig innslag dette året var publikasjonen av verket *Det angår også deg*.⁹⁷ Verket omhandler den norske jøden og Holocaust-overlevende Herman Sachnowitz. Han var en av få norske jøder som overlevde Auschwitz, og boken ga innsyn i hans opplevelser fra Berg fengsel, Auschwitz og Bergen-Belsen. I tillegg fikk leseren innsikt i hvordan de mellommenneskelige relasjonene mellom medfangene utviklet seg i de ulike leirene.

Boken om Herman Sachnowitz kan ansees å være et gjennombrudd for den offentlige interessen for Holocaust i Norge. Det mener historikeren Jon Reitan, og viser til høye salgstall i Norge, og at faktum at boka også har blitt oversatt til flere språk. Sachnowitz ble også æret av Vad Yashem – Israels offisielle minnesmerke for jødene som ble drept under Holocaust.⁹⁸ En historie så unik som denne, som er hentet fra en persons egne

⁹⁶ Grimstad, «Holocaustbenektelse på norsk? En studie av Olav Hoaas sitt ideologiske standpunkt», s. 53-54.

⁹⁷ Herman Sachnowitz, *Det angår også deg – Fortalt til Arnold Jacoby* (Oslo: Cappelens Forlag AS, 1976).

⁹⁸ Reitan, «Møter med Holocaust: Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur», s. 152.

beretninger om hvordan mennesker ble forfulgt, torturert og henrettet, var åpenbart noe som vekket noe i folk og skapte interesse for temaet.

Det angår også deg ble omtalt i flere av landets aviser i tiden etter den kom ut. I en omtale i VG ble det forklart at Sachnowitz trengte å få inntrykkene på avstand før han kunne skildre dem, og derfor kom boken ut over 30 år etter frigjøringen. Diplomaten Tim Greve skrev at man burde være takknemlig for Sachnowitz' vurdering om å fortelle sin historie, og mente at «Den som leser boken, vil ikke glemme – så sterkt virker den og så sterkt skal den virke».⁹⁹ Beskrivelsene Sachnowitz kom med i boka ble godt tatt imot, og ble erklært som nødvendig i den forstand at han kom med viktig informasjon om jødeforfølgelsen, som igjen kunne føre til at flere nordmenn fikk bedre kunnskap om fenomenet.

Verket ble også godt mottatt i Aftenposten. I en kronikk skrev journalist Erik Egeland at boken hadde makt til å bringe leseren ut i gråt. I Aftenposten het det at «Ingen gresk dikter, ingen Shakespeare eller Dostojevskij har fremstilt den irrasjonelle gru mere intenst eller nakent enn det skjer i dette beherskede vitnesbyrd fra vårt århundres virkelighet, om dens brorskap og ondskap».¹⁰⁰ Det er åpenbart at den personlige historien til Herman Sachnowitz vekket følelser hos leserne, som vi kan se både av VGs og Aftenpostens anmeldelse av boka. Utvilsomt var dette en utgivelse som hadde stor påvirkning på nordmenn, og førte til at man nå muligens fikk større forståelse for hva de norske jødene hadde gjennomgått i krigsårene. Sachnowitz var tross alt en av få norske jøder som hadde overlevd Holocaust, og publiseringen av hans beretning førte mest sannsynlig til mer kunnskap og interesse for temaet. Interessen for Holocaust ble stor dette tiåret, først med Hoas-saken, biografien til Sachnowitz, og kulminerte med den amerikanske TV-serien «Holocaust».

6.3 TV-serien «Holocaust» skapte behov for å få vite mer

1979 kan betraktes som et merkeår i den offentlige debatten om Holocaust. I forbindelse med historiografien til Holocaust i Norge, er dette årstallet viktig, fordi det viser godt at det offentlige ordsiftet medførte en endring i måten nordmenn oppfattet jødeforfølgelsen som fenomen. I løpet av dette året foregikk det nemlig flere diskusjoner om den amerikanske tv-serien «Holocaust. The story of the Family Weiss»¹⁰¹, og om den skulle vises på NRK. Serien er basert på den skjønnlitterære boken til Gerald Green som kom ut i 1978. Den baserer seg på to familier, og følger historiene til de enkelte familiemedlemmene. Familiene som ble

⁹⁹ Tim Greve, «Det angår også deg», *VG*, September 22, 1976, s. 33.

¹⁰⁰ Erik Egeland, «Auschwitz – produkt av en idé og krefter i menneskets natur», *Aftenposten*, September 23, 1976, s. 6.

¹⁰¹ Marvin J. Chomsky, *Holocaust*. Film. Sist åpnet Mai 5, 2022.
https://www.imdb.com/title/tt0077025/fullcredits/?ref=tt_ql_cl.

portrettert var den tyske familien Dorf og den jødiske familien Weiss, der hovedkarakterene var Erik Dorf og Rudi Weiss. Gjennom boka får vi se utviklingen til Erik Dorf, og hvordan han ble SS-offiser. På den andre siden viste boka et innblikk i Rudi Weiss' liv, og hvordan han som jøde prøvde å overleve i en tid fylt med hat.¹⁰² Når en slik fremstilling av Holocaust også ble filmatisert i 1979, er det rimelig å anta at publikum ville bli engasjert i historien om jødeforfølgelsen, selv om denne fortellingen var oppdiktet.

Serien ble først vist i USA i 1978, som utløste den første landsomfattende debatten om fremstillingen av jødeforfølgelsen. Enkelte forsvarte serien, mens andre kritiserte den for å trivialisere Holocaust og mente den hånte både ofre og gjenlevende. Dette var det essensielle i debatten omkring serien, også i Norge. Diskusjonen om serien hadde sitt første høydepunkt i månedsskiftet mellom januar og februar i 1979, om hvorvidt serien skulle vises i Norge eller ikke. Samtidig som debatten om «Holocaust»-serien fant sted, var det også stortingsdebatt om det statlige NRK-monopolet og opprettelsen av en ny radiokanal.¹⁰³ Stortingsdebatten er relevant for konteksten i diskusjonen om tv-serien «Holocaust», fordi begge omhandlet NRK, og fordi stortingsdebatten ble trukket inn som et argument i den kommende diskusjonen om serien.¹⁰⁴ Den kommende diskusjonen om tv-serien skulle komme til å bli den første store debatten i det offentlige ordskiftet. Diskusjonen skulle også medføre til at nordmenn nå begynte å bruke ordet Holocaust som egennavn på folkemordet på den jødiske befolkningen.

6.3.1 «Holocaust»-debattens første del

Debatten om tv-serien begynte i slutten av januar i 1979, da NRK meddelte at «Holocaust» ikke skulle vises i Norge. En sentral figur i denne avgjørelsen var Rigmor Hansson Rodin, som var programsjef i NRK på det tidspunktet. Selv om serien hadde hatt suksess i Tyskland, argumenterte Rodin for at beslutningen ikke kunne revurderes. Bakgrunnen for denne avgjørelsen var fordi saken, ifølge Rodin, var et spørsmål om samvittighet. Hun mente at serien fremsto som en såpeopera, og inneholdt historiske feil.¹⁰⁵ I et intervju med Dagbladet 9. februar 1979 kommuniserte hun at «Masse mord som fjernsynsunderholdning er for meg prostitusjon».¹⁰⁶ Her ble det klart at Rodin på ingen måte ønsket at serien skulle bli vist. Noen dager senere skrev hun et innlegg i Dagbladet, der hun forklarte sine meninger, og argumenterte for hvorfor hun valgte å si nei til serien. Hun mente at «Holocaust» var en

¹⁰² Gerald Green, *Holocaust* (London: Corgi Books, 1978).

¹⁰³ Jon Annar Fordal, «NRKs historie», sist åpnet November 13, 2021, <https://www.nrk.no/organisasjon/nrks-historie-1.6589747>.

¹⁰⁴ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 135.

¹⁰⁵ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 135-136.

¹⁰⁶ Bernhard Rostad, «Masse mord som TV-underholdning – Det er prostitusjon», *Dagbladet*, Februar 9, 1979, s. 8.

kommersiell serie, som benyttet seg av reklamepauser og kun tenkte på seertall. Videre fortalte hun om måter serien hadde blitt redigert for å passe publikum, og hun mente det var vanskelig å akseptere den dramaturgiske ideen om at det kun handlet om to familier; en jødisk og en ikke-jødisk. I tillegg mente hun at serien fremstilte forløpet av deportasjonene feil, fordi den ikke ga et godt bilde av den daværende eksisterende antisemittismen. Til slutt stilte hun spørsmålsteget til om det var en slik form for historie som skulle formidles til norsk ungdom.¹⁰⁷ Rodin tvilte generelt på seriens troverdighet. Selv om hun hadde fått flere henvendelser med ønsker om at NRK skulle vise serien, var hun bestemt på at serien ikke skulle vises.

Opposisjonen mot Rodin og hennes holdninger til serien kom frem i en rekke riksaviser. Blant annet i *Aftenposten* ble det ytret et klart behov for at serien måtte vises. I et innlegg fra tidlig februar ble debatten i Vest-Tyskland trukket frem. Det var nemlig slik at serien også her hadde blitt møtt med skepsis før den ble sendt. Mange av de samme argumentene som Rodin brukte, fantes i Vest-Tyskland i perioden før serien til slutt ble vist. Serien hadde omsider resultert i et stort engasjement i saken om jødeforfølgelsene, og tiden virket å være moden for en slik gjenopplevelse av historien. Forfatteren bak innlegget mente at NRK burde revurdere sitt vedtak om å ikke vise serien. Seriens evne til å vekke følelser og gjøre historien fattbar, ble trukket frem som en viktig faktor for dens enorme virkning på en stor folkemasse. I tillegg ble andre folkemord og masse mord nevnt. Forfatteren trakk frem kommunistenes GULag og folkemordet i Kambodsja som to relevante og tidsaktuelle fenomener.¹⁰⁸ *Aftenposten* argumenterte derfor i retning av at serien burde blitt vist, selv om karakterene var oppdiktet. Det virket å være viktigere for *Aftenposten* at historien om Holocaust kom frem i lyset, spesielt når andre folkemord og masse mord også fant sted.

Flere aviser var enige om at «Holocaust» måtte vises. Forfatteren Susanne Maerz har tatt for seg mange ulike avisers holdning til saken, deriblant *Aftenposten*, *Arbeiderbladet* og *Vårt Land*. Hennes analyser av disse avisenes oppslag viser at de sto i opposisjon til NRKs avgjørelse om å ikke sende serien. I stedet for å se på serien som en såpeopera, valgte de heller å se på seriens nytteverdi. Avisene så på serien som et bidrag til å forstå hvordan et folkemord som Holocaust kunne skje, i tillegg til å fordømme at noe slikt skulle skje igjen. Journalistene mente at selv om serien var basert på en roman, fremstilte den historiske begivenheter, og at serien kunne være en positiv motvekt til nynazistiske tendenser.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Rigmor Hansson Rodin, «Mitt nei til Holocaust», *Dagbladet*, Februar 14, 1979, s. 4.

¹⁰⁸ U.n., ««Holocaust» bør vises», *Aftenposten*, Februar 7, 1979, s. 2.

¹⁰⁹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 137-138.

Til tross for at de fleste avisene var positive til «Holocaust», var ikke journalisten Hans Fredrik Dahl det. Han var kultureddaktør i Dagbladet på denne tiden, og han stilte seg kritisk til serien. I Dagbladet skrev han at den økende tilslutningen til serien var som et «korstog» med den kristelige og høyrevridde pressen i spissen, og at den viste «smakløse banaliteter om verdenskrigen». På samme måte som Rodin, omtalte også Dahl serien som en såpeopera. Debatten om serien beskrev han som en maktkamp mellom NRK og deres monopol på den ene siden, og den konservative pressen på den andre. Han foreslo så et kompromiss om at NRK kunne vise utvalgte deler av serien, og kombinere dem med debatter.¹¹⁰ I en senere artikkel understrekte Dahl at det var få enkeltpersoner som krevde at NRK skulle vise serien, men at det først og fremst var avisene som gjorde det i sine lederartikler.¹¹¹ Dahl fikk kritikk fra flere kanter for sine uttalelser i Dagbladet. I Aftenposten ble det hevdet at hans argumenter ble kastet under bena på han, fordi Arbeiderbladet også ønsket å vise serien. Regjeringsorganet hadde umulig planer om en alternativ, kommersiell fjernsynssender, skrev Aftenposten.¹¹² Det var tydelig at «Holocaust»-debatten ikke kun handlet om serien, men også om NRKs kringkastingsmonopol. Vi kan også se konturer av to ulike sider av debatten, der personer som Rigmor Hansson Rodin og Hans Fredrik Dahl på den ene siden ikke ønsket at serien skulle bli vist. Deres motpart skulle komme til å bli mer synlig senere i 1979. Hittil var det ingen enighet om serien burde vises eller ikke, men debatten førte til en enorm økning av interesse for temaet.

Antisemittismens eksistens i Norge ble brukt som argument for å vise serien. En av de som bragte opp temaet i debatten var Odd Lien, som var Arbeiderparti-representant på Stortinget, som selv hadde sittet i konsentrasjonsleir under krigen. Lien hadde sett serien i Tyskland, og fortalte til avisen *Vårt Land* at serien hadde gjort et sterkt, men ekte inntrykk på han.¹¹³ I Tyskland hadde serien skapt oppmerksomhet og reaksjoner, og hadde generelt blitt tatt godt imot. Lien trakk frem dette som en viktig grunn for at nordmenn også skulle få ta del i serien. Andre poeng han vektla var at vi i Norge hadde hatt en lektor Hoaas, og at det var blitt malt hakekors synagogen i Oslo.¹¹⁴ Både dommen og avskjedigelsen Hoaas fikk viste at det ikke var tillatt eller akseptabelt å ytre antisemittisme holdninger. Hoaas-saken ble altså viktig i forbindelse med «Holocaust»-debatten, fordi den advarte om at nynazistiske

¹¹⁰ Hans Fredrik Dahl, «Såpeoperaens nye selgere», *Dagbladet*, Februar 8, 1979, s. 4.

¹¹¹ Hans Fredrik Dahl, «Elster og Nes under sterkt tidspress i Holocaust-saken», *Dagbladet*, Februar 15, 1979, s. 4.

¹¹² U.n., «I ukens løp», *Aftenposten*, Februar 17, 1979, s. 35.

¹¹³ Dagfinn Høybråten, «TV-serien om jødeforfølgelsene sendes likevel?», *Vårt Land*, Februar 8, 1979, s. 1.

¹¹⁴ Høybråten, «TV-serien om jødeforfølgelsene sendes likevel?», s. 27.

holdninger var til stede i Norge. Ved å nevne han som eksempel i debatten, ble man igjen påminnet om at antisemittisme fremdeles fantes i Norge, og at det ikke forsvant i 1945.

TV-serien ble også tatt opp på Stortinget. Den 14. februar ble det stilt spørsmål om ikke serien også skulle vises i Norge. Arbeiderpartipolitiker Åge Hovengen brukte spørretimen til å få mer informasjon om NRKs avgjørelse i saken. Ut ifra omtalen serien hadde fått, uttrykte Hovengen at den hadde en betydelig informasjonsverdi, og at den kunne virke mot rasefordommer som så ut til å spre seg i mange land. Kirke- og undervisningsminister Kjølsvold Egeland kunne fortelle at NRK skulle foreta en ny vurdering av serien, og at en endelig avgjørelse ville foreligge ca. 20. februar. I en videre kommentar fra Hovengen ble det klart at Stortinget ikke kunne pålegge NRK å vise serien, men han trakk frem at de ikke kunne lukke øynene for historiske kjensgjerninger. Det kom også frem at kun 24 av 760 av jødene som ble deportert fra Norge overlevde, og at disse menneskene var nordmenn i likhet med oss andre.¹¹⁵ For å oppsummere debatten så langt hadde både politikere og pressen engasjert seg i diskusjonen om «Holocaust», og det fantes argumenter både for og imot serien og dens innhold. Saken bidro til mer oppmerksomhet om folkemordet på jødene, men aktualiserte også hvilken plass den jødiske befolkningen hadde i Norge, og synliggjorde at jødene også var norske. Å inkludere historien til den jødiske befolkningen som en del av den nasjonale historien, førte kanskje til at flere nordmenn engasjerte seg i saken.

Den 20. februar 1979 ble det bestemt at serien skulle vises allikevel, og det skulle skje i slutten av april. Programdirektør Otto Nes begrunnet at avgjørelsen ble tatt i henhold til rikskringkastingens informasjonsplikt. Videre begrunnet han avgjørelsen med den store interessen i Vest-Tyskland og oppfordringene NRK fikk om å vise serien. Norge ble nå i likhet med både Frankrike og Danmark et land som først hadde avvist serien, men som etter nøyere vurdering valgte å omgjøre beslutningen. Nes fortalte videre at han ikke ville karakterisere serien som en såpeopera, men han innrømte at den ikke kunne betraktes som et korrekt historisk dokument. Allikevel mente han at serien tjente et formål i at den fortalte den grusomme historien om hvordan jødene ble behandlet under andre verdenskrig.¹¹⁶ Til Dagbladet kunne han også fortelle at debatten i pressen, og faktum at nordmenn på Østlandet kunne se serien på svensk TV, hadde vært andre faktorer for revurderingen. Nes fortalte at han kunne forstå kritikken serien hadde fått, med henblikk på den kunstneriske fremstillingen

¹¹⁵ Stortinget, «Forhandlinger i Stortinget nr. 152. 1979. 14. febr. – Spørretime». Sist åpnet Mai 5, 2022. https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1978-79&paid=7&wid=a&psid=DIVL500&pgid=b_1003&vt=b&did=DIVL154.

¹¹⁶ Jan Arild Holbek, «Holocaust vises likevel», *Vårt Land*, Februar 21, 1979, s. 1 og 27.

av jødeforfølgelsen, men at toppledelsen i NRK hadde vurdert den ut fra andre kriterier. Seriens kunstneriske verdi hadde dermed spilt en underordnet rolle.¹¹⁷ På denne tiden hadde NRK kringkastingsmonopol i Norge, og var en statsinstitusjon som var underlagt kultur- og vitenskapsdepartementet.¹¹⁸ Dette betydde at tv-kanalen ble styrt av staten, og at nordmenn hadde kun én kanal å se på. Avgjørelsen om å vise «Holocaust» på NRK kan derfor anses som en viktig hendelse, fordi det førte til at mange tusen nordmenn nå fikk anledning til å bli opplyst om Holocaust. Med tanke på at NRK var den eneste tv-kanalen nordmenn hadde tilgang til, hadde Norge en spesiell mediesituasjon, og var kanalen en stor del av det offentlige ordskiftet. Opplysningen om at revurderingen også ble gjort som følge av debatten i pressen, viser tydelig at det offentlige ordskiftet spilte en betydningsfull rolle i denne saken.

Hans Fredrik Dahl reagerte på avgjørelsen til NRK, og hevdet at det fantes andre faktorer som hadde lagt press på dem. Han skrev om kampanjen til selskapet World Vision, og hevdet at de hadde lyktes i en internasjonal kampanje for å markedsføre Holocaust. Han trakk frem at selskapet hadde en allianse med det mosaiske trossamfunn og de kretser som kunne anses å være Israels venner. Dahl stilte spørsmål til jødiske opinionsledere, og hvordan de kunne stille seg bak en fremstilling av Holocaust han mente var overfladisk og sentimentalt følelses-spekulativ. Videre trakk han linjer til en tidligere debatt som var fremtredende tidligere på 70-tallet, nemlig boka *Prosessene mot Hamsun* skrevet av Thorkild Hansen. Dahl mente det var grotesk at norske krigsinvalidere klatret på «Holocaust» – de samme som tok avstand fra Hansens bok fordi den var uetterrettelig. Denne sammenligningen er interessant, fordi Dahl hevdet at Hansens bok i det minste førte til en viss forståelse for Hamsuns forbindelse til nazismen, i motsetning til «Holocaust» som han mente var en forvrengning av historien. Dahl avsluttet så med å belyse at «Holocaust» hadde blitt en mediebegivenhet, som også hadde blitt brukt til å kritisere NRK-monopolet.¹¹⁹ Videre ønsket Dahl å ta del i debattens neste fase, da man også kunne se hvilken effekt serien skulle ha for seerne.

Dahls artikler i Dagbladet møtte en rekke kritiske motargumenter. Aftenposten kritiserte han for å ha antydnet at det var den internasjonale sionismen som sto bak deres ønske om å vise «Holocaust», og at det var jødene i alle land som hadde forenet seg sammen for å presse denne serien på dem, for så at den vestlige verden skulle få sympati for Israel. Aftenposten skrev så at dette perspektivet på debatten understrekte hvorfor det var nødvendig

¹¹⁷ Bernhard Rostad, «Seerne vant – Holocaust i TV», *Dagbladet*, Februar 21, 1979, s. 7.

¹¹⁸ Gunn Enli, Trond Smith-Meyer og Trine Syvertsen, «NRK». *Store norske leksikon*. Sist åpnet Februar 8, 2022, <https://snl.no/NRK>.

¹¹⁹ Hans Fredrik Dahl, «Kampen om Holocaust», *Dagbladet*, Februar 21, 1979, s. 5.

å minne nye generasjoner om bakgrunnen for det egentlige Holocaust.¹²⁰ Hans Fredrik Dahls uttalelser kan ansees for å ha vært kontroversielle, og de møtte åpenbar kritikk fra aktører på den andre siden av debatten. Hans ytringer ble også kritisert Dagbladet, der han selv var kultureddaktør. I et innlegg fra et styremedlem i det mosaiske trossamfunn i Oslo ble han kritisert for å ha kommet med drøye insinuasjoner av jødiske ledere og det mosaiske trossamfunn i Skandinavia. Forfatteren av innlegget, Leif Grusd, om hvor Dahl hadde hentet sin informasjon fra, og hvor argumentene hans stammet fra.¹²¹ Dette innlegget tydeliggjorde spørsmålet om Dahls egentlige intensjoner var å kritisere selve jødene, eller om det kun var en kritikk av en filmserie. I samme utgave av Dagbladet skrev Dahl et svar til Grusd, og forklarte at han forsto at han måtte «rydde opp litt på slagplassen». Han skrev at flere hadde anklaget han for å ha hevdet at «Holocaust» var en del av en konspirasjon. Dahl argumenterte mot disse påstandene ved å si at det ikke hadde vært rart om jødiske grupper eller enkeltpersoner «skulle være tatt under kommersielle påvirkninger av en multinasjonal distribusjonskjede», fordi det ellers om i verden ble gjort akkurat det samme.¹²² Gjennom slike artikler demonstrerte han at han ikke var redd for å ta en diskusjon om temaet, uansett hvor kontroversielle meninger han selv hadde.

Debatten på dette tidspunktet var preget av Dahls markante påstander, og en påfølgende sterk kritikk av disse. Selv om NRK nå hadde tatt en endelig avgjørelse om serien, betydde ikke det at diskusjonen om «Holocaust» var over. Debatten ble ledet inn i en ny retning, og i slutten av februar ble nyhetsbildet preget av et nytt perspektiv, da personlige historier fra Holocaust ble offentliggjort.

6.3.2 «Holocaust»-debattens andre del

Som følge av debatten om «Holocaust»-serien begynte overlevende fra konsentrasjons- og tilintetgjørelsesleirene å fortelle sine historier, både i Norge og i verden. Kai Feinberg var en av få norske overlevende fra Auschwitz, og han fortalte sin historie i Dagbladet i 1979. Dette var første gangen han stilte til intervju, fordi det tidligere hadde vært en for stor påkjenning. At han nå valgte å fortelle sin historie, måtte ses i lys av debatten om «Holocaust»-serien.¹²³ Intervjuet var detaljert, og ga innblikk i hvordan hele Feinbergs reise hadde vært. Videre fortalte han om at han mest sannsynlig hadde møtt Josef Mengele, og at han dermed hadde vært en del av hans «seleksjon». Det var kun Kai Feinberg selv, to av hans onkler og hans far

¹²⁰ U.n., «I ukens løp», *Aftenposten*, Februar 24, 1979, s. 35.

¹²¹ Leif Grusd, «Drøye insinuasjoner», *Dagbladet*, Februar 24, 1979, s. 4.

¹²² Hans Fredrik Dahl, «Holocaust, en konspirasjon?», *Dagbladet*, Februar 24, 1979, s. 4.

¹²³ Jon-Hjalmar Smith, «Det angår oss», *Dagbladet*, Februar 24, 1979, s. 17.

som kom seg gjennom denne seleksjonen. Feinberg sa så at han mistet tretti slektninger til gasskamrene, noe han ikke innså før senere i oppholdet sitt i Auschwitz. Senere i intervjuet fortalte han om hvordan han mistet onklene og faren sin, og hvor alene han følte seg. I 1944 hadde Feinberg allerede blitt en «gammel fange», og han fikk da hjelp av andre fanger for å bli holdt i live, slik at han kunne komme seg hjem og fortelle. 24. januar 1945, da den første sovjetiske soldaten kom inn i leiren, var dagen han ble befridd. Forklaringen hans på hvordan han greide å overleve Auschwitz var at han ikke forsøkte å overleve. Feinberg nevnte også Hoas, og hvor provosert han ble når noen mente at det ikke var noe folkemord i Auschwitz. Helt til slutt meddelte Feinberg sine tanker om fremtiden, og aktualiserte på mange måter historien om Holocaust når han spurte seg; «hvordan vil mennesker reagere på Auschwitz om hundre år?».¹²⁴ Dette var som nevnt det første intervjuet han hadde gjort siden krigen. Ved å uttale seg om sine opplevelser til en riksavis, bidro han antagelig til at mange nordmenn nå forsto mer av hva som hadde skjedd under Holocaust. En av seriens effekter var altså at tidsvitner stod frem, og dermed skapte en ny oppmerksomhet rundt fenomenet.

Dette er allikevel ikke første gangen en overlevende har fortalt sin historie. *Det angår også deg*¹²⁵, som ble publisert i 1976, ble aktuell i diskusjonen om «Holocaust»-serien. I 1979 fantes det en stor interesse for Sachowitz' historie, tre år etter at boken hans ble publisert. Både Aftenposten og Dagbladet markedsførte boken i 1979, som kan forklares med et økende engasjement blant den norske befolkningen om å få vite mer om Holocaust. Dagbladet oppfordret nordmenn til å høre på opplesningen av boken på radioen, mens man ventet på å få se «Holocaust»-serien.¹²⁶ Etter at serien ble vist på TV, oppfordret Aftenposten ungdommen til å lese boken til Sachowitz. Boka ble omtalt som «ekte», og kunne derfor bidra til en større forståelse av fenomenet.¹²⁷

Etter at NRK bestemte at de skulle vise serien i begynnelsen av april, endret den offentlige debatten seg. Serien fikk bred mediedekning, og artiklene i avisene handlet både om den historiske bakgrunnen for Holocaust, men også om seriens innhold.¹²⁸ I en artikkel i Dagbladet ble det vist til at norske elever ikke var godt nok kjent med utryddelsen av jødene. Det blir hevdet at «Holocaust»-serien fylte et tomrom, fordi pensumet i skolen på den tiden ikke omfattet historien om Holocaust i noen stor grad. Flere lærebøker ble analysert, men

¹²⁴ Jon-Hjalmar Smith, «-Jeg overlevde fordi jeg ikke gjorde noe for å overleve», *Dagbladet*, Februar 24, 1979, s. 17-18.

¹²⁵ Sachowitz, *Det angår også deg*.

¹²⁶ Thor Ellingsen, «I påvente av Holocaust, lytt på radion!» , *Dagbladet*, Februar 14, 1979, s. 8.

¹²⁷ A., «Les den boken», *Aftenposten*, Mars 21, 1979, s. 29.

¹²⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 143.

ingen av dem ga et godt overblikk over fenomenet. Jødeforfølgelsen ble kun nevnt stikkordsmessig og ved bruk av statistikk, og gjorde at emnet ble fjernt for elevene.¹²⁹ «Holocaust» ble omtalt som en serie som kunne bidra til å fylle dette hullet og føre til at norske elever fikk en bedre forståelse for det som hendte under krigen. Den kunne også bidra til at jødiske minner, erfaringer og fortellinger kunne komme fram i lyset. TV-serien kan derfor sies å ha vært en pådriver for økt kunnskap om Holocaust.

I samme utgave av Dagbladet ble Holocaust tematisert flere ganger. I et leserinnlegg ble TV-serien rost for å virkeliggjøre historien, men samtidig kritisert for å ikke bruke det tyske språket korrekt.¹³⁰ I et annet innlegg argumenterte journalisten Jahn Otto Johansen for at visningen av «Holocaust»-serien bare kunne rettferdiggjøres dersom den på lengre sikt ble fulgt opp med dokumentasjon som ga innblikk i fascisme som fenomen. Han trakk frem den sovjetiske dokumentarfilmen «Fascismens sanne ansikt» som et eksempel på film som viste hvordan den tyske nazismen førte til dødelige konsekvenser for både jøder, sigøynere, polakker, tsjekkere, russere og serbere.¹³¹ Faktum at jødene ikke var de eneste ofrene for massehenrettelser var noe som ikke hadde vært et tema hittil i debatten. En annen interessant hendelse som fikk oppmerksomhet i denne utgaven av Dagbladet, var at regjeringen Nygaardsvold i 1945 ikke hadde ønsket å betale for at statsløse jøder skulle få komme tilbake til Norge. Vedtaket ble etter hvert omgjort til at jødene kunne komme tilbake til Norge, men Sosialdepartementet skulle ikke betale for hjemreisen.¹³² En slik artikkel kastet lys over hvilke beslutninger som ble tatt i krigens ettertid. I forbindelse med den aktuelle debatten om «Holocaust» kunne dette være en måte å rette oppmerksomheten mot norsk antisemittisme og hvordan jødene også ble diskriminert i Norge. Allikevel nevnte artikkelen at Norge var den eneste allierte nasjonen som tok imot de statsløse jødene, og det kan igjen si noe om situasjonen ellers i Europa.

En slags fortidsbearbeidelse ble aktuell i forbindelse med «Holocaust»-serien og den tilhørende debatten. I Dagbladet skrev Hans Fredrik Dahl en artikkel som tok et oppgjør med Norges ansvar for deportasjonen av jødene. Som en del av spalten om Holocaust offentliggjorde Dagbladet politirapporten fra «Norges krystallnatt», 26. oktober 1942. Rapporten ble omtalt som et eiendommelig dokument som først i 1979, 37 år etter, så offentlighetens lys. Det ble tydeliggjort at det var nordmenn, uten innblanding fra Tyskland,

¹²⁹ John Arne Markussen, «Utryddelsen av jødene «ukjent» i norsk skole», *Dagbladet*, April 4, 1979, s. 8.

¹³⁰ R. R. Sandaker, «Holocaust», *Dagbladet*, April 4, 1979, s. 3.

¹³¹ Jahn Otto Johansen, «Holocaust – og hva så?», *Dagbladet*, April 4, 1979, s. 4.

¹³² Karl Emil Hagelund, «Statsløse jødiske flyktninger fra Norge: Nygaardsvold ville ikke betale hjemreisen», *Dagbladet*, April 4, 1979, s. 9.

som organiserte og gjennomførte deportasjonene av norske jøder. Artikkelen fortalte om historikeren Edvard Bulls oppfatning av hendelsen, som mente at jødedeportasjonene var den største forbrytelsen i norsk historie. Dahl hevdet så at Bulls oppfatning gjerne var den samme oppfatningen de fleste nordmenn satt med. Rapporten viste hvilke ordre som ble gitt i planleggingen og i forkant av deportasjonene. Selv om den tok utgangspunkt i politibetjent H. kunne man se hvordan det norske politiet som helhet planla hvordan de skulle organisere listene over jødene, og hvordan arrestasjonene av jødene hadde blitt gjennomført.¹³³ Artikkelen viste at politiet hadde hatt en aktiv rolle i jødedeportasjonene i Norge, og dette var en problemstilling som ikke hadde fått mye oppmerksomhet i det offentlige ordskiftet tidligere, med unntak av debatten fra 1966. Antageligvis måtte slike opplysninger om nordmenns delaktighet i jødedeportasjonene vekke en interesse i det norske folk, slik som «Holocaust»-serien hadde evnen til å gjøre. Nå som det var klart at norske politifolk også hadde vært delaktige i Holocaust, kunne ikke lenger folkemordet kun knyttes til «tyskerne» og «de andre», og konsensusforestillingen om krigen slo sprekker.

Flere privatpersoner tok også del i debatten om serien gjennom avisene. Dagbladet skrev at de fleste reaksjonene til serien var av positiv art. Noen hadde hatt noe kunnskap om Holocaust tidligere, mens andre ikke hadde visst at det hadde vært så ille. Sitatene nedenfor viser hvordan folk utnyttet denne saken i samtiden og relaterte den til aktuelle spørsmål i 1979, som innvandring, rasisme og apartheid-regimet;

Glenny Ager Knutsen, 52, Oslo: - *Jeg føler meg skamfull og opprørt eller å ha sett 2. episode av Holocaust. Dette har vi jo visst alltid! Men først nå ser og forstår jeg. Det som slår meg er den enkle formuleringsevne og det enkle språket som føres i filmen. Dialogen er formulert av en forfatter. Som journalist med lang erfaring ser jeg nå at vi aldri har klart å si det så enkelt – gjøre det forståelig.*

Truls Legård, 14, Tuengveien, Oslo 3: - *Selv om jeg ikke synes filmen er spesielt god, viser den hva som skjedde. Hvordan kunne tyskerne – kaldblodig, hensynsløst og uten at noe gjorde inntrykk på dem, være med på dette? Jeg visste en del om jødeforfølgelsene på forhånd og i det siste har vi diskutert stoffet litt på skolen. Jeg reagerer når jeg hører nordmenn rope skjellsord etter fremmedarbeidere. Vi må tenke på hva dette kan utvikle seg til.*

Karin Westrin, 45, Kragerø: - *Det er jo forferdelig å sitte og se på fjernsynsserien Holocaust. Vi vet jo litt om hva som har foregått, men det er enda*

¹³³ Hans Fredrik Dahl, «Norges ansvar for Holocaust: «Jødene har ingen stor sympati i folket»», *Dagbladet*, April, 4, 1979, s. 9.

*verre å tenke på hva som skjer rundt om i verden i dag. Hva galt har for eksempel de svarte i Sør-Afrika gjort? Vi kan sitte i stuene våre å gråte over forholdene rundt om i verden, men er vi villig til å gjøre noe for å endre tilstandene og slåss for menneskerettighetene? Så mye lidelse og elendighet som mange mennesker er utsatt for med stadige, grusomme overgrep. Kunne denne TV-serien få oss til å forstå og spore oss til å gjøre noe aktivt da er mye oppnådd.*¹³⁴

I den andre delen av debatten om «Holocaust»-serien var det få fremstående intellektuelle som ytret sine meninger. De fleste som tok ordet var som regel elever, lærere og avisenes lesere, og disse var gjerne blitt spurt om å delta.¹³⁵ Det betydde ikke at intellektuelle ikke deltok i diskusjonen. Arbeiderbladet publiserte en artikkel der stortingsrepresentanten Trygve Bratteli fortalte som sine opphold i ulike konsentrasjonsleirer. Artikkelen ble publisert allerede samme dag som første del av serien ble vist på NRK. Bratteli kunne fortelle om hardt arbeid, lite søvn, lite mat og generelt dårlig behandling av fangene. I tillegg fortalte han at han hadde sett «Holocaust»-serien, og understrekte at det ikke var en såpeopera.¹³⁶ Det var kun Arbeiderbladet som intervjuet stortingsrepresentanter i forbindelse med debatten, men kun dem fra sitt eget parti. Disse var enige om at serien måtte vises, og viste til hvordan den kunne tjene som en advarsel mot nynazisme. I tillegg ble det uttrykt en engstelse over hvor lite skolebarna visste om andre verdenskrig. På stortinget førte serien til en annen type debatt, nemlig om NRK. Flere stortingspolitikere kritiserte NRK prinsipielt for at det var én enkeltperson som alene kunne avgjøre om en serie skulle vises eller ikke, og at avgjørelsen om å allikevel vise den måtte skje fra øverste hold. Snuoperasjonen til NRK, og seriens innhold, ble uansett roset av politikere fra flere forskjellige partier.¹³⁷

Selv om serien nå var sendt og tatt godt imot fra flere hold, ble den stadig kritisert. Journalist Jon-Hjalmar Smith skrev blant annet artikler om historiske feil som forekom i hver enkelt episode. Han skrev om hvordan Erik Dorf, en av hovedkarakterene i serien, ikke kunne ha vært til stede under Wannsee-konferansen eller tatt en så stor del i ulike avgjørelser. Også historiske feil om jødene ble trukket frem, for eksempel at det ikke var mulig for en jøde og en ikke-jøde å ha et bryllup i en restaurant i 1935.¹³⁸ I tillegg skrev han en artikkel om professor Eugen Kogon, en tidligere fange fra Buchenwald, som mente at filmen maktet å gjengi den historiske virkeligheten av Holocaust. Kogon hevdet at serien ikke forfalsket «den

¹³⁴ U.n., «-Jeg tok til tårer», *Dagbladet*, April 4, 1979, s. 9.

¹³⁵ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 143.

¹³⁶ Sverre Rostøl, ««Holocaust» er ingen såpeopera», *Arbeiderbladet*, April 2, 1979, s. 12.

¹³⁷ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 144.

¹³⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 145.

indre sannheten» av Holocaust, selv om det var forandringer i tid og sted for virkningens og handlingens skyld. Serien viste hvordan jødene var blitt diskriminert, arrestert, transportert og levert til konsentrasjonsleirer, ghettoer og utryddelsesleirer. Allikevel mente Kogon at serien viste historiske feil om Buchenwald, og at enkelte scener hørte hjemme i det sentimentale Hollywood-opplegget.¹³⁹

Historiske feil var noe av det Hans Fredrik Dahl var opptatt av å vise, og han mente at serien ikke var god nok på å vise hvordan den nazistiske organisasjonen hadde fungert. I juni 1979 skrev Dahl det han selv kalte en epilog om «Holocaust». Dahl vurderte Hollywoods underholdningsgenre som god i seg selv, fordi den evnet å bevege alle. Allikevel uttrykte han at historiske innvendinger eller synspunkter hadde blitt irrelevante i debatten om TV-serien, og antydte at den «fine presentasjonen» av fenomenet gjennom underholdningsfilmens virkemidler hadde syntes å være viktigst. Sluttstreken Dahl trakk var at årsakene til Holocaust ble for dårlig presentert i serien, og at årsakene til nazismens jødeutryddelse fremdeles var et spørsmål om ideologi i Norge. «Holocaust» virvlet opp mye ifølge Dahl, men ikke nok kunnskap om det tredje riket og dets ideologi.¹⁴⁰ Nok en gang kan Dahl betraktes som en slags motpart i debatten om «Holocaust»-serien. Han viste flere ganger i sine innlegg i Dagbladet at han var skeptisk til serien og dens innhold.

I et forsøk på å oppsummere «Holocaust»-debatten, kan vi se at budskapet og sakene var forskjellige i riksavisene. Både meningene og typen artikler var forskjellige. Dagbladet skrev artikler om Holocaust generelt, flyktning-politikken i andre europeiske land, jøders egne vurderinger av situasjonen, og antisemittiske tendenser i den norske befolkningen. Aftenposten skilte seg fra dette ved at artiklene ikke nødvendigvis handlet om den norske situasjonen, men heller spørsmål som «hvordan kunne dette skje?» og «kan dette skje igjen?». Felles for oppslagene i avisene var at de uttrykte et behov for å vite mer. Susanne Maerz skriver at «Holocaust»-debatten var med i en slags prosess for å avtabuisere temaer som Holocaust. Hele debatten om serien, og om den skulle vises i Norge eller ei, var en slags døråpner for en forståelse for de norske jødernes skjebne og det norske medansvaret i deportasjonene.¹⁴¹ Prosessen med avtabuisering av slike temaer ble med videre inn i 1980-årene, der det skulle videreføres og tydeliggjøres. Tv-debatten i 1979 kan anses som et slags startskudd på en videre kjedereaksjon. Fenomenet Holocaust skulle få mer oppmerksomhet etter dette, både i det offentlige ordskiftet og hos historikere i årene som skulle komme.

¹³⁹ Jon-Hjalmar Smith, «Slik var det – Men ikke i Buchenwald», *Dagbladet*, April 4, 1979, s. 9.

¹⁴⁰ Hans Fredrik Dahl, «Holocaust: en epilog», *Dagbladet*, Juni 2, 1979, s. 4.

¹⁴¹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 147-150.

7.0 1980-tallet: Revisjonisme og historikerstrid

Revisjonismen i Norge begynte i det små på 1970-tallet med «Holocaust»-serien, men det var først på 1980-tallet at revisjonismen ble fremtredende. Den foregående «Holocaust»-debatten la premisser for at forskning og offentlig debatt om krigshistorie ikke lenger skulle være en konsensusforestilling. Debatten la også opp til at traumatiske aspekter ved historien kunne bli snakket om i offentligheten. I løpet av 1980-årene ble det publisert flere dokumentarbøker, romaner og vitenskapelige verker som omhandlet historien om deportasjonen av de norske jødene.¹⁴² Historieskrivingen om okkupasjonstiden i Norge fikk dermed et nytt preg, og nye sider ved Holocaust kom frem i det offentlige ordskiftet.

1980-årene i Norge var preget av høyrebølgen, og regjeringsskiftet i 1981 markerte et politisk vendepunkt. Dette tiåret endte med det sosialdemokratiske verdihegemoniet og styringssystemet ble oppløst. Mange flyttet seg over på høyresiden, og nyliberalismen og individualismen seiret. Det som hadde vært utenkelig på 1960-tallet kunne nå anses som «sunn fornuft».¹⁴³ Denne perioden var altså preget av store politiske omstillinger, og man kan også se en endring i historieskrivingen. Også avisene endret seg, da mange av dem fikk en løsere partitilknytning enn tidligere.¹⁴⁴ Årsaken til at partipressen ble avpolitisert kan særlig knyttes til EF-valget i 1972, da pressen stilte seg sterkt på «ja-siden», og dermed på tvers av folkemeningen. Dette førte til at partipressen fremsto som mer problematisk enn før.¹⁴⁵ Avisene var altså ikke politisk styrt, i så stor grad på 1980-tallet, og liberalisme og individualisme var viktige prinsipper for mange. Dette kan muligens være årsaken til at den norske krigshistorien nå ble utforsket på nye måter, og problemstillinger om norsk medansvar igjen ble aktuelt.

7.1 Historikerstrid og opprørstrang i norsk historieforskning

Stein Ugelvik Larsen omtaler 1980-årene som «den norske historikerstridens første periode». Nye impulser, ny forskning og nye tanker fra tredjegenasjons historikere ble mer fremtredende. I motsetning til de foregående tiårene deltok nå mediene i historikernes krigshistoriske debatt i større grad enn før, i tillegg til å påvirke dem.¹⁴⁶ Larsen beskriver begrepet revisjonisme som en form for kritisk gjennomgang av sider ved norsk krigshistorisk

¹⁴² Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 152.

¹⁴³ Trond Berg Eriksen, Andreas Hompland og Eivind Tjønneland, *Norsk idéhistorie Bind VI: Et lite land i verden* (Oslo: Aschehoug, 2003), s. 9-10.

¹⁴⁴ Eriksen, Hompland og Tjønneland, *Et lite land i verden*, s. 318.

¹⁴⁵ Guri Hjeltnes (red.), «Imperiet vakler 1945-2010», i *Norsk presses historie 1-4 (1660-2010)*, Bind 3, red. Hans Fredrik Dahl (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), s. 115-117.

¹⁴⁶ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 25.

forskning.¹⁴⁷ Den tredje historikergenerasjonen bemerket seg også ved at de skrev om temaer som hittil hadde blitt vitenskapelig neglisjert i historiefaget.¹⁴⁸ Temaer som Holocaust hadde vært et tema i det offentlige rom tidligere, men ikke et tema som hadde blitt forsket mye på. Forfattere som Øystein Sørensen, Nils Johan Ringdal, Hans Fredrik Dahl, Tore Pryser og flere bidro til at ny informasjon og andre vinklinger på krigshistorien ble publisert på 1980-tallet. Den største debatten i avisene, og spesielt i *Nytt norsk tidsskrift*, handlet om den såkalte «Skodvin»-skolen. Kjernen i debatten handlet om historikeren Magne Skodvin, og hvordan han gjennom mange år hadde hatt en ledende rolle i historikermiljøet, og hvordan han hadde bidratt til en «fordreining» av perspektiver og temaer om norsk okkupasjonshistorie. Debatten ble særlig hard i avisene, og flere tok Skodvin i forsvar, og påstandene om «skolen» ble imøtegått. I denne perioden ble også komplekset om David Irving nevnt for første gang. Han hadde legitimert å stille «gale» spørsmål om krigen, som han argumenterte for at var viktige og forskningsdrivende problemstillinger.¹⁴⁹ Irving kom også til å bli fremtredende på 1990-tallet. Felles for revisjonismen på 1980-tallet var at nye spørsmål ble stilt, og konsensusfremstillingen av krigshistorien ble utsatt for kritikk fra flere hold.

Okkupasjonsforskningen var et tema som ble debattert på 1980-tallet. En av de sentrale personene i historikerstriden i Norge, Øystein Sørensen, presenterte sin doktorgrad i 1989. Her presenterte han noen hovedpunkter knyttet til de siste årenes diskusjoner om krigshistorien.¹⁵⁰ Temaet for doktorgraden var forskning om okkupasjonstiden, og prøveforelesningen tok for seg hvordan forskningen om krigen i Norge hadde foregått, tiår for tiår. Sørensen, som selv var en del av den yngre historikergenerasjonen, mente at 1980-årene var kjennetegnet med «en viss opprørstrang».¹⁵¹ Han hevdet at det var blitt etterlyst nye perspektiver på okkupasjonsforskningen, og en større distanse til hjemmefronten og deres verdier i denne forskningen. Videre skrev han at slike etterlysninger til en viss grad hadde kommet til uttrykk i faktisk forskning, og viste så til Nils Johan Ringdal, og hans bok om det norske politiet under okkupasjonen.¹⁵² Sørensen fortalte så hvordan man sent på 1980-tallet hadde fått oppleve en sterk prinsipiell debatt om forskningen av okkupasjonstiden. Det var en rekke nye perspektiver som ble bragt inn i debatten, og det var ikke lenger forskningen om

¹⁴⁷ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 15.

¹⁴⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 155.

¹⁴⁹ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 25-26.

¹⁵⁰ Øystein Sørensen, «Forskningen om krigen i Norge – Tradisjonelle og nye perspektiver», *Nytt norsk tidsskrift* Vol. 6, Nr. 1 (1989): s. 40-58.

¹⁵¹ Sørensen, «Forskningen om krigen i Norge», s. 49.

¹⁵² Nils Johan Ringdal, *Mellom barken og veden – Politiet under okkupasjonen* (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1987).

motstandsarbeidet som var dominerende.¹⁵³ Sørensen mottok kritikk fra blant annet Ole Kristian Grimnes, blant annet for å ha skrevet om den såkalte Skodvin-skolen, som Grimnes mente at ikke hadde eksistert.¹⁵⁴ Forekomsten av kritikk mot forskning som Sørensen utførte, poengterer og tydeliggjør at det faktisk var et skille mellom de ulike generasjonene av historikere. Disse årene kan altså karakteriseres som en tid der den historiefaglige debatten befant seg både blant historikere i tidsskriftene, men også i avisene og i det offentlige rom.

1980-årene var en tid der nye tanker om okkupasjonstiden ble mer akseptabelt, men det førte også til diskusjoner. Ubehagelige temaer som hjemmefrontens likvidasjoner var et tema som nå hadde blitt diskutert blant historikerne. Ved å bryte med den tidligere myten som fremhevet nordmenn som helter, bidro man også til å innhente informasjon og forske på det norske ansvaret i forbindelse med jødeforfølgelsene og deportasjonen av dem. På denne tiden modnet muligens tanken om at «vanlige nordmenn» var delaktige i gjennomføringen av Holocaust, og at det ikke kun var nazistene som bidro til at det kunne skje.

7.2 En økende interesse for jødeforfølgelsen

I likhet med det foregående tiåret, ble det også på 1980-tallet lansert nye, kontroversielle TV-programmer. I 1981 ble dokumentarserien «I solkorsets tegn» vist på NRK. Serien baserte seg på originalopptak fra krigen med programlederens forklaringer, og intervjuer av en utvalgt gruppe personer. Akademikere som historikeren Hans Fredrik Dahl og juristen Johs. Andenæs ble intervjuet. Samtidig ble tidsvitner også intervjuet, som tidligere partisekretær i Arbeiderpartiet, Haakon Lie, og den norske jøden og Auschwitz-overlevende Robert Savosnick. Også åtte tidligere medlemmer av Nasjonal Samling eller dets underorganisasjoner fikk uttale seg.¹⁵⁵ Mye av seriens kontrovers kan knyttes til de tidligere NS-medlemmene og at de blir fremstilt som vanlige mennesker. Det provoserte flere at personer som tidligere hadde vært ansett å være en del av «de andre» i vår krigshistorie, nå plutselig ble portrettert som en del av «oss».¹⁵⁶

Det ble sendt til sammen fire episoder av serien, og jødeforfølgelsen ble en del av seriens tredje episode. Her kom Savosnick til orde, og fortalte at han trodde at vanlige NS-medlemmer hadde visst om jødedeportasjonene. Videre forklarte han hvordan det var vanlige NS-folk og statspoliti som hadde ført de ned til kaien. Allikevel var han ikke sikker på om disse personene var klar over hvilken skjebne jødene gikk i vente. Han var dog sikker på at

¹⁵³ Sørensen, «Forskningen om krigen i Norge», s. 49-50.

¹⁵⁴ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 185.

¹⁵⁵ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 157.

¹⁵⁶ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 156.

Quisling og hans krets måtte ha visst det. Etter Savosnicks intervju fikk seerne høre om de tidligere NS-medlemmenes oppfattelse angående samme tematikk. Det var ulike svar fra de ulike personene, der noen mente at de kunne anses å være moralsk medskyldige, mens andre hevdet å aldri ha visst at jødene skulle dø. Innslaget ble så fulgt av kommentarer fra Hans Fredrik Dahl, som hevdet at de færreste NS-medlemmer hadde visst hva som hendte med jødene. Sist blir det vist et intervjuutsnitt av Savosnick, som hevdet å tro at frontkjemperne hadde visst om dette.¹⁵⁷ De ulike oppfatningene hos intervjudeltakerne viste at det ikke fantes en felles oppfatning om hva de skulle mene om Holocaust, og det ga heller ingen oversikt over rasismen i NS. Det tyder på at flere aspekter ved Holocaust fremdeles ikke var utforsket. En slik serie som dette bidro til at Holocaust ble omtalt på en annen måte, og ble et element i en ny form for fremstilling av historien. Faktum at tidligere medlemmer av Nasjonal Samling fikk anledning til å uttale seg om en slik sak viste at tiden nå var inne for å diskutere ubehagelige sider ved okkupasjonshistorien.

1980-årene var preget av en rekke nye publikasjoner, med nye vinklinger på historien om Holocaust. Dette tiåret var preget av en internasjonal tendens med at flere Holocaust-overlevende sto frem. I 1986 publiserte Robert Savosnick sin selvbiografi, der han fortalte sin egen historie, fra han ble arrestert til han ble befridd.¹⁵⁸ Biografien var detaljrik, og ga et klart bilde av hvordan norske jøder ble behandlet i konsentrasjonsleirene, og hvordan det hadde vært for Savosnick å leve med det i ettertid. Faktum at han valgte å publisere biografien så mange år etter frigjøringen, kan fortelle at det tok lang tid før tiden var moden for det, både for han selv, men også det norske samfunnet.

Historien om Holocaust ble først fortalt som noe eget på 1980-tallet. I 1984 publiserte kriminologen Per Ole Johansen sin avhandling, *Oss selv nærmest – Norge og jødene 1914-1943*, som handlet om de norske jødene. Boka tok for seg ulike forhold mellom norske myndigheter og den jødiske befolkningen, og hadde som formål å beskrive hvordan fremmedfrykten for jøder kunne oppstå i Norge.¹⁵⁹ Avhandlingen var betydningsfull, og kan anses å være det første verket som behandlet Holocaust i Norge som noe eget, og ikke som en fase av okkupasjonshistorien.¹⁶⁰ Publikasjonen er interessant fordi den utforsket et nytt aspekt ved Holocaust i Norge, fordi den tok for seg hvordan antisemittismen hadde hatt fotfeste i

¹⁵⁷ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 159.

¹⁵⁸ Robert Savosnick, *Jeg ville ikke dø – Fortalt til Hans Melien* (Oslo: J. W. Cappelens Forlag, 1986).

¹⁵⁹ Per Ole Johansen, *Oss selv nærmest – Norge og jødene 1914-1943* (Oslo: Gyldendal Norsk forlag, 1984).

¹⁶⁰ Antero Holmila og Karin Kvist Geverst, «On forgetting and Rediscovering the Holocaust in Scandinavia: introduction to the special issue on the histories and memories of the Holocaust in Scandinavia», *Scandinavian Journal of History* Vol. 36, Nr. 5 (2011): s. 523.

Norge, både før og etter krigen. Boka viste altså hvilken ulempe den jødiske befolkningen hadde hatt i Norge i årene før krigen, fram til deportasjonene. Diskrimineringen av den jødiske befolkningen skulle også bli et tema i andre verker på 1980-tallet.

Verket *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945* var et stort verk på omkring 2200 sider, utgitt i årene mellom 1984 og 1987. Bøkene er skrevet av flere ulike forfattere, og omfattet totalt 8 bind om andre verdenskrig i Norge.¹⁶¹ Bind 2 av verket var det første som inneholdt noe om jødeforfølgelsen, der den ble omtalt som den største tragedien i norsk okkupasjonshistorie. Selv om forfatteren hevdet at det hadde eksistert rasisme i Norge, også blant nordmenn som ikke var NS-folk, sto det at det var tyskerne ankomst som endte med at norske jøder ble deportert.¹⁶² Boken omtalte dermed deportasjonen av norske jøder til en viss grad, men det norske medansvaret ble nedtonet.

I bind 3 av *Norge i krig* fikk aksjonen mot jødene et eget kapittel på totalt 18 sider. Kapitlet tok for seg en rekke aspekter ved jødeforfølgelsen. Diskrimineringen av den jødiske befolkningen i årene før krigen ble viet oppmerksomhet. De ulike bølgene med arrestasjoner av norske jøder ble beskrevet. Reaksjonene i Norge i ettertid ble også presentert. Et moment som senere skulle bli mer undersøkt, men som så vidt ble berørt i dette kapitlet, var konfiskeringen av jødisk bo. Et annet spørsmål som ble stilt var om flere norske jøder kunne ha vært hjulpet.¹⁶³ Kapitlet presenterte altså en del interessante aspekter ved Holocaust, selv om det kun ble viet 18 sider. Sammenlignet med hele verket, som er på ca. 2200 sider, tilsvarer disse 18 sidene en liten prosentandel. Allikevel var dette verket til stor forskjell fra eksempelvis *Norges krig* fra 1950, der jødeforfølgelsen ble beskrevet som en detalj i norsk krigshistorie.

Bind 4 av *Norge i krig* nevner også jødeforfølgelsen. Med tittelen *Holdningskamp*, skildrer dette bindet hvordan norske jødere eiendeler ble beslaglagt, og hvordan arrestasjonene gikk for seg. Det norske statspolitiet og til dels det regulære norske politiet ble ansvarliggjort for flere av arrestasjonene, særlig i Oslo. Den norske kirkes protester mot jødeforfølgelsen ble også omtalt. Om den endelige løsningen står det følgende; «det var tyskerne som sto bak, men Quisling – som selv var overbevist antisemitt – gjorde ikke noe

¹⁶¹ Synne Corell, «Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker», (PhD, Universitetet i Oslo, 2009), s. 115.

¹⁶² Berit Nøkleby, «Nyordning», i *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 2, red. Magne Skodvin (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1985), s. 196.

¹⁶³ Tim Greve, «Verdenskrig», i *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 3, red. Magne Skodvin (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1985), s. 109-126.

forsøk på å redde de norske jødene».¹⁶⁴ Ansvar for Holocaust lå altså hos okkupasjonsmakten og deres samarbeidspartnere, selv om det ble anerkjent at det norske politiet også hadde vært en bidragsyter i deportasjonene.

Bind 8, *Frigjøring*, er det siste bindet i verket, og nevnte Holocaust i det avsluttende kapitlet. Folkemordet på den jødiske befolkningen ble satt i sammenheng med tidsaktuelle spørsmål om innvandring og rasisme. Videre ble det også argumentert for at ingen seriøse politikere kunne bruke teorier om «rasehygiene» etter at man hadde fått kunnskap om Holocaust. Dette sto i motsetning til hvordan det hadde vært før krigen, da man ikke hadde blitt uthengt for å ha hatt slike tanker.¹⁶⁵ Det ble med andre ord tydeliggjort en viss holdning til at raselære ikke kunne anerkjennes for å være en legitim vitenskap, og at den ikke kunne tas seriøst etter å ha fått kunnskap om folkemordet det førte til.

Det største verket hittil om jødernes historie i Norge ble utgitt i 1986, og var skrevet av Oskar Mendelsohn.¹⁶⁶ Historien om Holocaust i Norge hadde nå blitt detaljert beskrevet i et eget verk dedikert til jødernes historie i Norge, i motsetning til andre verk om okkupasjonen der jødeforfølgelsen hadde fått lite omtale. Mendelsohns verk medførte en større interesse for arrestasjonene og deportasjonene av norske jøder, og den norske medvirkningen til folkemordets effektivitet og omfang.¹⁶⁷ En økning av antall verk om jødernes historie tyder på at det ikke lenger var en konsensusfortelling om norsk krigshistorie, og at temaer som tidligere hadde vært lite utforsket nå fikk mer oppmerksomhet av historikerne.

7.3 Feldmann-saken: et norsk medansvar

Saken om det jødiske ekteparet Feldmann fikk oppmerksomhet på 1980-tallet, selv om hendelsen opprinnelig skjedde under krigen. I 1942 hadde ekteparet Feldmann forsøkt å flykte til Sverige, men ble skutt og drept av to grenseløser som var medlemmer av hjemmefronten. I tillegg hadde losene tatt større pengebeløp og et gullur fra de drepte, før de senket de i Skrikerudtjernet. Saken ble kjent året etter, da likene hadde fløtet opp til overflaten.¹⁶⁸ Under rettssaken mot grenseløsene i 1947 hadde diskusjonen omhandlet om de hadde skutt det jødiske ekteparet for deres egen sikkerhet og for å beskytte fluktruten til Sverige, eller om det var et rovmord. Den samme diskusjonen kom nå opp igjen på 1980-tallet.¹⁶⁹ Årsaken til at

¹⁶⁴ Berit Nøkleby, «Holdningskamp», i *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 4, red. Magne Skodvin (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1986), s. 211.

¹⁶⁵ Knut Einar Eriksen og Terje Halvorsen, «Frigjøring», i *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 8, red. Magne Skodvin (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1987), s. 271.

¹⁶⁶ Mendelsohn, *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år*, Bind 2.

¹⁶⁷ Bruland, «Det norske holocaust», s. 441.

¹⁶⁸ Ole Kristian Grimnes, «Feldmann-saken», i *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*, red. Hans Fredrik Dahl, mfl. (Oslo: J. W. Cappelens forlag, 1995), s. 93.

¹⁶⁹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 155-156.

denne saken fikk så stor oppmerksomhet var fordi det ble laget en spillefilm om den i 1987, med tittelen «Over grensen».¹⁷⁰ Filmen baserte seg på en dokumentarroman fra 1982 ved navn *Ekko fra Skrikkjenn*.¹⁷¹ Rettssaken mot losene endte med frikjennelse, noe som ble kritisert i filmen. Allikevel hevder Maerz at det fremdeles var tyskerne som ble ansett å ha eneansvaret for den norske jødeforfølgelsen.¹⁷² Dette er interessant, fordi det forteller oss at selv om konsensus-forestillingen av okkupasjonen ble utsatt for kritikk på 1980-tallet, fantes den fremdeles, ettersom man enda ikke kunne ta fullstendig ansvar for forfølgelsen av de norske jødene.

I desember i 1987 skrev historikeren Nils Johan Ringdal et debattinnlegg i Dagbladet, som han omtalte som et oppgjør om oppgjøret. Dette er et eksempel på det Stein Ugelvik Larsen mente var spesielt med historikerstriden, fordi mediene nå var en større del av debattene. I debattinnlegget skrev Ringdal at krigens helter, for eksempel hjemmefronten, ikke hadde blitt gransket godt nok. Videre hevdet han at Feldmann-saken ikke var unik, og at i saker der folk på lavere nivå ble trukket inn, hadde hjemmefronten blitt frikjent. Ved å bruke ekteparet Feldmann som et dagsaktuelt eksempel kunne Ringdal argumentere for at norsk okkupasjonshistorie ikke var godt nok undersøkt, og kunne kritisere hvordan man hittil hadde behandlet nordmenn som helter. Han reagerte sterkt på hvordan historien hittil hadde blitt skrevet, og mente at «en slik behandling av hjemmefronten finner jeg høyst forkastelig, ikke fra en «nasjonal», men fra en faglig synsvinkel».¹⁷³ Man kan altså si at 1980-tallet utfordret tankegangen om at nordmenn ikke hadde utført umoralske handlinger under andre verdenskrig. Selv om tyskerne fremdeles hadde eneansvaret for jødeforfølgelsene, var det nå klart at en ny generasjon historikere ville etterforske denne fremstillingen.

Selv om det nå var mer akseptabelt å stille spørsmålsteget ved flere aspekter av krigshistorien, fantes det fremdeles noen spørsmål som ble ansett å være uakseptable. Spørsmål som utfordret det synet man hittil hadde hatt om Holocaust skulle bli et tema oppe for diskusjon.

¹⁷⁰ Bente Erichsen, *Over grensen*. Film. Sist åpnet Mai 5, 2022. <https://www.sfanytime.com/no/movie/over-grensen>.

¹⁷¹ Sigurd Senje, *Ekko fra Skrikkjenn: En dokumentarroman basert på «Feldmann-saken» 1942-1947* (Oslo: Pax forlag, 1982).

¹⁷² Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 156.

¹⁷³ Nils Johan Ringdal, «Oppgjør om oppgjøret», *Dagbladet*, Desember 1, 1987, s. 20.

8.0 1990-tallet: Klare linjer for historieforskningen om Holocaust ble satt

Med historikerstriden og kritikken av konsensusforestillingen av norsk okkupasjonshistorie på 1980-tallet, ble historiefaget preget av nye tanker, nye impulser og ny forskning. Det la til rette for en ny type debatt om bevissthet om moralsk ansvar. Dette ble betydningsfullt på 1990-tallet, da nye folkemord fant sted, og Holocaustfornektelse ble en del av debatten.

Med utgivelsen av biografien om den norske jøden Kai Feinberg ble nye folkemord aktualisert. I 1995 ble boken *Fange nr 79108 vender tilbake* publisert, og var en detaljert fremstilling av Feinbergs opplevelser under Holocaust.¹⁷⁴ Feinberg hadde lenge vært en viktig person i det jødiske miljøet etter krigen. Som en av de 25 norske overlevende fra Auschwitz fikk han en viktig rolle og stemme. Han var også sentral i arbeidet med å bygge opp det mosaiske samfunnet etter krigen.¹⁷⁵ Boken *Fange nr 79108 vender tilbake* ga et detaljert bilde over Feinbergs liv, og pekte også på viktigheten med å bekjempe hat, nazisme, rasisme og ekstrem nasjonalisme. I bokens siste kapittel ble borgerkrigene i Jugoslavia tatt frem som et aktuelt eksempel på tilbakeslag for demokratiske og liberale krefter i Europa.¹⁷⁶ Erfaringene fra Holocaust ble altså brukt i dette tilfellet til å forklare og aktualisere den etniske rensningen i nyere tid, på et nytt sted.

1990-tallet kan karakteriseres som en periode med flere politiske utviklingstrekk. Politikken ble preget av Gro Harlem Brundtlands regjeringsperiode frem til 1996, og Kjell Magne Bondeviks regjeringsperiode fra 1997 til 2000. I tillegg ble nittiårene en periode der Norges humanitære utenrikspolitikk ble mer fremtredende. Etter den kalde krigen ble det norske forsvaret i større grad brukt i fredsbevarende operasjoner, og Norge fikk en viktig rolle som fredsmekler og rådgiver i internasjonale konflikter. Det som skapte mest internasjonal oppmerksomhet var Norges bidrag i fredsprosessen i Midtøsten, som førte til den såkalte Oslo-avtalen mellom Israel og PLO i 1993. Nå ønsket Norge å være og oppfattes som en ny fredsmekler og moralsk forbilde for andre land, og dette hadde også noe å si for det nasjonale selvbildet.¹⁷⁷ Å være et moralsk forbilde betydde også at man også burde ha visse verdier når man skal fremstille fortiden.

Historieskrivingen på 90-tallet bar preg av trekk fra den samme kritikken som ble ytret på slutten av 1980-tallet, samtidig som konsensusforestillingen og mytene ble videreført. På 50-årsdagen for frigjøringen 8. mai 1990, og i publikasjonene som omtalte denne feiringen,

¹⁷⁴ Kai Feinberg og Arnt Stefansen, *Fange nr 79108 vender tilbake* (Oslo: J. W. Cappelens Forlag AS, 1995).

¹⁷⁵ John Arne Moen, «Kai Feinberg». *Norsk biografisk leksikon*. Sist åpnet Mai 5, 2022.

https://nbl.snl.no/Kai_Feinberg

¹⁷⁶ Feinberg og Stefansen, *Fange nr 79108 vender tilbake*, s. 189.

¹⁷⁷ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 191-192.

dominerte Norges heroiske sider under okkupasjonen.¹⁷⁸ Generelt skulle 1990-årene preges av at grupper for «den andre siden» og deres etterkommere kom i fokus. Dette gjaldt både i forskningen og i den offentlige diskusjonen. Oppmerksomheten ble vendt mot andre «tapere» i etterkrigssamfunnet, som NS-barna, landssvikerne, krigsbarna og mødrene deres.¹⁷⁹ I tillegg ble krigsinnsatsen og konsentrasjonsleiropphold, og senfølger av dette et tema innenfor forskningen.¹⁸⁰ Historieskrivingen på 90-tallet fikk altså sitt eget preg, og Stein Ugelvik Larsen hevder at disse årene kan kategoriseres som en slags reaksjon mot revisjonismen.

Folkemordet Holocaust ble mer omtalt på 1990-tallet, sammenlignet med forrige tiår. I grafen nedenfor kan vi se at 1990-årene medførte en økning av antall verk om Holocaust.

Graf 4: Oversikt over antall ganger begrepet "Holocaust" blir nevnt i norske bøker, aviser, tidsskrifter, kart, noter og musikk. Laget med tall hentet fra Nasjonalbiblioteket.

En mulig årsak til at grafen ser slik ut er fordi den ikke tar hensyn til begreper som «folkemord» og «jødeforfølgelse». Det var først på 1990-tallet at begrepet «Holocaust» ble hyppigere brukt i forskningen og i offentlige diskusjoner. Det kan være flere årsaker til dette. En mulig årsak kan være at det på 1990-tallet forekom to store folkemord, og at Holocaust på den måten ble aktualisert. Fra 1992 til 1995 foregikk det massedrap i det tidligere Jugoslavia, der både de militære og politiske elitene, både lokalt og sentralt, bidro til utestenging og fordrivelse av bosniere.¹⁸¹ I 1994 ble omtrent 800 000 mennesker drept i Rwanda, der de

¹⁷⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 195.

¹⁷⁹ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 28.

¹⁸⁰ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 197.

¹⁸¹ HL-senteret, «1992-95 Bosnia-Hercegovina». Sist åpnet Januar 26, 2022. <https://folkemord.no/#/folkemord/54/sak/445?k=tnutxj>.

fleste tilhørte folkegruppen tutsi.¹⁸² Muligens førte disse hendelsene til en økt bevissthet rundt folkemord og etnisk rensning som var rasistisk motiverte. I grafen under kan vi se en oversikt over antall ganger begrepet «folkemord» blir nevnt i alt materiale som er tilgjengelig på Nasjonalbiblioteket. Vi kan se at det finnes mange verker fra 1990-tallet som omhandler folkemord, og at toppunktet er i 1999 med 1995 antall verk.

Graf 5: Samlet oversikt over antall ganger begrepet "Folkemord" blir nevnt i alt materiale på Nasjonalbiblioteket.

Det er vanskelig å fastslå nøyaktig hvilke hendelser som har ført til økt interesse for Holocaust. Andre faktorer som har bidratt til at grafen går oppover på 90-tallet kan ligge i ulike debatter som fant sted. Både debatten om Irving-komplekset og debatten om erstatningen til de norske jødene og deres etterkommere var sentrale dette tiåret. Dette skulle bli tiåret der revisjonistiske tanker ble utsatt for en del kritikk.

8.1 Mot-revisjonismens opprinnelse

Mot-revisjonismen er en periode som ifølge Stein Ugelvik Larsen innledes med publiseringen av to store historiske verk. Verkene det er snakk om er Magne Skodvins *Norsk Historie 1939-1945* og Hans Fredrik Dahls to Quisling-biografier. *Norsk Historie 1939-1945* ble publisert i 1991¹⁸³, og Larsen mente at Skodvins forskerprofil og fortellerstil kom tydelig fram i denne boken.¹⁸⁴ Av 347 sider fikk folkemordet Holocaust og konsentrasjonsleirene ca. 5 sider av

¹⁸² HL-senteret, «1994 Rwanda». Sist åpnet Januar 26, 2022. https://folkemord.no/sak/bosnia-hercegovina/#/folkemord/34/sak/36?_k=m681w0.

¹⁸³ Magne Skodvin, *Norsk Historie 1939-1945 – Krig og okkupasjon* (Oslo: Det Norske Samlaget, 1991).

¹⁸⁴ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 26.

boken. I kapitlet «Forfølgning, fangenskap og folkemord» berørte Skodvin temaer som norske konsentrasjonsleirer, politiske fanger, krigsfanger, og skjebnen til de norske jødene. Selv om Holocaust ikke ble omtalt i et stort omfang, skrev Skodvin allikevel om et felt som tidligere hadde vært utsatt for begrenset forskning. Han sammenliknet nemlig Norge med Danmark, der de til motsetning fra Norge hadde latt jødene flukt gå sin gang. Skodvin hevdet så videre at det her til lands hadde vært en håndfast terror.¹⁸⁵ I en ellers grundig og detaljert bok om Norges historie fra 1939-1945 ble folkemordet på jødene nevnt så vidt, men det ble også hintet til norsk medvirkning. Det er interessant hvordan en slik bok, som Larsen mener er en oversiktlig fremstilling av historien, ikke omtaler Holocaust på en mer gjennomgående måte.

En sentral person som kan sies å være årsaken til mot-revisjonismen oppstart var Hans Fredrik Dahl. I 1991 og 1992, publiserte han to bind om Vidkun Quisling, også omtalt som Quisling-biografien.¹⁸⁶ Disse bøkene inneholdte detaljerte skildringer fra Quislings liv, og viste sider ved han som hittil hadde vært uavklarte. Larsen hevder at dette verket ga et godt innsyn i hvordan Dahl problematiserte krigshistorien, i tillegg til at man får se hva slags type perspektiver og fortellerstil han hadde som historiker.¹⁸⁷ Revisjonismen med historikere som Dahl hadde på 1980-tallet blant annet kritisert Magne Skodvin, og hans «skole». Det som nå skjedde på 1990-tallet var at Dahl tok en større rolle som provokatør i debatten, med det Susanne Maerz omtaler som apologetiske tendenser. Dahls vilje til å problematisere krigens og etterkrigstidens mest sensitive temaer ga sterke reaksjoner, og han mottok sterk kritikk. I tillegg til Quisling-biografien fikk han kritikk for hans uttalelser om den omstridte britiske historikeren David Irving, som var en kjent Holocaustfornekter.¹⁸⁸

8.2 Irving-debatten skapte splid

Hans Fredrik Dahl var en av de mest fremtredende historikerne på 1990-tallet på grunn av hans iver til å problematisere krigshistorien, noe også som gjorde han kontroversiell. Allikevel ble han muligens enda mer kontroversiell etter å ha uttrykt støtte ovenfor David Irving og hans arbeid, som var en av verdens mest kjente Holocaustfornektere. Noe av det mest kritikkverdige ved Dahl var hans spalteplass i Dagbladet, som gjorde at han hadde en uvanlig sterk posisjon i mediebildet og i offentligheten. Mye av kritikken mot han gjaldt også

¹⁸⁵ Skodvin, *Norsk Historie 1939-1945*, s. 250-255.

¹⁸⁶ Hans Fredrik Dahl, *Vidkun Quisling – En fører blir til* (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1991). Hans Fredrik Dahl, *Vidkun Quisling – En fører for fall* (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1992).

¹⁸⁷ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 26.

¹⁸⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 197.

hvordan han bragte problemstillingene inn i debatten på en ukritisk og tilsynelatende tvilsom måte.¹⁸⁹

David Irving hadde skrevet flere bøker om andre verdenskrig, og uttalte flere ganger at Holocaust aldri har skjedd. Han har også skrevet bøker om enkeltpersoner, deriblant Hitler og Goebbels.¹⁹⁰ Boken hans *Goebbels. Mastermind of the Third Reich* hadde i 1996 blitt behandlet i USA, men ble ikke utgitt. Det var her debatten i Norge startet, da Hans Fredrik Dahl uttalte i Dagbladet at Irving var en av de fremste kildekritikere innenfor nazismens historie, og at boken var av god faglig kvalitet. Han skrev også at boka ble trukket tilbake i USA etter press fra jødiske lobbyister, fordi de mente at boka ga en skjult apologi for Hitler, og at den la skylden for jødeforfølgelsen på jødene selv.¹⁹¹ Disse uttalelsene i Dagbladet startet den første delen av debatten mellom Dahl og Rolf Hobson.¹⁹² Bare noen dager senere skrev Hobson et innlegg i Dagbladet med sterk kritikk rettet mot Dahl. Hobson mente at Dahl i sin vane tro ville «berike den offentlige debatten om nazismen ved å utviske skillene mellom historisk revisjon, moralsk relativisering og fascistisk apologi». Videre skrev han at Irvings bok var dårlig, at den ikke representerte virkeligheten, og at utsagnet om at Irving var en av de fremste kildekritikerne innenfor nazismens historie var totalt vrøvl og savnet ethvert grunnlag. Utover dette gikk Hobson inn på hvem Irving var, hvordan han hadde fått bot i Tyskland i 1992 for å ha hevdet at ingen ble drept i Auschwitz, og at han var en erklært «persona non grata», en uønsket person, i Tyskland av samme grunn. Det var disse faktorene som var bakgrunnen for protestene mot Irving, ifølge Hobson. Dahl fikk så kritikk for å ikke nevne de faglige betenkelighetene, men for å konkludere med at forlaget ga etter for jødisk press. Debattartikkelen ble avsluttet med et spørsmål om Dahl trodde på en internasjonal jødisk konspirasjon.¹⁹³ Nå var det blitt tydelig at det fantes visse uttalelser og problemstillinger ved krigshistorien som ikke ble godt mottatt i det offentlige ordskiftet, og å omtale forfattere som David Irving som gode historikere ble slått ned på.

Susanne Maerz har oppsummert grunntrekkene i denne offentlige debatten i sin bok, og har skrevet at den er omfattet av omtrent 150 artikler, stort sett i Dagbladet og Morgenbladet. Den videre debatten handlet om Irvings teser og om Hans Fredrik Dahl, som ble stående alene på den ene siden. Da han fikk spørsmål om han støttet Irvings teser svarte

¹⁸⁹ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 27.

¹⁹⁰ Richard J. Evans, *Lying about Hitler – History, Holocaust, and the David Irving Trial* (New York: Basic Books, 2001), s. 104-148.

¹⁹¹ Hans Fredrik Dahl, «Sår som ikke gror», *Dagbladet*, Juni 25, 1996, s. 4.

¹⁹² Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 197-198.

¹⁹³ Rolf Hobson, «Jødisk lobby?», *Dagbladet*, Juli 1, 1996, s. 43.

han at han kun ønsket å anerkjenne måten Irving stilte spørsmål på. Både Irving og Dahl trakk frem at man ikke hadde noen skriftlige kilder fra Hitler som omtalte den endelige løsningen, men dette ble så bemerket som noe man allerede visste, og spørsmålet ble så videre hva man skulle oppnå ved å bringe dette opp. Irving hadde tidligere også imøtegått Holocaust-overlevendes erfaringer, noe Dahl hevdet var berettiget i ytringsfriheten. Her ble det innvendt at også ytringsfriheten har sine grenser. Dahl ble også beskylt for å sidestille historisk revisjonisme og fascistisk revisjonisme. Første del av debatten ble avsluttet med en diskusjon om hvor grensen går for seriøs forskning om Holocaust.¹⁹⁴

I debattens andre del ble Irvings teser diskutert og Dahls forhold til disse, men en ny historiker ble mer fremstående. Odd-Bjørn Fure publiserte pamfletten *Kampen mot glemselen* i 1997, som en respons på Dahl uttalelser, der formålet var å reise motstand mot relativiseringen han mente skjedde i debatten om krigshistorien.¹⁹⁵ Her tok Fure for seg hvilket samfunnsansvar historikere og historisk orienterte samfunnsforskere hadde for samfunnets kollektive erindring og historiebevissthet. Han beskrev i detalj hvordan David Irving ikke utøvde god faglig kvalitet i sine bøker, og han kritiserte hvordan Dahl kunne mene at han var en av de fremste kildekritikerne innenfor nazismen.¹⁹⁶ Under pressekonferansen der Fure presenterte pamfletten kritiserte han Dahl for hans innstilling mot Irving, samtidig som han anklaget Dagbladet for å gi han for mye plass.¹⁹⁷ Dahl svarte Fure i en artikkel i Dagbladet i februar, og roste igjen Irvings kildekritikk.¹⁹⁸ På nytt ble han angrepet med samme argumenter som tidligere. Maerz hevder at både første og andre del av debatten handlet om Irving som person, og om Dahls holdning og rolle i forskningen og i mediene, og dermed handlet det også om den vitenskapelige behandlingen av Holocaust.¹⁹⁹ Hittil var det ingen tvil om at Irving var kontroversiell, men det var først i år 2000 det ble klart at han også var en historieforfalsker.

Etter at historikeren Deborah Lipstadt i 1993 anklaget David Irving for å være en historieforfalsker gikk han til sak mot henne i Storbritannia. I boken *Denying the Holocaust – The Growing Assault on Truth and Memory* beskrev Lipstadt hvordan Irving hadde benektet at Hitler visste om folkemordet, og at han nektet for at det hadde eksistert gasskamre.²⁰⁰ Hun

¹⁹⁴ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 198-199.

¹⁹⁵ Larsen, *I krigens kjølvann*, s. 27.

¹⁹⁶ Odd-Bjørn Fure, *Kampen mot glemselen – Kunnskapsvakuum i mediesamfunnet* (Oslo: Universitetsforlaget, 1997).

¹⁹⁷ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 199.

¹⁹⁸ Hans Fredrik Dahl, «Et svar til Odd-Bjørn Fure», *Dagbladet*, Februar 27, 1997, s. 39.

¹⁹⁹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 200.

²⁰⁰ Deborah Lipstadt, *Denying the Holocaust – The Growing Assault on Truth and Memory* (New York: The Free Press, 1993), s. 179.

hevdet også at han var en av de farligste benekterne av Holocaust, og at han forvridde historiske fakta slik at de passet til hans ideologi og politiske agenda.²⁰¹ Injuriesaken mot Lipstadt fant sted i år 2000, og det endte med at retten konstaterte at han faktisk var en historieforfalsker, drevet av en skjult, og følgelig antisemittisk, agenda. Lipstadts hovedvitne i saken, Richard J. Evans, hadde sammen med sine assistenter gjennomført en omfattende analyse av alle Irvings verker, og presentert deres funn for retten.²⁰² Disse funnene var fellende for Irving, som ikke lenger kunne anses å være en seriøs historiker. Både dommen i rettsaken og bevisene som lå til grunn tydeliggjorde at å fornekte Holocaust ikke var et resultat av god historieforskning, men heller et resultat av antisemittisme. Debatten og rettsaken om David Irving ble viktig i det offentlige ordskiftet og blant historikerne, fordi de tydeliggjorde at det var en riktig side av saken, nemlig at Holocaustfornektelse var en feilaktig tolkning av historien. I tillegg ble rettsaken et eksempel på at rettssystemet tok et standpunkt i at Holocaustfornektelse var et resultat av manipulering av historiske kilder.

Irving-debatten som hadde vært fremtredende i 1996 og 1997 hadde nå fått et tydelig svar. Hans Fredrik Dahl som hadde støttet Irving og hevdet at han var en god kildekritiker, la seg nå flat. I en artikkel i Dagbladet i 2001 henviste han til Evans' arbeid, og anerkjente at Irving hadde bedrevet juks og tuklet med historiske kilder.²⁰³ Odd-Bjørn Fure mente at debatten nå var ferdig, men hevdet at det fremdeles sto igjen noen ubehagelige spørsmål. Han mente også at det ikke var noe revolusjonerende i det som sto i Evans' bok, og at tyske forskere hadde identifisert Irvings' juks allerede på 70-tallet. Videre mente han at dersom Dahl hadde vært en så velorientert krigshistoriker som han påsto selv, hadde han anerkjent dette for lenge siden. I tillegg stilte Fure spørsmål til hvordan massemediene kunne la Dahl bli «den store eksperten» på nazismen, og hvordan andre intellektuelle innenfor historiefaget og akademia hadde vært tause i den tidligere debatten.²⁰⁴ Saken mot Irving viste seg å være svært viktig i historiefaget, i og med at man nå hadde klare svar på hvilke motiver holocaustfornektelse hadde. Det ble bevist at holocaustfornektelse er nært knyttet til antisemittisme, og å hevde at Holocaust ikke har skjedd er et resultat av historieforfalskning.

8.3 Et oppgjør med likvidasjonen av norske jøder

Et tema som ikke før i 1995 fikk mer oppmerksomhet var nordmenns medvirkning i beslagleggelsen av jødisk bo under andre verdenskrig. Den kommende debatten skulle

²⁰¹ Lipstadt, *Denying the Holocaust*, s. 181.

²⁰² Evans, *Lying about Hitler*.

²⁰³ Hans Fredrik Dahl, «Så feil kan man ta», *Dagbladet*, Juli 13, 2001, s. 3.

²⁰⁴ Jan Zahl, «Dahl legger seg flat», *Dagbladet*, Juli 13, 2001, s. 44.

komme til å omhandle erstatning av de materielle verdiene til de overlevende fra krigen, men også deres etterkommere. Det var journalisten Bjørn Westlie som først skrev om dette i *Dagens Næringsliv*. Han fikk adgang til materiale fra Riksarkivet, og brukte kildene til å fortelle hvordan enkeltskjebner og deres bo ble beslaglagt. Andre overlevende eller slektninger av de drepte jødene fikk utilstrekkelig erstatning, om de fikk noe i det hele tatt, ifølge Westlie. De overlevde jødene som kom tilbake etter krigen hadde fått erstatning for formuene, men hele formuen som var registrert hos Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer var ikke blitt tilbakeført. Dette tilbakeføringskontoret baserte sitt arbeid på arkivene til «likvidasjonskontoret for inndratte jødiske formuer», som hadde vært et felleskontor for alle konfiskerte eiendommer under krigen. Etter krigens slutt, fikk kontoret i oppgave å tilbakeføre de tapte verdiene, og endret navn til «tilbakeføringskontoret for inndratte formuer». Med et sitat fra Magne Skodvin refererte Westlie til at arbeidet til Tilbakeføringskontoret aldri var blitt vitenskapelig undersøkt, men at det er noe man burde ha gjort.²⁰⁵ For å oppsummere saken var den økonomiske likvideringen av de norske jødene, og den manglende erstatningen etter krigen, et svart hull i historien, ifølge Westlie.²⁰⁶ Med denne saken kom nye sider av historien til Holocaust frem i lyset, og debatten i det offentlige ordskiftet måtte nå forholde seg til en ny problemstilling.

Det var ikke mange som reagerte på artikkelen i første omgang. Personene som ytret håp for erstatning var Berit Reisel, stedfortrederen til lederen i Det mosaiske trossamfunn, og stortingspolitikeren Petter Thomassen fra Høyre.²⁰⁷ I en senere artikkel skrev Bjørn Westlie om hvordan Thomassen hadde ønsket at hendelsene under og etter krigen skulle bli nærmere undersøkt, og at han oppfordret justisminister Grete Faremo til å sette ned et uavhengig ekspertutvalg til dette. I samme artikkel kom det frem at den eneste som hadde skrevet om jødene bo tidligere var Hans Fredrik Dahl.²⁰⁸ I bind to av Quisling-biografien hevdet han at finansministeren under krigen, Frederick Prytz, var «hjertelig uenig i hele jødepolitikken» og «ønsket dessuten neppe personlig å likvidere sine jødiske landsmenns formuer, slik hans egen var blitt nasjonalisert med et pennestrøk av Sovjet-staten i 1920-årene». Dahl skrev også at de 1200 jødiske boene som var registrert i Norge, i stor utstrekning ble opprettholdt. Sist hevdet han at tilbakeføringsarbeidet etter krigen ikke hadde støtt på store vansker.²⁰⁹ Dette mente

²⁰⁵ Bjørn Westlie, «Nordmenn ranet de norske jødene», *Dagens Næringsliv*, Mai 27, 1995, s. 10-13.

²⁰⁶ Westlie, «Nordmenn ranet de norske jødene», s. 13.

²⁰⁷ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 208.

²⁰⁸ Bjørn Westlie, «De som tapte krigen», *Dagens Næringsliv*, Juni 23, 1995, s. 2.

²⁰⁹ Dahl, *Vidkun Quisling – En fører for fall*, s. 375.

Westlie talte for en ny gjennomgang av saken, i lys av hva som hadde kommet frem i den nye diskusjonen.²¹⁰

I september 1995 ble det klart at Faremo og Justisdepartementet skulle foreta en gjennomgang av Riksarkivet og muligens fastsette en granskningskomité. Dette kom som en følge av en oppfordring fra World Jewish Congress (WJC) som ba den norske regjeringen og Utenriksdepartementet om å undersøke de økonomiske forholdene til de norske jødene i 1942, og tilbakebetale de verdiene som var blitt holdt tilbake.²¹¹ Denne saken må allikevel sees i en europeisk kontekst, ettersom WJC i Europarådet hadde oppfordret alle land som hadde vært okkupert av Tyskland til å etterforske tilbakeføringen av beslaglagt jødisk bo. Berit Reisel fra Det Mosaiske Trossamfunn mente allikevel at dette var en norsk affære, og forventet at norske myndigheter og politikere tok hånd om det.²¹² Den offentlige interessen for saken økte igjen da WJC i januar 1996 igjen oppfordret Norge til å undersøke denne delen av historien. Nå ble saken også et tema i de andre store riksavisene. Generelt var det en enighet i saken, der det hersket en konsensus om en prinsipiell økonomisk erstatning for de tapte verdiene, men de fleste mente også at man trengte å forske på det først. Det fantes noen kritikere, men de var i mindretall.²¹³ Det kan altså virke som at den norske stat hadde dårlig samvittighet for hva som hadde skjedd med de norske jødene, og ønsket å gjøre et oppgjør. Hans Fredrik Dahl var en av få kritikere, som mente at saken var blitt hauset opp som en følge av Westlies reportasjer.²¹⁴ Denne oppfatningen var han derimot alene om, ifølge Maerz.²¹⁵

Undersøkelsesutvalget ble først nedsatt på våren i 1996. Utvalget besto av syv medlemmer; juristen Oluf Skarpnæs, Berit Reisel fra det mosaiske trossamfunn, historikeren Bjarte Bruland, historieprofessoren Ole Kristian Grimnes, jusprofessoren Thor Falkanger, sorenkriveneren Guri Sunde og riksarkivaren Eli Fure.²¹⁶ Utredningen deres ble inndelt i to deler, som uttrykte de ulike meningene for mindretallet og flertallet i utvalget. Mindretallet i utvalget besto av Berit Reisel og Bjarte Bruland som begge var representanter fra Det Mosaiske Trossamfunn.²¹⁷ Flertallets utredning kan oppsummeres til å omfatte en hovedoppgave i å «beregne det samlede økonomiske tapet som jødene led på grunn av at de fikk sine eiendeler beslaglagt under 2. verdenskrig. Oppgaven blir da å finne differansen i

²¹⁰ Westlie, «De som tapte krigen».

²¹¹ Hans Hjellemo, «Faremo lover jødegranskning», *Dagens Næringsliv*, September 18, 1995, s. 5.

²¹² Bjørn Westlie, «Det store oppgjøret», *Dagens Næringsliv*, September 16, 1995, s. 12-13.

²¹³ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 209-210.

²¹⁴ Hans Fredrik Dahl, «Gufset fra år null», *Dagbladet*, Januar 27, 1996, s. 5.

²¹⁵ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 211.

²¹⁶ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 212-213.

²¹⁷ NOU (1997: 22) Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig. Oslo: Statens forvaltningstjeneste, s. 5.

verdi mellom det som de ble fratatt under krigen, og det de fikk tilbake etter krigen. Det er denne eventuelle differansen som vil være udekket tap.»²¹⁸ Videre ble det forklart at grunnlaget for utredningen var bygget på de registreringene som utvalget hadde gjennomført, særlig fra Riksarkivet. Flertallet mente at det hadde vært utført et grundig og godt tilbakeførings- og erstatningsoppgjør etter krigen, sett fra omstendighetene i Norge etter okkupasjonen. Flertallet i utvalget fremhevet at det var umulig å finne de nøyaktige beløpet for hva jødene tapte, men de hadde regnet ut et beløp basert på datidens kroneverdi i 1997. Det samlede beløpet kom på 108.800.000 kr, som de foreslo at burde bli avrundet til 110.000.000 kr.²¹⁹ Mindretallets utredning derimot mente at «den økonomiske likvidasjonen av den jødiske gruppen under annen verdenskrig var av total karakter.»²²⁰ De mente at man måtte se de fysiske og økonomiske likvidasjonene som to sider av samme forbrytelse, og dermed forstå de økonomiske tapene. Tilintetgjørelsen av de norske jødene kunne ikke sidestilles med vanlige dødsfall, hevdet mindretallet, og vanlige juridiske prosedyrer for håndtering av dødsbo kunne derfor ikke benyttes i dette tilfellet. De hevdet også at den samlede økonomiske belastningen var langt høyere enn det som ble tilkjent av tilbakeføringsinstitusjonene.²²¹ Mindretallet i utvalget foreslo derimot ingen konkret sum for erstatning. Denne uenigheten i utvalget førte til en større debatt om temaet, også i avisene.

Om lag en uke før utredningen skulle bli overlevert til Justisdepartementet og dermed gjort offentlig, gikk mindretallet til pressen. Saken fikk oppmerksomhet i mange aviser, og begrepene «moralsk» og «økonomisk» ble stilt opp mot hverandre. Kjente politikere som Kjell Magne Bondevik, Jo Benkow og Erik Solheim støttet oppunder mindretallet i utvalget, og Aftenposten sluttet seg til deres krav om å legge mindretallets utredning til grunn for sin vurdering.²²² I avisene ble saken også problematisert i og med at den mest sannsynlig kom til å få oppmerksomhet i utlandet. Norge var det første landet som i offentlig regi hadde undersøkt behandlingen av jødiske formuer, og splittelsen innad i utvalget kunne virke nedslående på Norges rolle som moralsk forbilde. I Dagbladet ble det hevdet at denne prosedyren «som ifølge norske topp-politikere skulle bli et eksempel for andre lands oppgjør med uretten mot jødene under krigen, er kommet så skjevt ut at den trolig vil vekke en helt annen oppsikt utenlands».²²³ Kristian Ottosen, som publiserte boken *I en slik natt: historien*

²¹⁸ NOU (1997: 22), s. 6.

²¹⁹ NOU (1997: 22), s. 7-8.

²²⁰ NOU (1997: 22), s. 8.

²²¹ NOU (1997: 22), s. 8-11.

²²² Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 216-219.

²²³ Erling Ramnefjell, «Full strid om jøde-erstatning», *Dagbladet*, Juni 17, 1997, s. 14.

om deportasjonene av jøder fra Norge i 1994²²⁴, kom også til orde i diskusjonen. Han var en tidligere konsentrasjonsleirfange, motstandsmann og ble omtalt som en av de som kjente norske jøders historie best. Ottosen mente at mindretallet hadde en bedre forståelse for tragedien, og at saken også handlet om en offentlig unnskyldning.²²⁵ Det ble altså tydelig at mindretallet fikk et klart medhold i det offentlige ordskiftet, og flere topp-politikere støttet oppunder deres argumenter.

Utredningen til det såkalte jødebo-utvalget ble overlevert til Justisdepartementet 23. juni 1997. Justisminister Gerd-Liv Valla forsøkte å megle mellom flertallet og mindretallet, og mente at saken omhandlet både økonomi, men også et moralsk ansvar. Hun sa videre at det som har skjedd ikke kunne endres, men at de kunne sette en moralsk standard for å minnes dette mørket kapitlet i historien. Da utleveringen ble overlevert, beklaget også flertallet for hvordan de hadde blitt fremstilt i mediebildet.²²⁶ Det ble klart at mindretallet hadde blitt fremstilt som mer moralske enn flertallet, og dette ensidige bildet var beklagelig, ifølge flertallet. Historieprofessoren Ole Kristian Grimnes kom også til orde, som en representant for flertallets utredning. Han mente at deres mandat hadde vært å finne frem til tall og økonomiske betraktninger, og mente at den faktiske fordelingen av erstatning måtte tas hånd om av styresmaktene. I tillegg stilte han spørsmålet om det skulle foretas en positiv diskriminering av jødene, som skulle få erstatning for tap som ingen andre nordmenn hadde fått. Dette moralske dilemmaet mente han at lå hos politiske myndigheter.²²⁷ Både Gerd-Liv Valla og statsminister Thorbjørn Jagland omtalte saken som et spørsmål av både moralsk og økonomisk art. Susanne Maerz hevder at dette standpunktet kan anses å ha vært statens offisielle reaksjon på saken.²²⁸

Flertallet i utvalget fikk kritikk fra flere hold. Blant annet rabbineren i Det mosaiske trossamfunn, Michael Melchior, og formann i Norsk forening mot antisemittisme, Kristoffer Gjøtterud, kritiserte flertallet for å ha et for smalt perspektiv i saken. Riksavisene stilte seg også på mindretallet sin side.²²⁹ Bjørn Westlie kritiserte regjeringen for å ha latt en byråkrat uten noen kunnskap om jødernes skjebne få lede dette utvalget. Videre spurte han om regjeringen og stortinget var klare for å ta et oppgjør med «den iskalde behandlingen som

²²⁴ Kristian Ottosen, *I en slik natt: Historien om deportasjonen av jøder fra Norge* (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1994).

²²⁵ Gunnar Magnus, «-Be jødene om unnskyldning», *Aftenposten*, Juni 23, 1997, s. 6.

²²⁶ Olav Trygge Storvik, «-Oppgjøret er også et moralsk ansvar», *Aftenposten*, Juni 23, 1997, s. 4.

²²⁷ Gunnar Magnus, «-Moralsk problem å gi jøder større erstatning», *Aftenposten*, Juni 24, 1997, s. 7.

²²⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 222.

²²⁹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 223.

jødene ble utsatt for av staten etter krigen».²³⁰ Grimnes og andre revisjonister ble kritisert i VG for å bagatellisere nazistenes forbrytelser, og for å «forstå» tyvene bedre enn ofrene. Videre forlanget VG at regjeringen kom fort på banen for å ta tydelig stilling i striden mellom disse to motstillingene i utvalget.²³¹ Med dette ble det tydeliggjort at også VG sto på mindretallets side i saken, og at avisen mente det var på tide å rette opp i historien.

Saken om erstatning til de norske jødene fikk svært mye oppmerksomhet i media. Gunnar Magnus, journalist i Aftenpostens politiske redaksjon, hevdet at motsetningene i utvalget ikke handlet om moral, men om forskjellige tall. Han hevdet at pressestormen var et resultat av en koordinert aksjon fra mindretallets side, og at PR-utspillet var usedvanlig vellykket. Ifølge Magnus førte den massive omtalen i media til at «moral» ble knyttet til mindretallet, og at ingen politikere våget å støtte flertallet. Etter å ha lest utredningen hevdet han at det var vanskelig å finne noen prinsipielle forskjeller i de to tilnærmingene, men at det hele omhandlet et forskjellig erstatningsbeløp.²³² Medienes fremstilling av saken var kritikkverdig, fordi mindretallet ble fremstilt som «de moralske». Professor Johs. Andenæs kritiserte mindretallet for deres PR-stunt, og hevdet at dette var «grov manipulasjon av massemedia og den offentlige opinion». Han hevdet deretter at det ikke fantes noe grunnlag for at mindretallets innstilling var mer moralsk enn flertallets.²³³ Media hadde med andre ord spilt en stor rolle i saken, og vært med på å forme en slags offentlig mening om hvordan erstatningen til de norske jødene skulle gjennomføres. Denne saken viser hvor viktig det offentlige ordskiftet var i forbindelse med historien til den jødiske befolkningen og likvideringen av norske jøder. At Reisel og Bruland i dette tilfellet valgte å gå til media før utredningen skulle bli utlevert, viser at de ønsket at saken skulle få mer oppmerksomhet, noe den også fikk. Dermed hadde det offentlige ordskiftet bidratt til å gjøre Holocaust og hvordan de norske jødene ble behandlet etter krigen til en aktuell sak.

I den historiefaglige debatten handlet tematikken om forskjellene mellom flertallet og mindretallet, deres fremgangsmåter, det norske medansvaret for deportasjonen av jødene fra Norge, etterkrigstidsregjeringens fremgangsmåte, og arten av erstatning til jødene.²³⁴ I et sideblikk i Dagbladet hevdet journalisten og sosiolog Andreas Hompland at utvalget ikke hadde i oppgave å finne en nøyaktig pengesum som skulle erstattes, men at det måtte overlates til politikerne. Videre skrev han at Skarpnes-utvalget hadde kommet over et ømt

²³⁰ Bjørn Westlie, «Dødsfallsrekkefølge», *Dagens Næringsliv*, Juni 24, 1997, s. 2.

²³¹ U.n., «En krig som alle andre?», *VG*, Juni 23, 1997, s. 2.

²³² Gunnar Magnus, «Jødernes eiendom: moral eller penger?», *Aftenposten*, Juni 27, 1997, s. 14.

²³³ Johs. Andenæs, «Erstatning til jødene», *Aftenposten*, Juli 4, 1997, s. 7.

²³⁴ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 226.

punkt i politikken, fordi Norge skulle være et forbilde ut i verden, og fordi flertallet hadde blitt stemplet som umoralske i media.²³⁵ Også riksarkivar Ole Kolsrud forsvarte flertallets side, og kritiserte journalistenes behandling av saken. Han viste til at den foregående debatten hadde ført til at man ikke kunne støtte flertallet uten å bli stemplet som suspekt. Han kritiserte hvordan Westlie hadde vinklet sin artikkel i Dagens Næringsliv, og hvilke argumenter han hadde brukt i sitt arbeid. Da han refererte til flertallets utredning hevdet Kolsrud at deres grundige arbeid i saken nærmest ble «frakjent enhver ære og anstendighet fordi de ikke finner det som massemediene nå for lengst hadde bestemt at de skulle finne».²³⁶ Det ble hevdet i kronikken at saken handlet om utenrikspolitiske overtoninger og undertoner. Saken handlet om å overføre noe av skylden fra Hitler og Quisling over på norske statsmyndigheter, altså Johan Nygaardsvold, Einar Gerhardsen og oss alle.²³⁷ Kolsrud mente at saken var blitt påvirket i for stor grad av journalister og massemedia, og at det faktiske arbeidet med historien ble avvist. I sin analyse av saken argumenterer Susanne Maerz for at Kolsrud benyttet seg av antisemittiske stereotyper som argument i sin kronikk, fordi han skrev at saken dreide seg om å fremstille jødene som permanente ofre. I tillegg skriver Maerz at han rettferdiggjorde etterkrigsregjeringens fremgangsmåte, og støttet dermed den nasjonale konsensusen som etterkrigsregjeringens legitimitet var bygget på. Alt i alt hevder Maerz at Kolsruds kronikk ville forhindre en diskusjon om historien.²³⁸

Hans Fredrik Dahl tok også del i debatten, og stilte spørsmål til begge sider av saken. Han viste til at det norske statspolitiet og andre organer og grupperinger utenfor NS også deltok i forfølgelsen av de norske jødene. I Dagbladet konkluderte han med at norske myndigheter hadde et moralsk ansvar for inndragningen av de jødiske formuene. Selv om Dahl kritiserte mindretallet for å sammenligne den økonomiske og fysiske likvidering av jødene, støttet han deres utredning, fordi den åpnet opp for å se det norske samfunnets manglende evne til å beskytte den jødiske minoriteten i et bredere lys.²³⁹ Ole Kolsrud motsa seg Dahl, og skrev i en senere kronikk at flertallet av de norske jødene ble reddet. Han skrev også at myndighetene ønsket å gjøre ting godt igjen, men stilte også spørsmål om de nå tegnet et for ensidig bilde av begivenheten. Ifølge Kolsrud var det ikke vanlige norske politifolk som utførte arrestasjonene, men spesialtropper bestående av lojale NS- og naziavdelinger. Med det bildet som ble skissert, om at vanlige nordmenn også tok del i jødeforfølgelsen, var Kolsrud

²³⁵ Andreas Hompland, «Skuld og verdighet», *Dagbladet*, Juli 5, 1997, s. 3.

²³⁶ Ole Kolsrud, «Nasjonal selvpisking», *Dagbladet*, Juni 29, 1997, s. 30.

²³⁷ Kolsrud, «Nasjonal selvpisking».

²³⁸ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 228.

²³⁹ Hans Fredrik Dahl, «Erstatning og ansvar», *Dagbladet*, Juli 9, 1997, s. 4.

bekymret for at man sto i fare for å begå en urett mot det store flertallet av generasjonen som levde den gang.²⁴⁰ I den faglige diskusjonen om erstatningen til de norske jødene, var det altså en uenighet om hvorvidt vanlige nordmenn skulle pålegges skyld for jødenes skjebne. Dette kan anses som en konsekvens av at de ulike sidene av saken tolket de historiske kildene ulikt.

Flere historikere tok del i debatten, og skrev om den norske deltakelsen i jødeforfølgelsen. Kristian Ottosen svarte på Kolsruds påstander, og skrev om hvordan politiinspektør Knut Rød hadde vært en sentral figur i deportasjonene av norske jøder. I tillegg påpekte Ottosen at Rød hadde blitt stilt for retten, men ble frifunnet i siste instans, og senere ble han ansatt i politiet igjen.²⁴¹ Slike opplysninger bekreftet at en av de fremtredende personene som tok ansvar for jødedeportasjonene faktisk var norsk. Faktum at Rød ble frikjent i retten fremhevet også at hans ugjerninger mot jødene var blitt ustraffet. Tore Pryser tok også del i diskusjonen, og skrev om bakgrunnen for hvorfor Rød hadde blitt frifunnet. Lagmannsretten hadde frifunnet han på bakgrunn av hans arbeid for hjemmefronten. Pryseres egne undersøkelser viste at landssviksaker mot politifolk på lavere nivåer og andre som deltok i jødeaksjonen ofte var blitt bagatellisert i lagmannsretten. Han skrev også om sin teori for hvordan jødeforfølgelsen kunne finne sted i Norge. I følge Pryser var den jødiske befolkningen en etnisk gruppe som de fleste nordmenn anså som en gruppe som sto utenfor samfunnet, og dette var tyskerne klar over.²⁴² I denne kronikken ble altså det hintet til at det lå en underliggende antisemittisk holdning i det norske samfunnet, og at flere nordmenn ikke hadde fått tilstrekkelig straff for sine handlinger under jødeaksjonen.

I denne tidsperioden var erstatningens størrelse og art en mindre del av den helhetlige debatten. Delaktigheten til nordmenn utenfor NS, etterkrigstidsregjeringens holdning til jødene, og norske jøders alteritet var det som blir bredt diskutert. Maerz hevder at utvalgets ulike utredninger og de forskjellige tilnæringsmåtene til historien utløste den første brede realitetsdebatten om det norske ansvaret for de antijødiske tiltakene under krigen. Denne debatten ble først og fremst ført av forskere og fagpersoner, stort sett på en saklig måte. Frontene i debatten var også mindre tydelige enn tidligere, og det var flere mellomposisjoner.²⁴³ Dette taler for at den offentlige holdningen til Holocaust og jødenes historie ble endret i denne tidsperioden. Konsensusforestillingen hadde igjen blitt utfordret, og historien kunne ikke lenger kategoriseres like svarthvitt.

²⁴⁰ Ole Kolsrud, «De fleste norske jøder ble reddet», *Dagbladet*, Juli 17, 1997, s. 34.

²⁴¹ Kristian Ottosen, «Fikk de sin straff?», *Dagbladet*, Juli 21, 1997, s. 45.

²⁴² Tore Pryser, «Politiets dårlige samvittighet», *Dagbladet*, August, 7, 1997, s. 38.

²⁴³ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 232.

På dette tidspunktet var de aller fleste aktørene i debatten enige om at jødene skulle få en erstatning for deres tap under krigen. Uenighetene i saken omhandlet pengesummen jødene skulle få, og hvordan pengene skulle fordeles. Flere mente at utvalget ikke hadde hatt i oppgave å finne et nøyaktig erstatningsbeløp, men at dette måtte bestemmes av politikerne. Samtidig handlet den diskusjonen også om nordmenns deltakelse i diskrimineringen og deportasjonene av norske jøder. Selv om det flere ganger ble bevist at nordmenn hadde vært delaktige i jødeaksjonen og vist tydelige antisemittiske holdninger, rådet det fremdeles en oppfattelse om at Holocaust var et fenomen som ble skapt og utført av Nazi-Tyskland.

Det var også internasjonal oppmerksomhet omkring de økonomiske likvidasjonene av jødene under andre verdenskrig på dette tidspunktet. I desember i 1997 ble det avholdt en internasjonal konferanse i London, der 41 land rapporterte om konfiskeringen av jødiske verdier, og Norge var også til stede.²⁴⁴ Regjeringens holdning til erstatningskravet var nå at de ikke ønsket å begrense seg til økonomiske spørsmål, hverken i form eller innhold, men la heller større vekt på det moralske oppreisningsaspektet. Det var også planlagt å gi erstatning i form av individuell og kollektiv rehabilitering.²⁴⁵ Dette betydde at det var mindretallet i Skarpnes-utvalget som til slutt fikk gjennomslag.

En debatt som først ble satt i gang i 1995, gikk nå mot en endelig avslutning. En av de som var mest opptatt av å gi en generøs erstatning var Kjell Magne Bondevik. I forbindelse med Israels 50-jubileum, 30. april 1998, kunngjorde Bondevik at regjeringen om noen få uker skulle legge frem et forslag for stortinget om å innvilge en erstatning på 450 millioner kroner. 250 millioner kroner var planlagt å brukes på den kollektive erstatningen, mens 200 millioner skulle gå til individuell erstatning. En del av den kollektive erstatningen skulle gå til å bygge et holocaustsenter på Villa Grande på Bygdøy, Quislings tidligere residens.²⁴⁶ Stortinget vedtok den 11. mars 1999 justiskomiteéns innstilling på å utbetale disse 450 millioner kronene i erstatning, og flere av politikerne omtalte denne dagen som historisk viktig og en god dag.²⁴⁷ Vedtaket ble også rost i avisene, og Dagbladet ga ære til stortinget som valgte å følge mindretallet i Skarpnes-utvalget.²⁴⁸ Norges moralske ansvar for historien kom tydelig fram nå, både fordi flesteparten av politikerne var enige om erstatningen, og fordi en stor erstatningssum ble applaudert i det offentlige ordskiftet.

²⁴⁴ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 233.

²⁴⁵ Liv Berit Tessem, «Norge vil gi jødene egnet kompensasjon», *Aftenposten*, Desember 5, 1997, s. 9.

²⁴⁶ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 233.

²⁴⁷ Stortinget, «Møte torsdag den 11. mars 1999 kl. 10». Sist åpnet Mai 5, 2022.

<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Stortinget/1998-1999/990311/1>.

²⁴⁸ U.n., «Raust oppgjør», *Dagbladet*, Mars 12, 1999, s. 3.

Utover 2000-tallet ble man igjen minnet om Norges moralske ansvar overfor jødeforfølgelsen. Under markeringen av den norsk-jødiske minnedagen i desember i 2000 holdt statsminister Jens Stoltenberg tale om erstatningsoppgjøret. Han mente at det historiske og moralske oppgjøret var viktig innad i Norge, samtidig som det sendte viktige signaler til andre land. Selve budskapet for den store erstatningssummen var flertydig, ifølge Stoltenberg; det fantes deler ved historien vi ikke kan eller burde legge bak oss, datidens generasjon hadde et moralsk ansvar for å ta fatt i uretten som var begått i Norge, og det aldri var for sent å gi uttrykk for anstendighet. Han trakk også frem at saken handlet om å bringe de mørkeste kapitlene i norsk historie frem i lyset. Også nordmenns delaktighet i diskrimineringen og deportasjonene av de norske jødene ble trukket fram, blant annet da Stoltenberg sa:

Det var norske sjåførere som brakte de norske jødene til «Donau» den kalde novemberdagen i 1942. Det var nordmenn som anga. Jødene som ble brakt om bord i «Donau», var også nordmenn. De var landsmenn. De var landsmenn som ble sendt i døden av andre landsmenn. Fordi de var jøder.²⁴⁹

Ved at statsministeren la så tydelige føringer for hvordan Norge skulle forholde seg til sin historie, gjorde noe med den offentlige bevisstheten. Avslutningsvis nevnte Stoltenberg at det var på tide å legge ansvar på de norske medborgere under krigen. Han erkjente at nynazistiske tendenser fant sted både i Europa og i Norge, og at utbyggingen av Holocaustsenteret var et viktig tiltak. Stoltenberg avsluttet talen med tydelighet, og dette var starten på et arbeid som omhandlet toleranse og menneskeverd. Dette var «en startstrek for arbeidet for at Holocaust aldri skal skje igjen».²⁵⁰

Med en slik klar tale til offentligheten sørget Stoltenberg for at den tidligere konsensusforestillingen om Norge under krigen ble svakere. Dessuten erkjente han et faktisk og moralsk medansvar for nordmenns deltakelse under Holocaust.²⁵¹ Saken om det såkalte jødeboet hadde medført stor oppmerksomhet til selve folkemordet Holocaust, og skapte stort engasjement både blant politikere og i det offentlige ordskiftet. Det ble tydeliggjort at Norge skulle gå foran som et godt eksempel for andre land, og stå opp for moralske verdier og prinsipper. Faktum at Norge også skulle få sitt eget senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter fremhevet også Norge nå ønsket å gå aktivt inn for å forske på fenomenet, og viste dermed at den norske staten ikke ønsket at noe slikt skal skje igjen.

²⁴⁹ Jens Stoltenberg, «Aldri for sent å gi uttrykk for anstendighet», *Aftenposten*, Desember 19, 2000, s. 12.

²⁵⁰ Stoltenberg, «Aldri for sent å gi uttrykk for anstendighet».

²⁵¹ Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger*, s. 234.

9.0 2000-tallet: Antisemittisme og rasisme i Norge på dagsorden

Etter at senteret for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, også kalt HL-senteret, åpnet i 2001 ble Holocaust og andre folkemord forsket på i et større omfang enn tidligere. Et slikt senter medførte at Norge fikk en ny bidragsyter i det offentlige ordskiftet som skulle opplyse om rasisme og fremmedfrykt, ved å knytte historien til samtiden. Dette kunne bidra til at offentligheten kunne ta opp nye, aktuelle spørsmål i forbindelse med Holocaust. Senteret var en direkte konsekvens av den foregående jødebo-saken som foregikk på 1990-tallet, ettersom 40 millioner kroner ble øremerket for å opprette og drive et kompetansesenter for studier av Holocaust og livssynsminoriteters stilling i Norge. Da senteret ble opprettet i 2001 fikk de et eget styre med akademisk frihet, og i dag har de et samarbeid med Universitetet i Oslo. Deres oppgaver ble bestemt av stortinget, som la ambisiøse mål for kompetansesenteret. På HL-senterets nettside står det at «HL-senteret skulle være et forsknings-, dokumentasjons- og formidlingssenter som skulle bygge sin aktivitet på studier av Holocaust, andre folkemord, rasisme, antisemittisme og massive brudd på menneskerettighetene på den ene siden og religiøse minoriteters vilkår i moderne samfunn på den andre».²⁵²

Jødebo-saken fra 1990-tallet førte også til andre framskritt. I år 2000 ble monumentet til minne om deporterte norske jøder reist utenfor Akershus festning.²⁵³ I 2003 ble Norge medlem av International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA), som forpliktet Norge til å drive forskning om Holocaust.²⁵⁴ Disse hendelsene viste at Norge tok Holocaust på alvor, at Holocaust var riktig å minnes, og at forskning på Holocaust og relevante temaer var viktig og nødvendig. Både opprettelsen av HL-senteret, åpningen av minnesmonumentet og den offisielle deltakelsen i IHRA kan sies å ha lagt et standpunkt for Norges syn på Holocaust. Det offentlige ordskiftet hadde nå fått nye aktører som skulle være bidragsytere som skulle knytte historien til samtiden på nye, perspektivrike måter. Selv om historien om Holocaust hadde fått en større plass i forskningen og i offentligheten, betydde ikke det at rasistiske holdninger og nynazistiske tendenser forsvant fra Norge. I løpet av 2000-tallet ble man igjen påminnet om viktigheten med å drive med kunnskapsformidling om nettopp dette.

9.1 Holmlia-drapet og norsk nynazisme

Den 26. januar 2001 ble 15 år gamle Benjamin Labaran Hermansen knivdrept av tre aktive nynazister fra organisasjonen Boot Boys. Drapet skjedde på Holmlia i Oslo, og var tydelig

²⁵² HL-senteret, «Om HL-senteret». Sist åpnet Februar 22, 2022. <https://www.hlsenteret.no/om/>.

²⁵³ HL-senteret, «Minnesmerket for deporterte norske jøder». Sist åpnet Mai 3, 2022. <https://www.hlsenteret.no/gormley/>.

²⁵⁴ International Holocaust Remembrance Alliance, «Norway». Sist åpnet Mai 3, 2022. <https://www.holocaustremembrance.com/member-countries/norway>.

rasistisk motivert.²⁵⁵ Hendelsen skapte store reaksjoner, og førte til at rasisme ble et viktig tema i det offentlige ordskiftet. Mange engasjerte seg i saken, og 1. februar 2001 ble det arrangert større markeringer og demonstrasjonstog flere steder i landet. På Youngstorget i Oslo samlet om lag 40 000 mennesker seg, og både kronprins Haakon og statsminister Jens Stoltenberg var til stede.²⁵⁶ Drapets egenart tydeliggjorde at Norge var et land der rasisme var en realitet, og noe man var nødt til å arbeide med for å bekjempe.

Under sin appell på Youngstorget omtalte Jens Stoltenberg tragedien på Holmlia som et tidsskille. Han mente at tiden nå var inne for å ta opp kampen for menneskeverdet og drive bort rasisme og nynazisme. Videre sa han at hele Norge måtte gå i seg selv, og kjempe for at fordommer og intoleranse ikke skulle få bite seg fast i folk. Norge skulle være et samfunn for alle, uten vold og rasisme, mente Stoltenberg.²⁵⁷ Således ble drapet på Benjamin brukt for å fremme en felles holdning i Norge, som skulle stå opp mot rasisme og nynazisme, og styrke tanken om at Norge var for alle.

Påtroppende styreleder på HL-senteret, Knut Aukrust, mente at drapet på Benjamin viste at nordmenn hadde et behov for bevisstgjøring. Drapet skjedde natt til den internasjonale minnedagen for Holocaust, under en måned før stiftelsen av HL-senteret. Aukrust mente at det var på høy tid med et Holocaust-senter, og at det ikke kom en dag for tidlig. Senterets oppgaver innebar å opparbeide seg kunnskaper om slike hendelser som Holmlia-drapet, og drive med holdningsarbeid.²⁵⁸ Forskning om nynazisme ble altså ansett å være et viktig hjelpemiddel for å forhindre at slike tanker skulle spre seg, og føre til enda flere voldshandlinger.

Selv om drapet på Benjamin ikke omhandlet Holocaust, var det fremdeles en hendelse som markerte et tydelig behov for endring. Benjamin ble drept av tre nynazister som hadde klare rasistiske motiver og holdninger. Drapet beviste at nynazismen fantes i Norge, og at den var livsfarlig. Selv om nynazisme ikke er den samme ideologien som i Nazi-Tyskland, er det fremdeles nært knyttet til rasisme og antisemittisme, som jo hadde ført til Holocaust. Den massive oppmerksomheten saken fikk tyder på at store deler av den norske befolkningen ønsket å stå opp mot slike tanker og holdninger. Det tyder også på at det måtte et drap til for at offentligheten kunne forstå alvorlighetsgraden av nynazismens tankesett. Spørsmålet som

²⁵⁵ Antirasistisk senter, «Benjamin-drapet». Sist åpnet Februar 22, 2022. <https://aldrimer22juli.no/vgs/lær-av-historien/benjamin-drapet>.

²⁵⁶ Steinar Kristiansen, «Holmlia-drapet». *Store norske leksikon*. Sist åpnet Februar 22, 2022, <https://snl.no/Holmlia-drapet>.

²⁵⁷ Jens Stoltenberg, «Mot vold og rasisme». Sist åpnet Februar 22, 2022. <http://virksommeord.no/tale/352/>.

²⁵⁸ Birger Kolsrud Jåsund, «-På tide med Holocaust-senteret», *Aftenposten*, Februar 2, 2001, s. 15.

nå ble aktuelt, var hvordan man skulle forhindre at flere nordmenn ble del av nynazistiske miljøer. Forskning på antisemittisme og rasisme kan forstås som et verktøy for å hindre nettopp dette, men også for å forstå bakgrunnen for folkemord.

9.2 Et oppgjør mot høyreekstremismen

Det fantes fremdeles personer i Norge med tanker og holdninger som kan knyttes til nazismen, over 50 år etter krigens slutt. Nynazisme som begrep benyttes ofte som en generell betegnelse om høyreekstreme grupperinger, særlig hvis de har rasediskriminerende mål.²⁵⁹ Felles for flere nynazistiske grupperinger er at de bygger på antisemittisme, rasisme, holocaustfornektelse, nasjonalisme og vold. I Norge har vi hatt flere små grupperinger som har kommet og forsvunnet siden andre verdenskrig, men nynazismen har aldri fått et solid fotfeste her til lands. Spesielt etter Holmlia-drapet ble det vanskelig å være nynazist i offentligheten, på grunn av de store demonstrasjonene over hele landet.²⁶⁰ Dette belyser hvor stor rolle offentligheten har i saker som dette. Ved å samles i enighet om å bekjempe rasisme og antisemittisme sørget det offentlige ordskiftet for at slike tanker fikk større oppslutning.

Høyreekstrem antisemittisme i Norge etter 1945 har ikke vært et tema som har blitt forsket mye på. Historikeren Kjetil Braut Simonsen hevder at det ennå ikke finnes en omfattende og systematisk analyse av norsk antisemittismes utvikling, uttrykk og funksjoner.²⁶¹ Allikevel kan vi se at høyreekstreme grupperinger i Norge endres etter år 2000. Etter 2000 kan man se et tydeligere skille i de høyreekstreme gruppene i Norge, der noen grupper var mer anti-islam og andre grupper holdt fast ved det antisemittiske verdensbildet. Noen nynazister hadde derfor ikke nødvendigvis antisemittiske forestillinger, men heller en fiendtlig holdning ovenfor islam, og var høyreekstrem på den måten. Årsaken til at norske høyreekstreme fikk en ny fiende i muslimene ligger mest sannsynlig i al-Qaidas terrorangrep 11. september 2001.²⁶² Nye antisemittiske tendenser på 2000-tallet kan også knyttes til den israelsk-palestinske konflikten, da Israels posisjon i konflikten utløste en bølge med antisemittiske hendelser rettet mot jødiske personer, institusjoner og gravsteder i Vest-Europa.²⁶³ Simonsen påpeker også at Holmlia-drapet var en årsak til at voldelige nynazistiske grupper ble fordømt i Norge. I tillegg sluttet anti-immigrasjonspartier i stor grad å ha aktivitet

²⁵⁹ Tore Bjørgo, «nynazisme». *Store norske leksikon*. Sist åpnet Februar 23, 2022, <https://snl.no/nynazisme>.

²⁶⁰ Henrik Lunde, «Nynazisme». *HL-senteret*. Sist åpnet Februar 23, 2022.

<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/ettertid/nynazisme>

²⁶¹ Kjetil Braut Simonsen, «Antisemitism on the Norwegian Far-Right, 1967-2018», *Scandinavian Journal of History*, Vol. 45, No. 5 (2020): s. 2.

²⁶² Simonsen, «Antisemitism on the Norwegian Far-Right, 1967-2018», s. 13-14.

²⁶³ Vibeke Moe (red.), «Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter». *HL-senteret*. Sist åpnet Februar 24, 2022.

https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/hl_rapport_2012_web.pdf.

etter 2000. En siste årsak til at høyreekstremismen fikk tilsynelatende færre tilhengere var at de fleste grupper flyttet sine aktiviteter fra gatene til internett.²⁶⁴ Det var altså flere ting med høyreekstreme miljøer som endret seg ved tusenårsskiftet, men det er fremdeles begrenset forskning på området. Det vi allikevel vet er at mange nordmenn hadde tatt et oppgjør mot nynazismen, og det ble mindre synlig i norsk offentlighet.

Et av elementene som er fremtredende i moderne antisemittisme er Holocaustfornektelse. Irving-debatten på 1990-tallet og den påfølgende rettssaken mot Deborah Lipstadt i 2000 beviste at Irving hadde forvridde historiske fakta, slik at det skulle passe med hans antisemittiske verdenssyn. Da han tapte rettssaken ble det tydelig at Holocaustfornektelse ikke er et resultat av godt utført historisk arbeid, men heller et resultat av antisemittiske motiver. I 2007 vedtok generalforsamlingen i FN en resolusjon som fordømte all fornektelse av Holocaust, og oppfordret også alle land til å ubetinget avvise Holocaustfornektelse.²⁶⁵ En slik avgjørelse i FN viser at man ønsket seg et internasjonalt samarbeid for å sørge for at folkemord som Holocaust aldri skal skje igjen. Å fordømme alle former for Holocaustfornektelse kan også bidra til at høyreekstreme tanker ikke sprer seg i like stor grad.

Til tross for at det var over 50 år siden Holocaust hadde funnet sted, var det fremdeles et relevant fenomen på 2000-tallet. At nynazistiske grupper forflyttet sin aktivitet over til internett antyder at høyreekstremismen hadde kommet inn i en ny epoke. Muligens ble det lettere for noen å ta del i slike miljøer og bli radikalisert, gjennom såkalte ekkokammer.²⁶⁶ En fare med at høyreekstreme samles i nettforumer, er at det kan føre til voldelige handlinger. Dette skulle den norske befolkningen bevitne på 2010-tallet, som også skulle føre til en bevisstgjøring av viktigheten av å bedrive kunnskapsformidling om Holocaust.

9.3 Et nytt fokus i Holocaust-forskningen

I 2008 kom første opplag av *Folkemordenes svarte bok*. Verket er omfattende og har flere bidragsyttere med ulik akademisk bakgrunn. Formålet med verket var å belyse alle folkemordene som hadde funnet sted fra og med det 20. århundret. Boka beskrev folkemord og politiske masseovergrep som fant sted på 1900-tallet, fram til det seneste folkemordet i Darfur i Sudan som begynte i 2003. Boka var skrevet for å øke kunnskapen om disse hendelsene, og samtidig forklare de bakenforliggende årsakene, for å forsikre seg om at

²⁶⁴ Simonsen, «Antisemitism on the Norwegian Far-Right, 1967-2018», s. 13-14.

²⁶⁵ FN, «Internasjonal minnedag for ofrene for holocaust», Sist åpnet Februar 23, 2022. <https://www.fn.no/om-fn/fn-dager/kalender/internasjonal-minnedag-for-ofrene-for-holocaust>.

²⁶⁶ Ida Aalen og Magnus Hoem Iversen, *Sosiale medier* (Bergen, Fagbokforlaget, 2021), s. 193.

folkemord ikke skjer igjen.²⁶⁷ I innledningen ble det hevdet at uten sammenligning i tid og rom ville ikke enkelte folkemords særtrekk kunne fremstå i ønsket klarhet.²⁶⁸ Ved å sammenlikne de ulike folkemordene som hadde skjedd, ønsket forfatterne å belyse hvilke særtrekk de enkelte folkemordene hadde hatt. Selv om Holocaust førte til at FN vedtok menneske-rettighetene etter krigen, betydde ikke det at noen sluttstrek for folkemord var satt. Boka tok altså for seg flere folkemord enn kun Holocaust, og satt de i et helhetlig perspektiv. Flere kapitler var tematiske i den forstand at de tok for seg eksempelvis medisinske, psykologiske, juridiske, politiske og ideologiske momenter som bakgrunn for moderne folkemord.

Nyere tema og teorihorisonter innenfor forskningen om Holocaust var inkludert i boka fra 2008. I sitt kapittel poengterte Odd-Bjørn Fure at nasjonalsosialistene hadde som mål å tilintetgjøre tre befolkningsgrupper; jødene i Tyskland og i de okkuperte områdene, sigøynere og den slaviske befolkningen som primært befant seg i Polen og Sovjetunionen.²⁶⁹ Med dette poengterte Fure at det fantes flere grupper som også hadde blitt utsatt for nazistenes folkemord, og innledet dermed til en interessant vinkling på fenomenet.

En rekke interessante perspektiver om Holocaust ble trukket fram av Fure. Han hevdet at den nasjonalsosialistiske staten representerte det mest dyptgripende og omfattende sivilisasjonssammenbruddet vi kjente til i moderne historie. Videre sammenlignet han Holocaust med Gulag-systemet i Sovjetunionen i mellomkrigstiden, som han mente hadde et annet utgangspunkt for å gjennomføre folkemord.²⁷⁰ Om Holocaust skrev han at det var en konsekvens av dyptgående politiske forestillinger om en imaginær jødisk verdenssammensvergelse.²⁷¹ Med andre ord mente Fure at folkemordet var et resultat av nazistenes forestilling om en jødisk konspirasjonsteori. Holocaust var et planlagt folkemord fra nazistenes side, og det gikk ut over jøder fra store deler av Europa, ikke kun ett bestemt statsterritorium. Sammenligningen mellom jødeforfølgelsen og Gulag-systemet åpner altså opp for å se de unike sidene ved Holocaust, og hvordan dette folkemordet skilte seg ut fra de andre.

²⁶⁷ Bernt Hagtvvet (red.), *Folkemordenes svarte bok – Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundret* (Oslo: Universitetsforlaget, 2008).

²⁶⁸ Hagtvvet, *Folkemordenes svarte bok*, s. 15.

²⁶⁹ Odd-Bjørn Fure, «Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene. Nyere tema og teorihorisonter», i *Folkemordenes svarte bok – Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundret*. 1. utgave. Red. Bernt Hagtvvet (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), s. 237.

²⁷⁰ Fure, «Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene», s. 238.

²⁷¹ Fure, «Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene», s. 243.

Folkemordenes svarte bok inkluderte også et oversiktskapittel om Holocaust i Norge, skrevet av historikeren Bjarte Bruland. Kapitlet «Det norske Holocaust» viste hvordan norske jøder ble ofre for folkemord, og hvordan denne delen av okkupasjonshistorien var blitt behandlet i ettertid. Politiinspektør Knut Rød ble trukket frem som et eksempel på hvordan en sentral person for utførelsen av jødedeportasjonene kunne bli frifunnet. Samtidig beskrev Bruland hvordan rettsoppjøret mot andre overgripere i destruksjonsprosessene mot jødene hadde blitt mindre kartlagt av historikerne. Dette gjaldt blant annet over de ansvarlige for likvideringene av jødisk eiendom og de som forvaltet lovene som omhandlet jøder, også etter de store deportasjonene hadde funnet sted.²⁷² Selv om disse personene ikke direkte hadde bidratt i deportasjonene, hadde de fremdeles spilt viktige roller i hele destruksjonsprosessen av de norske jødene, som igjen kan gi oss forståelse for hele Holocaust som fenomen. Faktum at disse sidene ved historien om Holocaust i Norge ikke var blitt tilstrekkelig undersøkt i 2008 kan derfor bety at man ennå ikke hadde tatt et rettfærdig oppgjør med hele historien.

Selve jødeforfølgelsen og folkemordet på den jødiske befolkningen mente Bruland ikke hadde vært glemt i etterkrigstidens Norge. Det som dog ble glemt var den norske deltakelsen i deportasjonene av norske jøder og likvideringen av deres eiendom. Videre hevdet han at historien om Holocaust ble en del av «fiendenes» historie, fordi de var en gruppe som «ikke hørte til» i Norge, selv om de var en del av det norske samfunnet. Minnekulturen i etterkrigstiden var preget av et slikt syn, og det forandret seg langsomt, ifølge Bruland.²⁷³ Han hevdet så at det første tegnet til endring kom med boken *Det store brennoffer*²⁷⁴, som kom ut i 1966. Allikevel mente Bruland at det først på 1980-tallet ble fart i diskusjonen om arrestasjonene og deportasjonene av den jødiske befolkningen, og den norske medvirkningen til dette.²⁷⁵ Interessant nok representerte debatten på 1960-tallet de dilemmaene som fremdeles var relevante i 2008, og datidens diskusjon om Holocaust. Dette forteller oss at historien om Holocaust i Norge fortsatte å være et vanskelig tema innenfor vår okkupasjonshistorie.

9.4 Det endelige oppjøret med Knut Rød

En sak som lenge hadde vært diskutert, og som igjen ble aktuell på 2000-tallet, var saken om Knut Rød. Som nevnt tidligere var Rød politiinspektør i Statspolitiet (Stapo), og tjenestegjorde fram til 1943. Etter frigjøringen ble han stilt for retten for å ha brutt §86 og

²⁷² Bruland, «Det norske holocaust», s. 436.

²⁷³ Bruland, «Det norske holocaust», s. 440.

²⁷⁴ Vogt, *Det store brennoffer*.

²⁷⁵ Bruland, «Det norske holocaust», s. 440.

§223 i straffeloven. Tiltalen var begrunnet med hans medlemskap i NS, hans tjenestegjøring i Stapo, og hans iverksettelse og pågripelsen av jøder i Oslo, Aker, Asker og Bærum høsten 1942. Rød ble dog frifunnet i både 1946 og 1948 i lagmannsretten. Bakgrunnen for dommen var at retten mente at Rød hadde utført viktig arbeid i hjemmefronten. Etter frikjennelsen krevde Rød å få tilbake sin stilling i politiet, og han fikk medhold i sin sak. I 1950 fikk han tilbake jobben i Oslo politikammer, og jobbet der frem til han gikk av med pensjon i 1967.²⁷⁶ Rettssaken mot Rød kastet lys over hvordan nordmenn også hadde vært delaktige i arrestasjonene og deportasjonene av norske jøder. Det er også et godt eksempel på hvordan en nordmann ble frikjent for de samme forbrytelsene man ellers hadde dømt nazistene for.

Saken om Knut Rød fikk en del oppmerksomhet i mediene mens rettssaken foregikk, men stilnet så når dommen var satt. Sett bort i fra en artikkel fra 1982 skrevet av jussprofessor Knut Sveri, hadde ikke saken blitt viet mye oppmerksomhet. I 2006 derimot ble saken igjen tatt opp, blant annet av HL-senteret som arrangerte seminar om saken. Etter seminaret blusset saken opp, både i pressen og i det juridiske fagmiljøet.²⁷⁷ I Morgenbladet ble det hevdet at saken ennå ikke hadde vært utforsket av faghistorikere, men at HL-senteret arbeidet med igangsetting av et forskningsprosjekt. Forsker Øivind Kopperud mente at retten den gang hadde satt det «gode» og det «onde» opp mot hverandre, og foretatt en slags vekting mellom disse. Rettsinstansene i 1946 og 1948 hadde derfor slått fast at Røds bidrag til hjemmefronten hadde vært mer verdt enn livene til 532 norske jøder. Kopperud hevdet også at den manglende interessen for Rød-saken i historiefaget kunne anses å være en utdefinering av den norsk-jødiske historien. Samtidig bemerket han at historien til de norske jødene hadde fått mer oppmerksomhet siden 1990-tallet, og hadde dermed fått en større plass i akademien.²⁷⁸ At saken om Knut Rød nå igjen i 2006 ble debattert, kan tyde på at saken nå var moden, i den grad at man kunne se på helheten med objektive øyne.

2006 ble året der saken om Knut Rød ble omtalt av historikerne, i noen større grad enn før. Boken *På siden av rettsoppjøret* ble publisert, med kriminologen Per Ole Johansen som redaktør. Den tok for seg saken, helt fra begynnelsen til frikjennelsen. Under rettssaken hadde Rød selv hevdet at han kun handlet på ordre han hadde fått, noe som ble sammenlignet med rettssaken mot Adolf Eichmann fra 1961.²⁷⁹ Denne boken var altså en nøye gjennomgang av

²⁷⁶ Christopher S. Harper, «Rettsoppjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940-1945», *HL-senterets temahefte nr. 16* (2012): s. 25-26.

²⁷⁷ Harper, «Rettsoppjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940-1945», s. 26.

²⁷⁸ Astrid Sverresdotter Dypvik, «Ei ubehageleg historie», *Morgenbladet*, November 24, 2006, s. 6 og 7.

²⁷⁹ Per Ole Johansen (red.), *På siden av rettsoppjøret* (Oslo: Unipub, 2006), s. 47-92.

hele saken om Knut Rød, som belyste et tema innenfor norsk krigshistorie som lenge ikke hadde vært snakket om.

Saken om Rød ble også fremstilt gjennom et minnesmerke som skulle få sin plass på HL-senteret i løpet av 2006. Tidligere på året ble det besluttet at HL-senteret skulle ta imot et monument av Rød, laget av kunstneren Victor Lind. Selve statuen ble omtalt som et mot-monument, som viste en Knut Rød utføre en nazi-hilsen. Ved et styrevedtak forpliktet HL-senteret seg til å sette opp monumentet, som viste et klart signal om at man påla Rød en ansvarsrolle i arrestasjonene og deportasjonene av norske jøder, selv om han hadde blitt frifunnet i retten. Selve frikjennelsen var jo det mange hadde reagert på, og historikeren og direktør ved HL-senteret, Odd-Bjørn Fure omtalte det som «en frikjennelse som representerer et nullpunkt i norsk rettshistorie».²⁸⁰ En uttalelse som denne og en fysisk statue av Knut Rød som belyser hans rolle, viser at man i 2006 ønsket å ta et oppgjør med denne saken.

²⁸⁰ Erik Bjørnskau, «Omstridt statue til Holocaust-senter», *Aftenposten*, Mars 10, 2006, s. 14.

10.0 2010-tallet: Minnet om Holocaust forsterkes

Debatten om Holocaust bar et nytt preg på 2010-tallet. Forskningen om Holocaust skulle få en større rolle i det offentlige ordskiftet, fordi en rekke historiefaglige og moralske spørsmål ble gjenstand for debatt. Enda fler nye spørsmål og vinklinger om Holocaust ble lagt frem, som førte til nye problemstillinger. Dette tiåret kjennetegnes ved at diskusjonene i fagmiljøet nødvendigvis ikke var preget av moralske spørsmål, men heller kritiske spørsmål som omhandlet det faktiske faglige arbeidet. I det offentlige ordskiftet var debattene til en viss grad påvirket av moralske spørsmål. Utviklingen etter krigen hadde dermed forandret seg, ettersom historikerne og det offentlige ordskiftet i de første tiårene ikke ga nordmenn skyld for jødeforfølgelsen. Opprettelsen av HL-senteret og den unike saken om Knut Rød kan ha bidratt til at historien om Holocaust i Norge skulle utforskes mer, og ikke kun omfatte spørsmål om «det gode» mot «det onde». Flere historiske verk som har blitt publisert i løpet av 2010-tallet har medført til slike nye diskusjoner, og resultert i at vi nå har mer kunnskap om fenomenet Holocaust. Tidligere hadde omtalen av og diskusjonene om Holocaust i Norge vært noenlunde unyansert, mens nå var de blitt mer flersidig.

Det spesielle med 2010-tallet var at det førte til en større bevisstgjøring omkring viktigheten med å opplyse om og forebygge ekstremisme. Den nye læreplanen i skolen, den såkalte «Fagfornyelsen», ble delvis innført i 2020, og skal fra høsten 2022 være fullstendig implementert i norsk skole. Arbeidet med fagfornyelsen begynte i 2013, da regjeringen ved kongelig resolusjon oppnevnte et utvalg som skulle vurdere grunnopplæringens fag opp mot krav til kompetanse i et fremtidig samfunns- og arbeidsliv.²⁸¹ I 2016 ble det vedtatt i stortinget at regjeringen skulle jobbe med fagfornyelsen. Oppgaven gikk i stor grad ut på å fornye læreplanens generelle del, samtidig som de skulle jobbe med å sikre et verdiløft i skolen gjennom å innlemme opplæringslovens formålsparagraf i alle nivåer i skolen.²⁸² I praksis skulle det bety at skolen skulle få en ny overordnet del av læreplanverket, og nye læreplaner i alle fag. Arbeidet med fagfornyelsen resulterte i nye forslag til læreplaner i de ulike fagene, som førte til debatt i mediene. I sammenheng med Holocaust er det interessant, fordi Holocaust ble trukket frem i diskusjonene omkring spesifikke kompetansemål i historiefaget. Debatten, som vi skal se, var preget av et ønske om at Holocaust skulle få en eksplisitt plass i læreplanen. Mange debattanter mente at staten skulle sikre hva elevene skulle lære om. Dette

²⁸¹ NOU (2014: 7) Elevenes læring i fremtidens skole. Et kunnskapsgrunnlag. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon. Informasjonsforvaltning, s. 14.

²⁸² Meld. St. 28 (2015-2016). *Fag – Fordypning – Forståelse. En fornyelse av Kunnskapsløftet*. Oslo: Kunnskapsdepartementet. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=65336>.

er en interessant utvikling, fordi det viser et behov for og etterspørsel av undervisning om Holocaust i skolen. Det kan fortelle oss mye om hvilke verdier og holdninger staten ønsker at norske elever skal ha.

10.1 Et tiår med terror preget offentligheten

Høyreekstremismen kom igjen på agendaen i 2011. Norge ble utsatt for terror 22. juli, som var det verste terrorangrepet siden andre verdenskrig. Regjeringskvartalet var blitt bombet, og flere titalls personer hadde blitt skutt og drept på Utøya.²⁸³ Dagen etter ble det kjent i både VG og Dagbladet at det var nordmannen Anders Behring Breivik som var arrestert og mistenkt som gjerningsperson, og at det sannsynligvis lå politiske motiver bak handlingene. Begge avisene skrev om hans tilknytning til diverse miljøer, og at han hadde uttrykt høyreekstreme holdninger på både Facebook og Twitter.²⁸⁴ Senere ble det kjent at han også hadde publisert et manifest på internett, som beskrev hans høyreekstreme ideologi, og hvordan han hadde planlagt terrorangrepet i ni år.²⁸⁵ Terrorhandlingene i Oslo og på Utøya var et enda mer ekstremt tilfelle av høyreekstremisme, sammenlignet med andre hendelser siden andre verdenskrig. Det ble igjen bevist at Norge var et land der nynazisme kunne dyrkes.

Saken fikk enorm omtale i media, og landets politikere fordømte gjerningspersonen og hans terrorhandlinger. Under rosemarkeringen i Oslo 25. juli, talte kronprins Haakon foran tusenvis på Rådhusplassen, og ble møtt med ros fra alle hold.²⁸⁶ Politikerne sto sammen i saken, og alle fordømte terrorhandlingene. Høyre-leder Erna Solberg omtalte hendelsen som skremmende, trist og tragisk. Leder i KrF, Knut Arild Hareide, mente at situasjonen virket så uvirkelig, og sendte sine tanker til de rammede. Siv Jensen, leder av FrP, mente at dette var et klart overgrep på Norge, og at dette ikke var tiden for å komme med politiske kommentarer.²⁸⁷ Statsminister Jens Stoltenberg talte også på markeringen på Rådhusplassen, der han mente at Norge nå var nødt til å gå sammen i «En marsj for demokrati, samhold og toleranse».²⁸⁸ Talene til kronprins Haakon og statsminister Jens Stoltenberg, sammen med

²⁸³ Trond Heir, mfl., «terrorangrepene i Norge 22. juli 2011». *Store norske leksikon*. Sist åpnet April 8, 2022, https://snl.no/terrorangrepene_i_Norge_22._juli_2011#-Forskning.

²⁸⁴ U.n., «Anders (32) tatt», *Dagbladet*, Juli 23, 2011, s. 10 og 11. U.n., «Nordmann (32) tatt», *VG*, Juli 23, 2011, s. 16-17.

²⁸⁵ Heir, mfl., «terrorangrepene i Norge 22. juli 2011».

²⁸⁶ U.n., «Kronprinsen hylles», *Dagbladet*, Juli 27, 2011, s. 44.

²⁸⁷ U.n., «Politikere i sjokk», *Dagbladet*, Juli 23, 2011, s. 34-35.

²⁸⁸ Jens Stoltenberg, «Tale på Rådhusplassen i Oslo», *Regjeringen*. Sist åpnet April 11, 2022.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/taler-og-artikler/2011/statsminister-jens-stoltenbergs-tale-pa-/id651840/>.

uttalelsene fra de andre politikerne talte for en felles enighet om å stå opp mot ekstreme holdninger og ideologier.

Til tross for en massiv fordømmelse av Breivik, var ikke 22. juli det eneste eksempelet på at høyreekstremismen eksisterte i Norge på 2010-tallet. I 2019 ble Norge igjen offer for en terrorhandling. Denne gangen var det også en høyreekstrem nordmann med rasistiske og innvandreriendtlige holdninger. Saken fikk mye oppmerksomhet i mediene, både nasjonalt og internasjonalt, spesielt fordi den bar preg av andre terrorangrep som hadde funnet sted rundt samme tid. Det ble trukket særlige likhetstrekk til terrorangrepet på New Zealand som også fant sted i 2019. I VG kom det fram at det var snakk om en ung mann som hadde brutt seg inn i en moské i Bærum og begynt å skyte. Ingen i moskéen ble drept, fordi gjerningspersonen ble overmannet. Allikevel skapte hendelsen frykt hos norske muslimer, og flere av landets politikere ga sin støtte til den muslimske befolkningen.²⁸⁹

Det ble tidlig tydelig at terrorhandlingen i Bærum kunne knyttes til andre terroraksjoner. Politiet uttrykte at gjerningspersonen tidligere hadde hyllet andre terrorsiktede på internett. Terroraksjonen i moskéen ble også knyttet opp til funnet av en død person i Bærum samme dag.²⁹⁰ Det ble senere kjent at det var 21-åringen Philip Manshaus som hadde angrepet moskéen, etter å ha drept stesøsteren sin i deres hjem. Manshaus hadde innvandreriendtlige og kvinnefiendtlige holdninger, og han hyllet Vidkun Quisling.²⁹¹ I et intervju med NRK fra 2021 fortalte Manshaus om sine motiver for å gjennomføre disse handlingene, og han begrunnet det med sin innvandreriendtlighet, rasehat og behov for å bruke vold. Holdningene kan klart knyttes opp til en nynazistisk tankegang, og det er tydelig at den unge mannen var blitt radikalisert. Selv fortalte han at hans synspunkter ble utviklet på omtrent 1,5 år, og at hovedaktøren i hans politiske omveltning var gjennom internett.²⁹² Dette taler for at internett kan føre til radikaliserings, som igjen viser viktigheten av å praktisere god kunnskapsformidling om disse fenomenene.

I løpet av ett tiår hadde Norge vært offer for to terroraksjoner der en høyreekstrem person sto bak. Terrorangrepene fikk massiv mediedekning, og politikerne har vært tydelige i sin fordømmelse av slike rasistiske og voldelige handlinger. Når slike hendelser skjer, er det

²⁸⁹ Synne Eggum Myrvang, mfl., «Knust glass, patronhylser og blod», *VG*, August 11, 2019, s. 6-7.

²⁹⁰ Synne Eggum Myrvang, mfl., «Etterforsker terrorhyllest», *VG*, August 11, 2019, s. 8-9.

²⁹¹ Angelica Hagen og Trym Mogen, «Underlagt strengt sikkerhetsregime», *Dagbladet*, August 17, 2019, s. 8-9. Gunnar Thorenfeldt, Amanda Nordhagen Walnum og Angelica Hagen, «Den skremmende forvandlingen», *Dagbladet*, August 17, 2019, s. 12-16.

²⁹² Anders Hammer, *Brennpunkt: Philips vei til terror. Erkjennelse*. Dokumentarprogram. Sist åpnet April 11, 2022. <https://tv.nrk.no/serie/brennpunkt-philips-vei-til-terror/sesong/1/episode/3/avspiller>. 26:37-29:27 og 32:31-34:04.

naturlig at samfunnet blir preget av det, men måten man reagerer kan variere. I Norge har både kongefamilien og politikere vist at slike situasjoner kan få befolkningen til å bli mer samlet, gjennom å være enige om at man ikke ønsker at radikale holdninger skal få utvikle seg her til lands. En av måtene man kan forhindre at ekstreme ideologier og holdninger spres seg, om det anti-islam eller antisemittisme, er ved å undervise om det på skolen.

10.2 Holocaust i læreplanen: en debatt om verdier og prinsipper

Læreplanene har en sentral plass i skoleverket, og setter rammer for hva slags undervisning som skal foregå på norske skoler. Hele læreplanverket kan anses å være en fundamental grunnmur for skolens verdier, som forteller oss hvilke holdninger staten ønsker at elevene skal opparbeide seg gjennom sin skolegang. Læreplanene endres fra tid til annen, alt ut fra hva stortinget mener at elevene skal ha kunnskap om. I 2018 offentliggjorde Utdanningsdirektoratet de første skissene til den nye læreplanen. Et av målene med den nye læreplanen var at den skulle legge til rette for mer dybdelæring, for at elevene skulle kunne fordype seg innen visse temaer. En av de som reagerte på de nye forslagene til læreplan og kompetansemål var Ervin Kohn. Han var forstander for Det Mosaiske Trossamfunnet og nestleder for kommunikasjons ved Antirasistisk Senter. Han reagerte på at Holocaust ikke sto nevnt i læreplanen, og var bekymret for at lærebøkene ikke ville behandle temaet grundig nok dersom det ikke ble nevnt. Videre uttrykte han en bekymring for at de som ikke husket historien, var dømt til å gjenta den. Førsteamanuensis Irene Trysnes reagerte også på forslaget på læreplanen, sammen med sine kollegaer på Universitetet i Agder. Særlig reagerte hun på at læreplanen konkretiserte at elevene skulle lære om samisk historie, men ingenting om andre verdenskrig eller Holocaust.²⁹³

Flere politikere reagerte også på at Holocaust ikke sto nevnt i læreplanene. KrF-politiker Hans Fredrik Grøvan mente det var en tabbe som burde rettes opp, og omtalte Holocaust som en skamplott i historien som burde stå sterkt i alles bevissthet. Den nye læreplanen skulle legge opp til mer dybdelæring, men Grøvan mente at andre verdenskrig og Holocaust var spesielt viktige fellesstoff i historiefaget. Arbeiderpartipolitiker Torstein Tvedt Solberg var også enig i at andre verdenskrig og Holocaust måtte implementeres i læreplanen. Han var bekymret for at læreplanmålene skulle bli alt for generelle, og mente at den voksende høyrepopulismen gjorde det høyst aktuelt å inkludere Holocaust som en del av læreplanen. Mona Fagerås fra SV mente at de kunne se oppblomstring til antisemittiske tendenser, og at

²⁹³ Dag Eivind Undheim Larsen og Torbjørn Tumyr Nilsen, «Læreplan uten holocaust», *Klassekampen*. Sist åpnet April 11, 2022. <https://arkiv.klassekampen.no/article/20181128/ARTICLE/181129967>.

barn og unge måtte lære av historien fra andre verdenskrig. Også Marit Arnstad fra Senterpartiet kommenterte saken, og mente at det hadde vært merkelig om Holocaust ikke skulle være en del av det nye læreplanverket, da hun mente det hadde en helt naturlig plass.²⁹⁴

Leder i Arbeiderpartiet, Jonas Gahr Støre, skrev i 2018 en ytring i forbindelse med fagfornyelsen. Han poengterte viktigheten ved at barna lærer om 17. mai, og omtalte historien om 17. mai 1814 som stolpen i den moderne, norske fortellingen. Allikevel omtalte han ikke grunnloven som feilfri, og trakk frem jødeparagrafen som et åpenbart eksempel. Støre skrev også at han sluttet seg fullt til de som reagerte på at jødeforfølgelsen ikke var eksplisitt nevnt i læreplanen. Videre omtalte han det som et av «de viktigste bakteppene å ha med seg i vår tid, med økende hatretorikk og framveksten av autoritære regimer».²⁹⁵ I alt mente Støre at det var viktig at «noen stolper måtte stå fast», og at noe måtte være håndfast bestemt og presisert fra det nasjonale, politiske nivået. På denne måten var det sikkert at det stiltes krav til hva norske barn og unge skal kjenne til og ha kunnskap om.²⁹⁶

Det er bemerkningsverdig at stortingspolitikere mente at Holocaust skulle inn på læreplanen, fordi det forteller mye om hva slags kunnskap de ønsket at norske elever skal sitte igjen med etter endt skolegang. Ved å inkludere Holocaust eksplisitt i læreplanen, er lærerne nødt til å undervise om temaet, og det blir mer sannsynlig at alle elever har et visst kunnskapsnivå om andre verdenskrig og Holocaust spesielt.

En konsekvens av den foregående diskusjonen, var at Utdanningsdirektoratet endret læreplanen i samfunnsfag og historiefag. Daværende kunnskaps- og integreringsminister Jan Tore Sanner la frem forslag til nye læreplaner i mars 2019, og i dette forslaget var Holocaust eksplisitt nevnt i et av kompetansemålene. Selv mente han at det var riktig at Holocaust ble nevnt helt spesifikt.²⁹⁷ I dagens læreplan i samfunnsfag for elever i 10. klasse står det at de skal kunne «gjere greie for årsaker til og konsekvenser av terrorhandlingar og folkemord, som holocaust, og reflektere over korleis ekstreme haldningar og ekstreme handlingar kan førebyggjast».²⁹⁸ For elevene på Vg3 står det i læreplanen i historie at de skal «reflektere over hvordan ideologier og tankesett på 1900-tallet og fram til i dag har bidratt til undertrykkelse,

²⁹⁴ Torbjørn Tumyr Nilsen og Dag Eivind Undheim Larsen, «Vil ha krigen på pensum», *Klassekampen*, November 29, 2018, s. 28-29.

²⁹⁵ Jonas Gahr Støre, «Barna våre skal lære om 17. mai», *NRK*. Sist åpnet April 21, 2022. <https://www.nrk.no/ytring/barna-vare-skal-laere-om-17.-mai-1.14322923>.

²⁹⁶ Støre, «Barna våre skal lære om 17. mai».

²⁹⁷ Thomas Espevik, «Snudde om Holocaust», *Klassekampen*. Sist åpnet April 14, 2022. <https://arkiv.klassekampen.no/article/20190319/ARTICLE/190319967>.

²⁹⁸ Utdanningsdirektoratet, «Læreplan i samfunnsfag (SAF01-04)», sist åpnet April 14, 2022, <https://data.udir.no/kl06/v201906/laereplaner-1k20/SAF01-04.pdf?lang=nno>, s. 10.

terror og folkemord som holocaust».²⁹⁹ At Holocaust nå står nevnt i læreplanen gir et klart uttrykk for en forventning om at elever i Norge skal ha kunnskap om jødeutryddelsen under andre verdenskrig. Det viser også hvilke verdier den norske staten setter høyt i skoleverket, og hvilke holdninger man ønsker at norsk ungdom skal ha etter endt skolegang. Holocaust har aldri blitt nevnt i noen tidligere læreplaner i samfunnsfag eller historie, så faktum at det nå gjør det, kan sies å være et oppsiktsvekkende vendepunkt for den offentlige omtalen av Holocaust.

10.3 Den nye historiefaglige debatten om Holocaust

2010-tallet var en periode preget av historiefaglig debatt, og flere historiske verk ble utgitt. I 2017 ble verket *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*³⁰⁰ publisert. Boken av Bjarte Bruland kan omtales som det mest omfattende verket om jødeforfølgelsene i Norge under andre verdenskrig. Den har blitt omtalt som et standardverk både av historikere og anmeldere, og fikk mange gode avis anmeldelser i tiden den kom ut.³⁰¹ Brulands verk har med andre ord bidratt til ny kunnskap om området, og har blitt roset fra flere hold.

En person som skulle få varierende tilbakemeldinger, var journalisten Marte Michelet. Hennes bøker fra 2014 og 2018 skapte større debatter om Holocaust, og om nordmenn hadde skyld i at norske jøder ble deportert og myrdet. Dette var et aspekt ved jødeforfølgelsen som først ble tatt opp på 1960-tallet, men som igjen ble tatt opp nå. I motsetning til tidligere, fantes det færre som kunne forsvare de ansvarlige, og det ble kanskje lettere for Michelet å kritisere dem. Den første boken, *Den største forbrytelsen*³⁰², solgte godt og vant Brageprisen i 2014 i kategorien «beste sakprosa».³⁰³ HL-senterets direktør, Guri Hjeltnes, omtalte boken som årets beste sakprosabok, og roste Michelet for måten hun formidlet historien. Selv om Michelet tillot seg litt levendegjøring og diktning, mente Hjeltnes at hennes teft som journalist gjorde det til en velskreven bok.³⁰⁴ Boka ble allikevel kritisert for å forenkle historien, å være unyansert og mangelfull, og for å ha markedsført den på en problematisk måte.³⁰⁵ Boken ble med andre ord både roset og kritisert, mye på grunnlag av hennes måte å formidle historien

²⁹⁹ Utdanningsdirektoratet, «Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS01-03)», sist åpnet April 14, 2021, <https://www.udir.no/lk20/his01-03>, s. 7, 9 og 11.

³⁰⁰ Bjarte Bruland, *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse* (Oslo: Dreyers forlag, 2017).

³⁰¹ Synne Corell, «Bokmelding. Bjarte Bruland. *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*», *Historisk tidsskrift*, Bind 97, nr. 2 (2018): s. 156.

³⁰² Marte Michelet, *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust* (Oslo: Gyldendal, 2014).

³⁰³ Reitan, «Møter med Holocaust: Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur», s. 200.

³⁰⁴ Guri Hjeltnes, «Årets beste?», *VG*, Oktober 23, 2014, s. 36.

³⁰⁵ Mats Tangestuen og Torill Torp-Holte, «Forenklet forståelse av Holocaust-historien», *Aftenposten*, November 3, 2014, s. 10-11.

på. Kritikken av denne boken var dog ikke så markant som kritikken hennes neste bok skulle få.

Michelets andre bok, *Hva visste Hjemmefronten?*³⁰⁶, og debatten rundt den preget historieforskningen siste halvdel av 2010-tallet. Boken ble publisert i 2018, og skapte en stor debatt med mange deltakere. Som nevnt innledningsvis, tok boken utgangspunkt i et stort kildemateriale, og hevdet at hjemmefronten nedprioriterte å hjelpe jødene, selv om de hadde fått vite at det foregikk en aksjon mot dem. Denne påstanden skapte stor debatt i fagmiljøet.

Diskusjonen om Michelet fikk enorm mediedekning. I desember 2018 publiserte Aftenposten en oversikt over striden boken startet, med hele 32 sider om de viktigste bidragene fra de ukene debatten hadde foregått.³⁰⁷ En av de som reagerte på at boken hadde blitt mottatt med entusiasme, var førsteamanuensis Arnfinn Moland, som også hadde vært leder for Norsk Hjemmefront-museum. I en kronikk i Aftenposten kritiserte han Michelet for sine påstander om hjemmefronten, og hvordan hun hadde tolket kildene. I tillegg mente han at det var feil å sitte i fredens Norge i 2018, og gå til angrep på hjemmefronten og deres svik, fordi hjemmefronten tross alt hadde reddet mer enn 1000 jøder over grensen til Sverige.³⁰⁸ Kronikken viste tydelig hvilke faglige mangler boken hadde. Det interessante med nettopp denne diskusjonen om *Hva visste Hjemmefronten?* er at den handlet om faglige spørsmål, og ikke nødvendigvis kun om moralske spørsmål.

Boken til Michelet er også interessant av andre årsaker. *Hva visste Hjemmefronten?* resulterte nemlig i en «motbok». I 2020 blusset debatten opp igjen da *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste Hjemmefronten?*³⁰⁹ ble publisert. Rapporten er en systematisk gjennomgang av de mest sentrale påstandene i Michelets bok. I innledningen av boka ble det slått fast at formålet med rapporten var å gjøre en saklig og faglig gjennomgang av boken, og drive forskningen på det norske Holocaust videre.³¹⁰ At en sakprosa bok ble møtt med en motbok, kan sies å være spesiell hendelse. Debatten viste at den handlet om historiefaglige spørsmål, fordi rapporten hadde som formål å se på de historiske kildene Michelet hadde

³⁰⁶ Michelet, *Hva visste Hjemmefronten?*.

³⁰⁷ Erik Tornes, «Hva visste de? Hva vet vi?», *Aftenposten*, Desember 19, 2018.

³⁰⁸ Arnfinn Moland, «Et faglig og etisk forfeilet prosjekt», *Aftenposten*, November 13, 2018, s. 28-29.

³⁰⁹ Elise B. Berggren, Bjarte Bruland og Mats Tangestuen, *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste Hjemmefronten?* (Oslo: Dreyers Forlag, 2020).

³¹⁰ Berggren, Bruland og Tangestuen, *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste Hjemmefronten?*, s. 9.

brukt. Rapporten ble skrevet som en motbok for å bringe forskningen videre, fordi kritikken var så sterk mot måten Michelet hadde tolket kildematerialet på.

Diskusjonen endte allikevel ikke her, og kan sies å fremdeles være aktuell til dags dato. Rapporten medførte nemlig at en ny motbok ble publisert, som en slags motbok til motboken. I boken *Hva vet historikerne?*³¹¹ tok forfatteren Espen Søbye et kritisk oppgjør de tre forfatterne av rapporten, i tillegg til å forsvare Michelet på flere punkter. I sitt kritiske arbeid motbeviste han flere av rapportens feil, og gikk detaljert til verks på flere områder.³¹² Marte Michelet publiserte selv en motrapport i 2021. Det var som et svar til Berggren, Bruland og Tangestuen, som var forfatterne bak den opprinnelige motboken. I Michelets tilsvar gikk hun gjennom sitt eget verk, kildemateriale og påstander, med hensikt om å skape klargjøring.³¹³

Debatten om Marte Michelets bok er interessant på mange måter. Den har vist hvordan historikere kan analysere og tolke kilder ulikt, samtidig som den har kastet lys historieforskningens konstante utvikling. Debatten er høyst aktuell i dagens historikermiljø, og viser viktigheten av å etterforske nye problemstillinger i forskningen om Holocaust.

³¹¹ Espen Søbye, *Hva vet historikerne? Om Hjemmefronten og deportasjonen av jødene* (Oslo: Forlaget Press, 2021).

³¹² Marius Wulfsberg, «Motboka har fått sin motbok», *Dagbladet*, Mai 28, 2021, s. 30.

³¹³ Marte Michelet, *Tilsvar. Svar på motboken til Hva visste hjemmefronten?* (Oslo: Gyldendal, 2021), s. 5-10.

11.0 Oppsummering og konklusjon

Formålet med denne oppgaven har vært å se på norsk historieforskning, og vurdere hva som har ført til at forskningen om Holocaust har endret seg. Samtidig har formålet vært å undersøke det offentlige ordskiftet, og hvordan det har fremstilt det samme fenomenet. Problemstillingen denne oppgaven har tatt for seg omhandler hvorvidt det offentlige ordskiftets omtale av Holocaust har bidratt til innhold i krigshistorien, og hvordan ordskiftet har virket inn på den historiefaglige debatten om Holocaust i Norge. Ofte har diskusjonene i fagmiljøet og i ordskiftet gått over i hverandre, som gjør at vi ikke kan se tydelige linjer mellom disse. Allikevel kan vi se at det offentlige ordskiftet flere ganger har ført til en økt interesse for Holocaust, og andre ganger har forskningen bidratt til dette i første omgang. Engasjementet for Holocaust i Norge har endret seg fra 1945 til i dag, og forskningen og fremstillingen av Holocaust har gått gjennom en forvandling i løpet av disse årene. Årsakene til denne forandringen kan sies å være mange.

En konsensusforestilling i norsk historieforskning var sterk i mange år etter krigen. Den karakteriseres ved at den tolket og fortalte de sidene ved okkupasjonshistorien som for nordmenn var positive, som for eksempel motstandsbevegelsen. I tillegg ble tyskerne og NS-medlemmene kategorisert som «de onde», og nordmenn ble ikke ilagt skyld for jødeforfølgelsen. En slik fremstilling kan ikke sies å ha gitt nyanserte perspektiver på krigsårene, og gjorde det vanskelig å ta opp og forske på vanskelige, ubehagelige og traumatiske aspekter ved norsk krigshistorie. Dette medførte at historien om jødeforfølgelsen ble viet lite oppmerksomhet, i forhold til andre temaer innenfor historieforskningen om krigen. Det betyr allikevel ikke at jødeforfølgelsen ikke ble viet noe oppmerksomhet av historikerne, men det som ble sagt var minimalt. Måten Holocaust ble forklart av historikerne i etterkrigstiden, gjorde at historien ble avstumpet. Å eksempelvis omtale likvideringen av norske jøder som en *detalj* i forhold til opphold i tyske fengsler, kan tolkes som at historien til jødiske nordmenn ikke var like mye verdt som andre nordmenn, og kan også virke noe nedlatende når man leser det i dag. Forklaringen på konsensusforestillingen av krigshistorien kan begrunnes med et behov for å skape et nasjonalt fellesskap i tiden etter krigen, og en nasjonalhistorie man kunne leve med.

Historien om Holocaust var et tema i det offentlige ordskiftet i etterkrigsårene, som tilsier at temaet ble viet oppmerksomhet, men ikke fra historikerne. I avisene ble det laget reportasjer om de norske jødene som kom hjem og om rettsoppgjøret, men ansvaret for Holocaust ble lagt på nazistene, og antisemittismen ble ansett å være et tysk og nazistisk fenomen. Nordmenn ble i denne perioden omtalt som «de gode», som hadde vært

gjennomgående jødevennlige gjennom hele krigen. Filmen «I slik en natt» kan sies å ha representert dette perspektivet godt, fordi den handlet om jødiske barn som ble reddet av en norsk lege, og fordi regissøren konsekvent ikke ønsket at noen nordmenn skulle spille nazistene i filmen.

Et tegn på at konsensusforestillingen var i ferd med å endres, kom på 1960-tallet. I boka *Det store brennoffer* kritiserte Johan Vogt hjemmefronten, som startet en diskusjon om nordmenns delaktighet i jødeforfølgelsen. Diskusjonen som oppsto i 1966 beviste at Holocaust var et ubehagelig tema i Norge, spesielt da norske motstandsfolk ble kritisert. Debatten som ble utformet i denne perioden skisserte en problemstilling som skulle få mer oppmerksomhet i årene som skulle komme; nemlig hvilken og hvor stor rolle nordmenn hadde hatt i arbeidet med jødedeportasjonene. Hittil hadde antisemittismen og jødeforfølgelsen blitt assosiert med nazistene, og ikke noe som angikk nordmenn. Saken om Adolf Eichmann ble også omtalt i norske medier, og Hannah Arendts bok om rettssaken bidro til et nytt perspektiv på jødeforfølgelsen. Omtalen av Eichmann som en person som kun fulgte ordre utfordret synet nordmenn tidligere hadde hatt om tyske nazister.

Holocaust fikk omfattende oppmerksomhet i det offentlige ordskiftet på 1970-tallet. Saken om Olav Hoaas viste hvordan antisemittisme var tilstedeværende i Norge, samtidig som rettssaken og dommen mot han beviste at Holocaustfornektelse ikke var eller skulle være tillatt. Debatten om «Holocaust»-serien resulterte i at vi nå hadde et nytt begrep som beskrev jødeforfølgelsen. Diskusjonen om serien var av faglig og moralsk art, fordi serien ble kritisert for å vise en usann versjon av historien, samtidig som flere argumenterte for viktigheten av å vise den. Også biografien *Det angår også deg* viste en ny side ved jødeforfølgelsen, fordi den fremstilte hvordan Herman Sachnowitz, en norsk jøde, hadde overlevd Holocaust. Høye salgstall og gode omtaler i avisene kan bety at en slik bok økte interessen for Holocaust i Norge. Med dette kan vi se en enda sterkere indikasjon på at konsensusforestillingen om krigen var i ferd med å rakne.

Debatten om «Holocaust»-serien var en del av grunnlaget til at traumatiske aspekter ved krigstiden kunne bli snakket om i offentligheten. Revisjonismen på 1980-tallet skulle ta tak i dette på en ny måte. Historikerstriden i Norge og tredjegerasjonsforskerne førte til nye impulser, ny forskning og nye tanker om okkupasjonshistorien, og kan forklares med en viss opprørstrang hos den yngre historikergenerasjonen. Holocaust ble omtalt på en ny måte gjennom verket *Oss selv nærmest*, som kan sies å være det første verket som omtalte jødeforfølgelsen som noe eget, og ikke som en del av krigshistorien. Et par år senere ble bind 2 av Oskar Mendelsohns verk *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år* publisert, som ble et

standardverk innenfor forskningen på jødisk historie. Allikevel kan vi atter en gang se tendensene med at Holocaust fikk lite oppmerksomhet i større historiske verker om okkupasjonsårene. I bokverket *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945* ble jødeforfølgelsen nevnt i fire av åtte bind, men fikk generelt lite oppmerksomhet, med tanke på verkets massive omfang.

Det offentlige ordskiftet ble også påvirket av nye historier om Holocaust. Med TV-serien «I solkorsets tegn», fikk tidligere NS-medlemmer uttale seg om sine erfaringer med jødeforfølgelsen. Serien ble kontroversiell av den grunn, men den viste også at tiden var moden for å fortelle historien på en ny måte. En annen sak som ble aktuell i debatten om jødeforfølgelsen var saken om ekteparet Feldmann, som hadde blitt drept og ranet av to grenseløser på sin flukt over til Sverige. Den ble aktuell etter at den ble filmatisert, og historikerne brukte mediene som en måte å ta et oppgjør med saken. Tredjegerasjonen av historikerne viste dermed at de hadde andre perspektiver på krigshistorien, og var mer villig til å ta opp problemstillinger som viste hvilken rolle nordmenn hadde hatt under jødeforfølgelsen.

Forskningen om Holocaust økte på 1990-tallet. Dette tiåret ble påvirket av en viss mot-revisjonisme, nye debatter og forekomsten av nye folkemord, både i Rwanda i det tidligere Jugoslavia. I større historieverk, som Magne Skodvins *Norsk Historie 1939-1945*, ble historien om jødeforfølgelsen nevnt med 5 sider. Til tross for at omfanget av omtalen kan sies å være snever, er verket likevel interessant. Det beskrev hvordan norske jøder, i motsetning til danske jøder, ble hindret i å flukte. En sammenligning med Danmark belyste hvordan norske jøder kanskje ikke hadde fått så mye hjelp som konsensusforestillingen tidligere hadde fastslått. Dette tiåret karakteriseres også ved at Hans Fredrik Dahl påtok seg rollen som provokatør ved å stille «gale» spørsmål om krigshistorien.

Fornektelse av Holocaust ble igjen gjenstand for debatt på 1990-tallet. Odd-Bjørn Fure på den ene siden, kritiserte Hans Fredrik Dahl for sin påstand om at David Irving var en seriøs historiker. I tillegg til å omhandle kontroversielle spørsmål om Holocaust, viste saken også hvordan skikkelig forskning om Holocaust skulle gjøres. Etter at Irving tapte rettssaken mot Deborah Lipstadt i 2000, ble det klart at han var en historieforfalsker. Holocaustfornektelse ble nå igjen koblet opp mot en underliggende antisemittisme og konspirasjonstenkning, og kunne ikke anerkjennes for å være legitim forskning.

Likvideringen av norske jøder ble for alvor et tema på 1990-tallet. Journalisten Bjørn Westlie satt i gang en stor diskusjon i det offentlige ordskiftet med sin artikkel i *Dagens Næringsliv*. Debatten medførte at Skarpnes-utvalget ble oppnevnt, som skulle finne ut hvor

store økonomiske beløp de norske jødene hadde tapt under okkupasjonen. Det offentlige ordskiftet ble en stor del av debatten, fordi mindretallet i utvalget gikk til media med sine synspunkter. Det endte med at flertallet i utvalget ble omtalt som «mindre moralske», og jødebo-saken beviste hvilken makt det offentlige ordskiftet hadde til å forandre folks forståelse av Holocaust. Diskusjonen førte også til at frifinnelsen av politiinspektør Knut Rød ble aktualisert, og flere sider ved det norske Holocaust kom frem. Jødebo-saken som startet i 1995 ble avsluttet i 1999, da regjeringen foreslo å gi den jødiske befolkningen en erstatning på 450 millioner kroner for likvideringene som forekom under krigen. Dette kan anses som et stort skille i den offentlige holdningen til jødeforfølgelsen, nå som regjeringen hadde tatt et slikt standpunkt. 1990-årene klargjorde at den norske staten hadde tatt et oppgjør med krigshistorien, og at Holocaust skulle være noe vi skulle minnes om og få kunnskap om i Norge.

På 2000-tallet ble Holocaust gjenstand for endring, både i forskningen og i det offentlige ordskiftet, gjennom opprettelsen av HL-senteret. Det kollektive minnet om ofrene for Holocaust kan sies å ha blitt forsterket både gjennom forskning, men også gjennom Stoltenbergs klare tale på den norsk-jødiske minnedagen og åpningen av minnesmonumentet utenfor Akershus festning. Dette tiåret viste også at Norge skulle være en seriøs aktør som skulle forske aktivt på Holocaust og andre livssynsminoriteter, gjennom norsk medlemskap i IHRA og åpningen av HL-senteret.

Rasisme og antisemittisme i Norge ble aktualisert dette tiåret. Drapet på Benjamin Hermansen var utført av nynazister og var rasistisk motivert. Saken engasjerte det norske folk på en helt spesiell måte, da mange nordmenn reagerte på det de oppfattet som en voksende rasisme i Norge, og protesterte mot at rasismen skulle få større utbredelse. Dette kan anses å være en stor forskjell fra tidligere, i og med at nordmenn tidligere ikke hadde tatt et så kraftig oppgjør mot rasisme. Slike hendelser som var rasistisk motiverte, talte for at forskningen på nynazisme og antisemittisme var viktig for å forhindre flere slike hendelser. Flere aspekter ved Holocaust som fenomen ble belyst gjennom *Folkemordenes svarte bok*. Med nye vinklinger, teorier og komparative analyser med andre folkemord, kunne man se særegenheten ved folkemordet på den jødiske befolkningen. Det ble klart at Holocaust var en helt annerledes forbrytelse enn noen av de andre forbrytelsene nazistene hadde utført under ander verdenskrig.

Nordmenns delaktighet i jødeforfølgelsen er et tema som gjentatte ganger har blitt diskutert av historikere og i det offentlige ordskiftet. I 2006 ble saken om Knut Rød igjen tatt frem. Saken illustrerte i hvilken grad det norske ansvaret hittil hadde vært utdefinert av den

norske okkupasjonshistorien. Dette tiåret viet mer oppmerksomhet til Rød, og verket *På siden av rettsoppgjøret*, som ble utgitt i 2006, beskrev saken i detalj. I tillegg fikk HL-senteret et monument av Rød som viste hvilken rolle han hadde hatt under jødeforfølgelsen i Norge. Dette året kan derfor defineres som et slags skille i historiografien om Holocaust i Norge, fordi man nå hadde et klarere syn på nordmenns delaktighet i deportasjonene.

Problemstillinger om Holocaust som tidligere hadde vært gjenstand for diskusjon, ble også aktuelle på 2010-tallet. Dette tiåret bar preg av to terroraksjoner, som skulle påvirke det offentlige ordskiftet i stor grad. Atter en gang ble det bevist at nynazisme og rasisme hadde fotfeste i Norge, fordi to nordmenn hadde blitt radikalisert og utført terrorhandlinger. Fordømmelsen av disse hendelsene spilte også en viktig rolle, fordi det viste at norske politikere og den norske offentligheten ønsket et samfunn der rasisme og ekstreme ideologier ikke er velkommen.

En debatt som preget historikerne dette tiåret, var diskusjonen om *Hva visste Hjemmefronten?*. Marte Michelet aktualiserte en debatt om norsk deltakelse i jødeforfølgelsen som først ble fremmet på 1960-tallet, men som fremdeles skulle skape debatt. Nå handlet diskusjonen i stor grad om kildematerialet, og om det var et godt utført historiefaglig arbeid. Saken dreide seg om to ulike aspekter; både moralske og faglige spørsmål var sentrale. Både Michelets historiefaglige arbeid ble kritisert, men også selve budskapet som på flere måter angrep Hjemmefrontens arbeid. Saken er spesiell, ettersom den fikk massiv oppmerksomhet både av historikere og det offentlige ordskiftet. Det ble skrevet en motbok til *Hva visste Hjemmefronten?*, og det ble skrevet en motbok til motboken. Igjen vitner det om en faglig diskusjon, der historiefaglige problemstillinger ble tatt opp. I lys av den historiefaglige debatten, kan vi se at nordmenn er klare for å legge vekk noen moralske perspektiver om Holocaust, og anerkjenne at nordmenn også deltok i forfølgelsen av de norske jødene. Siste bok ble lansert i 2021, som viser at diskusjonen fremdeles er aktuell i fagmiljøet.

Endringene i læreplanverket skapte store diskusjoner i det offentlige ordskiftet siste halvdel av 2010-tallet, spesielt med tanke på Holocaust. Både akademikere, politikere og folk generelt reagerte på at Holocaust ikke var eksplisitt nevnt i den nye læreplanen, og de var bekymret for at norske elever ikke skulle få tilstrekkelig kunnskap om fenomenet. Samspillet mellom diskusjonen i det offentlige ordskiftet og den politiske debatten resulterte i at Holocaust ble lagt inn i kompetansemålene i samfunnsfag og historie. Dette kan betegnes som et skille i historiografien, for Holocaust har aldri før vært spesifikt nevnt i læreplanen. En gjensidig innvirkning fra politikken og ordskiftet har gitt oss nye perspektiver på måten vi ønsker at Holocaust skal snakkes om, forskes på og brukes i undervisning. Det tydeliggjør

også en rekke aspekter ved utviklingen av historiografien til Holocaust i Norge.

Konsensusforestillingen om krigen er ikke lenger måten vi forteller historien på; det er lettere å snakke og formidle kunnskap om ubehagelige og traumatiske sider ved krigen, og jødisk historie og antisemittisme blir mer forsket på.

Historiografien til Holocaust i Norge har vært påvirket av både forskning og det offentlige ordskiftet. Ved å se på de lange linjene fra krigens slutt til i dag, kan vi se hvordan det offentlige ordskiftet og historieforskningen har påvirket hverandre. I flere tilfeller har det offentlige ordskiftet vært en pådriver for å aktualisere diskusjoner om Holocaust, som vitner om at det har spilt en viktig rolle som kunnskapsformidler fra og med etterkrigstiden. Forskningen om Holocaust har blitt større i omfang, og det er et tema som interesserer historikere i dag. Det er også et tema som vekker engasjement hos journalister, politikere og den øvrige befolkningen. En mulig årsak til at mange nordmenn har engasjert seg i saken, er at de ulike diskusjonene i det offentlige ordskiftet og historieforskningen har handlet om de *norske* jødene. At den jødiske befolkningen i Norge ble trukket frem i forskning og ordskiftet kan ha bidratt til at flere nordmenn har forstått omfanget av hele fenomenet Holocaust. Dette viser hvordan forholdet mellom fagmiljøet og det offentlige ordskiftet har påvirket hverandre fra krigen til i dag. Sammen har disse ført til endringer i nordmenns kunnskapsnivå og oppfattelse av Holocaust. Flere hendelser, debatter og diskusjoner fra og med 1945 har bidratt til å aktualisere Holocaust, og dermed bidratt til måten vi omtaler og fremstiller dette fenomenet på den måten vi gjør i dag.

Kilder

- Arendt, Hannah og Mowinckel, Johan Ludwig. *Eichmann i Jerusalem: En beretning om det ondes banalitet*. Oslo: Pax Forlag, 1965.
- Berggren, Elise B., Bruland, Bjarte og Tangestuen, Mats. *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste Hjemmefronten?*. Oslo: Dreyers Forlag, 2020.
- Bruland, Bjarte. «Det norske holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene». I *Folkemordenes svarte bok – Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundret*, 1. utgave. Red. Bernt Hagtvat, s. 425-441. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Bruland, Bjarte. *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyers forlag, 2017.
- Chomsky, Marvin J.. *Holocaust*. Film. Sist åpnet Mai 5, 2022.
https://www.imdb.com/title/tt0077025/fullcredits/?ref_=tt_cl_cl.
- Dahl, Hans Fredrik. *Vidkun Quisling – En fører blir til*. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1991.
- Dahl, Hans Fredrik. *Vidkun Quisling – En fører for fall*. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1992.
- Erichsen, Bente. *Over grensen*. Film. Sist åpnet Mai 5, 2022.
<https://www.sfanytime.com/no/movie/over-grensen>.
- Eriksen, Knut Einar og Halvorsen, Terje. «Frigjøring». I *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 8, red. Magne Skodvin. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1987.
- Espevik, Thomas. «Snudde om Holocaust». *Klassekampen*. Sist åpnet April 14, 2022.
<https://arkiv.klassekampen.no/article/20190319/ARTICLE/190319967>.
- Evans, Richard J. *Lying about Hitler – History, Holocaust, and the David Irving Trial*. New York: Basic Books, 2001.
- Feinberg, Kai og Stefansen, Arnt. *Fange nr 79108 vender tilbake*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag AS, 1995.
- Fure, Odd-Bjørn. *Kampen mot glemselen – Kunnskapsvakuum i mediesamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Fure, Odd-Bjørn. «Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene». I *Folkemordenes svarte bok – Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundret*. 1. Utgave. Red. Bernt Hagtvat, s. 237-268. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Green, Gerald. *Holocaust*. London: Corgi Books, 1978.
- Greve, Tim. «Verdenskrig». I *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 3,

- red. Magne Skodvin. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1985.
- Hagtvet, Bernt (red.). *Folkemordenes svarte bok – Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundret*. 1. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Hammer, Anders. *Brennpunkt: Philips vei til terror. Erkjennelse*. Dokumentarprogram. Sist åpnet April 11, 2022. <https://tv.nrk.no/serie/brennpunkt-philips-vei-til-terror/sesong/1/episode/3/avspiller>.
- Helander, Colbjörn og Maartmann-Moe, Sigval. *I slik en natt*. Film. Sist åpnet Mars 22, 2022. https://www.imdb.com/title/tt0140276/?ref_=fn_al_tt_1.
- HL-senteret. «Minnesmerket for deporterte norske jøder». Sist åpnet Mai 3, 2022. <https://www.hlsenteret.no/gormley/>.
- Holmboe, Haakon. «De som ble tatt». I *Norges krig 1940-1945, Bind 3*, red. Sverre Steen. Oslo: Gyldendal Norsk forlag, 1950.
- Johansen, Per Ole. *Oss selv nærmest – Norge og jødene 1914-1943*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag, 1984.
- Larsen, Dag Eivind Undheim og Nilsen, Torbjørn Tumyr. «Læreplan uten holocaust». *Klassekampen*. Sist åpnet April 11, 2022. <https://arkiv.klassekampen.no/article/20181128/ARTICLE/181129967>.
- Mendelsohn, Oskar. *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år, Bind 1*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.
- Mendelsohn, Oskar. *Jødernes historie i Norge: gjennom 300 år, Bind 2*. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Michelet, Marte. *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*. Oslo: Gyldendal, 2014.
- Michelet, Marte. *Hva visste Hjemmefronten?: Holocaust i Norge, varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Oslo: Gyldendal, 2018.
- Michelet, Marte. *Tilsvaret. Svar på motboken til Hva visste hjemmefronten?*. Oslo: Gyldendal, 2021.
- Nøkleby, Berit. «Holdningskamp». I *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 4, red. Magne Skodvin. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1986.
- Nøkleby, Berit. «Nyordning». I *Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945*, Bind 2, red. Magne Skodvin. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1985.
- Ottosen, Kristian. *I en slik natt: Historien om deportasjonen av jøder fra Norge*. 1. utgave. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1994.

- Ringdal, Nils Johan. *Mellom barken og veden – Politiet under okkupasjonen*. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1987.
- Sachnowitz, Herman. *Det angår også deg – Fortalt til Arnold Jacoby*. Oslo: Cappelens Forlag AS, 1976.
- Savosnick, Robert. *Jeg ville ikke dø – Fortalt til Hans Melien*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag, 1986.
- Senje, Sigurd. *Ekko fra Skriktjenn: En dokumentarroman basert på «Feldmann-saken» 1942-1947*. Oslo: Pax forlag, 1982.
- Skodvin, Magne. *Norsk Historie 1939-1945 – Krig og okkupasjon*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1991.
- Stoltenberg, Jens. «Mot vold og rasisme». Sist åpnet Februar 22, 2022.
<http://virksommeord.no/tale/352/>.
- Stoltenberg, Jens. «Tale på Rådhusplassen i Oslo». *Regjeringen*. Sist åpnet April 11, 2022.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/taler-og-artikler/2011/statsminister-jens-stoltenbergs-tale-pa-/id651840/>.
- Støre, Jonas Gahr. «Barna våre skal lære om 17. mai». *NRK*. Sist åpnet April 21, 2022.
<https://www.nrk.no/ytring/barna-vare-skal-laere-om-17.-mai-1.14322923>.
- Søbye, Espen. *Hva vet historikerne? Om Hjemmefronten og deportasjonen av jødene*. Oslo: Forlaget Press, 2021.
- Vogt, Johan. *Det store brennoffer – Jødernes skjebne under den annen verdenskrig*. Oslo: Universitetsforlaget, 1966.

Aviser

- A. «Les den boken». *Aftenposten*, Mars 21, 1979.
- Andenæs, Johs.. «Erstatning til jødene». *Aftenposten*, Juli 4, 1997.
- Aukrust, Tor. «Den abstrakte forbrytelse». *Aftenposten*, Mars 31, 1965.
- Bergfald, Odd. «Rasediskriminering: Alvorlig tiltale mot lektor Olav Hoaas». *Aftenposten*, August 17, 1976.
- Bjørnskau, Erik. «Omstridt statue til Holocaust-senter». *Aftenposten*, Mars 10, 2006.
- Borthen, Leif. «Den spontane reaksjon – Svar til dr. Tore Gjelsvik fra Leif Borthen». *VG*, November 26, 1966.
- Borthen, Leif. «Men hvorfor fikk det da skje?». *VG*, November 30, 1966.
- Dahl, Hans Fredrik. «Elster og Nes under sterkt tidspress i Holocaust-saken». *Dagbladet*, Februar 15, 1979.
- Dahl, Hans Fredrik. «Erstatning og ansvar». *Dagbladet*, Juli 9, 1997.
- Dahl, Hans Fredrik. «Et svar til Odd-Bjørn Fure». *Dagbladet*, Februar 27, 1997.
- Dahl, Hans Fredrik. «Gufset fra år null». *Dagbladet*, Januar 27, 1996.
- Dahl, Hans Fredrik. «Kampen om Holocaust». *Dagbladet*, Februar 21, 1979.
- Dahl, Hans Fredrik. «Holocaust: en epilog». *Dagbladet*, Juni 2, 1979.
- Dahl, Hans Fredrik. «Holocaust, en konspirasjon?». *Dagbladet*, Februar 24, 1979.
- Dahl, Hans Fredrik. «Så feil kan man ta». *Dagbladet*, Juli 13, 2001.
- Dahl, Hans Fredrik. «Såpeoperaens nye selgere». *Dagbladet*, Februar 8, 1979.
- Dahl, Hans Fredrik. «Sår som ikke gror». *Dagbladet*, Juni 25, 1996.
- Dypvik, Astrid Sverresdotter. «Ei ubehageleg historie». *Morgenbladet*, November 24, 2006.
- Egeland, Erik. «Auschwitz – produkt av en idé og krefter i menneskets natur». *Aftenposten*, September 23, 1976.
- Egeland, John O.. «Nazi-ektor granskes av myndighetene: «Hitlers gasskamre har aldri eksistert»». *Dagbladet*, Juni 4, 1975.
- Ellingsen, Thor. «I påvente av Holocaust, lytt på radion!». *Dagbladet*, Februar 14, 1979.
- Gaup, Ailo. ««Lektor Hoaas må fjernes»». *VG*, Juni 5, 1975.
- Gjelsvik, Tore. ««De tause tilskuerne»». *VG*, November 25, 1966.
- Gjelsvik, Tore. «Ikke en kjeft hjalp noen -!». *VG*, November 29, 1966.
- Greve, Tim. «Det angår også deg». *VG*, September 22, 1976.
- Grusd, Leif. «Drøye insinuasjoner». *Dagbladet*, Februar 24, 1979.
- Hestenes, Arne. «Den norske filmen: Interessant, men uten nerve». *Dagbladet*, Januar 24, 1958.

- Hagelund, Karl Emil. «Statsløse jødiske flyktninger fra Norge: Nygaardsvold ville ikke betale hjemreisen». *Dagbladet*, April 4, 1979.
- Hagen, Angelica og Mogen, Trym. «Underlagt strengt sikkerhetsregime», *Dagbladet*, August 17, 2019.
- Hjellemo, Hans. «Faremo lover jødegranskning». *Dagens Næringsliv*, September 18, 1995.
- Hjeltnes, Guri. «Årets beste?». *VG*, Oktober 23, 2014.
- Hobson, Rolf. «Jødisk lobby?». *Dagbladet*, Juli 1, 1996.
- Holbek, Jan Arild. «Holocaust vises likevel». *Vårt Land*, Februar 21, 1979.
- Hompland, Andreas. «Skuld og verdighet». *Dagbladet*, Juli 5, 1997.
- Høybråten, Dagfinn. «TV-serien om jødeforfølgelsene sendes likevel?». *Vårt Land*, Februar 8, 1979.
- Johannessen, Tore. «Lektor Hoaas slår til før nazi-programmet i TV: «Gasskamrene bare oppspinn»». *VG*, Mai 29, 1975.
- Johansen, Jahn Otto. «Holocaust – og hva så?». *Dagbladet*, April 4, 1979.
- Jåsund, Birger Kolsrud. «-På tide med Holocaust-senteret». *Aftenposten*, Februar 2, 2001.
- Kolsrud, Ole. «De fleste norske jøder ble reddet». *Dagbladet*, Juli 17, 1997.
- Kolsrud, Ole. «Nasjonal selvpisking». *Dagbladet*, Juni 29, 1997.
- Kolsrud, Ole. «Rød «J» i alle pass». *Dagbladet*, Oktober 16, 1982.
- Kvam, Ragnar. «De tause tilskuerne». *VG*, November 21, 1966.
- Magnus, Gunnar. «-Be jødene om unnskyldning». *Aftenposten*, Juni 23, 1997.
- Magnus, Gunnar. «Jødernes eiendom: moral eller penger?». *Aftenposten*, Juni 27, 1997.
- Magnus, Gunnar. «-Moralsk problem å gi jøder større erstatning». *Aftenposten*, Juni 24, 1997.
- Markussen, John Arne. «Utryddelsen av jødene «ukjent» i norsk skole». *Dagbladet*, April 4, 1979.
- Moland, Arnfinn. «Et faglig og etisk forfeilet prosjekt». *Aftenposten*, November 13, 2018.
- Myrvang, Synne Eggum. Fjellanger, Runa. Haram, Ola. Andersen, Gordon. Talseth, Thomas. Hole, Kari Mette. Løf, Andreas. Bjørntvedt, Halvor og Hopperstad, Morten. «Etterforsker terrorhyllest», *VG*, August 11, 2019.
- Myrvang, Synne Eggum. Fjellanger, Runa. Haram, Ola. Andersen, Gordon. Talseth, Thomas. Hole, Kari Mette. Løf, Andreas. Bjørntvedt, Halvor og Hopperstad, Morten. «Knust glass, patronhylser og blod». *VG*, August 11, 2019.
- Nilsen, Arve. «Hoaas-saken igjen – og for første gang i Norge: «Sitter det noen jøder i juryen?»». *VG*, November 10, 1976.
- Nilsen, Arve. «Lektor vitner i Hoaas-saken: -Jeg mistet 29 av mine nærmeste». *VG*,

- November 11, 1976.
- Nilsen, Torbjørn Tumyr og Larsen, Dag Eivind Undheim. «Vil ha krigen på pensum». *Klassekampen*, November 29, 2018.
- Ofstad, Harald. «Hvem var Eichmann?». *Dagbladet*, Januar 12, 1965.
- Ottosen, Kristian. «Fikk de sin straff?». *Dagbladet*, Juli 21, 1997.
- Pryser, Tore. «Politiets dårlige samvittighet». *Dagbladet*, August, 7, 1997.
- Ramnefjell, Erling. «Full strid om jøde-erstatning». *Dagbladet*, Juni 17, 1997.
- Rey. «Anne Lise Tangstad i krevende hovedrolle». *Aftenposten*, August 22, 1957.
- Rey. «Ny Maartmann-Moe-suksess». *Aftenposten*, Januar 24, 1958.
- Ringdal, Nils Johan. «Oppgjør om oppgjøret». *Dagbladet*, Desember 1, 1987.
- Rodin, Rigmor Hansson. «Mitt nei til Holocaust». *Dagbladet*, Februar 14, 1979.
- Rostad, Bernhard. «Masse mord som TV-underholdning – Det er prostitusjon». *Dagbladet*, Februar 9, 1979.
- Rostad, Bernhard. «Seerne vant – Holocaust i TV». *Dagbladet*, Februar 21, 1979.
- Rostøl, Sverre. ««Holocaust» er ingen såpeopera». *Arbeiderbladet*, April 2, 1979.
- Sandaker, R. R.. «Holocaust». *Dagbladet*, April 4, 1979.
- Sinding-Larsen, Henning. «Quisling-saken». *Aftenposten*, August 24, 1945.
- Smith, Jon-Hjalmar. «Det angår oss». *Dagbladet*, Februar 24, 1979.
- Smith, Jon-Hjalmar. «Slik var det – Men ikke i Buchenwald». *Dagbladet*, April 4, 1979.
- Stoltenberg, Jens. «Aldri for sent å gi uttrykk for anstendighet». *Aftenposten*, Desember 19, 2000.
- Storvik, Olav Trygge. «-Oppgjøret er også et moralsk ansvar». *Aftenposten*, Juni 23, 1997.
- Tangestuen, Mats og Torp-Holte, Torill. «Forenklet forståelse av Holocaust-historien». *Aftenposten*, November 3, 2014.
- Tessem, Liv Berit. «Norge vil gi jødene egnet kompensasjon». *Aftenposten*, Desember 5, 1997.
- Thorenfeldt, Gunnar. Walnum, Amanda Nordhagen og Hagen, Angelica. «Den skremmende forvandlingen», *Dagbladet*, August 17, 2019.
- Tornes, Erik. «Hva visste de? Hva vet vi?». *Aftenposten*, Desember 19, 2018.
- U.n. «5 unge norske jøder er kommet til København». *Dagbladet*, Mai 24, 1945.
- U.n. «Anders (32) tatt». *Dagbladet*, Juli 23, 2011.
- U.n. «De norske jøder ble myrdet straks etter ankomsten til de tyske konsentrasjonsleirer». *Aftenposten*, Juni 19, 1945.
- U.n. «Det siste flyktningtoget kom til Oslo i formiddag». *Arbeiderbladet*, Juni 22, 1945.

U.n. «Eichmann om utryddelsene: «Jeg ba om å slippe»». *Arbeiderbladet*, April 20, 1961.

U.n. «En giftspreader». *VG*, August 25, 1976.

U.n. «En krig som alle andre?». *VG*, Juni 23, 1997.

U.n. «Gråblek Eichmann lytter til anklagen – Rettssaken ble åpnet i Jerusalem imorges». *Aftenposten*, April 11, 1961.

U.n. ««Holocaust» bør vises». *Aftenposten*, Februar 7, 1979.

U.n. «I ukens løp». *Aftenposten*, Februar 17, 1979.

U.n. «I ukens løp». *Aftenposten*, Februar 24, 1979.

U.n. «-Jeg tok til tårer». *Dagbladet*, April 4, 1979.

U.n. «Jødemorderen Eichmann: Agentene tok han på hjemveien». *Dagbladet*, Juni 2, 1960.

U.n. «Kronprinsen hylles». *Dagbladet*, Juli 27, 2011.

U.n. «Nordmann (32) tatt». *VG*, Juli 23, 2011.

U.n. «Politikere i sjokk». *Dagbladet*, Juli 23, 2011.

U.n. «Raust oppgjør». *Dagbladet*, Mars 12, 1999.

U.n. «Straff og rasisme». *Dagbladet*, Juni 7, 1975.

U.n. «Wagner nekter at han ga ordre til jødedeportasjonene». *Aftenposten*, Oktober 2, 1946.

Westlie, Bjørn. «De som tapte krigen». *Dagens Næringsliv*, Juni 23, 1995.

Westlie, Bjørn. «Det store oppgjøret». *Dagens Næringsliv*, September 16, 1995.

Westlie, Bjørn. «Dødsfallsrekkefølge». *Dagens Næringsliv*, Juni 24, 1997.

Westlie, Bjørn. «Nordmenn ranet de norske jødene». *Dagens Næringsliv*, Mai 27, 1995.

Wulfsberg, Marius. «Motboka har fått sin motbok». *Dagbladet*, Mai 28, 2021.

Zahl, Jan. «Dahl legger seg flat». *Dagbladet*, Juli 13, 2001.

Offentlige dokumenter

Lov Desember 9, 1948, nr. 1 om Overenskomst om forhindring og avstraffelse av forbrytelsen folkemord, Artikkel II. (Folkemordkonvensjonen).

<https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/1948-12-09-1?q=folkemord>.

Meld. St. 28 (2015-2016). *Fag – Fordypning – Forståelse. En fornyelse av Kunnskapsløftet*.

Oslo: Kunnskapsdepartementet. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=65336>

NOU 2014: 7. *Elevenes læring i fremtidens skole. Et kunnskapsgrunnlag*. Oslo:

Kunnskapsdepartementet.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/e22a715fa374474581a8c58288edc161/no/pdfs/nou201420140007000dddpdfs.pdf>

NOU 1997: 22. *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig*. Oslo:

Justisdepartementet.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/7e25a3943f9f46178eabf621c7585d8b/no/pdfs/nou199719970022000dddpdfa.pdf>

Stortinget. «Møte torsdag den 11. mars 1999 kl. 10». Sist åpnet Mai 5, 2022.

<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Stortinget/1998-1999/990311/1>.

Stortinget. «Forhandlinger i Stortinget nr. 152. 1979. 14. febr. – Spørretime». Sist åpnet Mai

5, 2022. https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1978-79&paid=7&wid=a&psid=DIVL500&pgid=b_1003&vt=b&did=DIVL154.

Utdanningsdirektoratet. «Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS01-03)». Sist åpnet April 14, 2021.

<https://www.udir.no/lk20/his01-03>.

Utdanningsdirektoratet. «Læreplan i samfunnsfag (SAF01-04)». Sist åpnet April 14, 2022.

<https://data.udir.no/k106/v201906/laereplaner-lk20/SAF01-04.pdf?lang=nno>.

Litteratur

- Aalen, Ida og Iversen, Magnus Hoem. *Sosiale medier*. 2. utgave, 1. opplag. Bergen, Fagbokforlaget, 2021.
- Antirasistisk senter. «Benjamin-drapet». Sist åpnet Februar 22, 2022. <https://aldrimer22juli.no/vgs/lær-av-historien/benjamin-drapet>.
- Bangsund, Per. *Arvtakerne – Nazisme i Norge etter krigen*. Oslo: Pax Forlag, 1984.
- Banik, Vibeke Kieding. «Holocaust». Sist åpnet April 30, 2022. https://snl.no/Holocaust#-Om_begrepene_Holocaust_og_Shoah.
- Banik, Vibeke Kieding og Simonsen, Kjetil Braut. «antisemittisme i Norge». Sist åpnet September 13, 2021. https://snl.no/antisemittisme_i_Norge.
- Bjørge, Tore. «nynazisme». Sist åpnet Februar 23, 2022. <https://snl.no/nynazisme>.
- Brakstad, Ingjerd Veiden. *Etter folkemordet 1945-*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2021.
- Brakstad, Ingjerd Veiden. «Okkupasjon, motstand og myter». *Fortid*, nr. 2 (2007): s. 9-15.
- Bruland, Bjarte. «Det norske holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene». I *Folkemordenes svarte bok – Politisk massevold og systematiske menneskerettighetsbrudd i det 20. århundret*. 1. utgave. Red. Bernt Hagtvatn, s. 425-441. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Bruland, Bjarte og Tangestuen, Mats. «The Norwegian Holocaust: changing views and representations». *Scandinavian Journal of History*, 36, 5 (2011): s. 587-604.
- Bøe, Jan Bjarne og Knutsen, Ketil. *Innføring i historiebruk*. 1. utgave, 3. opplag. Kristiansand: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2013.
- Corell, Synne. «Bokmelding. Bjarte Bruland. *Holocaust i Norge. Registrering, Deportasjon. Tilintetgjørelse*». *Historisk tidsskrift*, Bind 97, nr. 2 (2018): s. 156-160.
- Corell, Synne. «Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker». PhD, Universitetet i Oslo, 2009.
- Corell, Synne. «The Solidity of a National Narrative – The German Occupation in Norwegian History Culture». I *Nordic Narratives of the Second World War: National Historiographies Revisited*, red. Henrik Stenius, Mirja Östenberg og Johan Östling, s. 101-125. Lund: Nordic Academic Press, 2011.
- Egeberg, Kristoffer. *Fredsnasjonen Norge*. 1. utgave. Oslo: Kagge forlag, 2017.
- Enli, Gunn. Smith-Meyer, Trond og Syvertsen, Trine. «NRK». Sist åpnet Februar 8, 2022. <https://snl.no/NRK>.
- Eriksen, Anne. *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax forlag, 1995.

- Eriksen, Trond Berg. Hompland, Andreas og Tjønneland, Eivind. *Norsk idéhistorie Bind VI: Et lite land i verden*. Oslo: Aschehoug, 2003.
- FN. «Folkemord.» Sist åpnet September 13, 2021.
<https://www.fn.no/tema/konflikt-og-fred/folkemord>.
- FN. «Folkemordkonvensjonen.» Sist åpnet September 13, 2021.
<https://www.fn.no/om-fn/avtaler/menneskerettigheter/folkemordkonvensjonen>.
- FN. «Internasjonal minnedag for ofrene for holocaust.» Sist åpnet Februar 23, 2022.
<https://www.fn.no/om-fn/fn-dager/kalender/internasjonal-minnedag-for-ofrene-for-holocaust>.
- Fordal, Jon Annar. «NRKs historie.» Sist åpnet November 13, 2021.
<https://www.nrk.no/organisasjon/nrks-historie-1.6589747>.
- Fure, Odd-Bjørn. «Norsk okkupasjonshistorie. Konsensus, berøringsangst og tabuisering». I *I krigens kjølvann – Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, red. Stein Ugelvik Larsen, s. 31-46. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Grimnes, Ole Kristian. «Feldmann-saken». I *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*, red. Hans Fredrik Dahl, mfl., s. 93. Oslo: J. W. Cappelens forlag, 1995.
- Grimnes, Ole Kristian. «Historieskrivingen om okkupasjonen». *Nytt norsk tidsskrift*, Vol. 7, Nr. 2. (1990): s. 108-121.
- Grimstad, Ingrid Sætheren. «Holocaustbenektelse på norsk? En studie av Olav Hoaas sitt ideologiske standpunkt». Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2014.
- Gripsrud, Jostein. *Allmenningen – Historien om norsk offentlighet*. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.
- Harper, Christopher S.. «Rettsoppgjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940-1945». *HL-senterets temahefte nr. 16* (2012).
- Hatlehol, Gunnar D.. «Adolf Eichmann». Sist åpnet Mars 14, 2022,
https://snl.no/Adolf_Eichmann.
- Heir, Trond. Stang, Leif. Ryste, Marte Ericsson. Njølstad, Olav. Refsdal, Nils Olav og Kärki, Freja Ulvestad. «terrorangrepene i Norge 22. juli 2011». Sist åpnet April 8, 2022.
https://snl.no/terrorangrepene_i_Norge_22._juli_2011#-Forskning.
- Hjeltnes, Guri (red.). «Imperiet vakler 1945-2010». I *Norsk presses historie 1-4 (1660-2010)*, Bind 3, red. Hans Fredrik Dahl. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- HL-senteret. «Holocaust». Sist åpnet Oktober 26, 2021.
<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/holocaust>.

- HL-senteret. «Hva er antisemittisme?». Sist åpnet November 30, 2021.
<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/bakgrunn/ideologi/antisemittisme-den-mobile-fordommen.html>.
- HL-senteret. «Om HL-senteret». Sist åpnet Februar 22, 2022. <https://www.hlsenteret.no/om/>.
- HL-senteret. «1992-95 Bosnia-Hercegovina». Sist åpnet Januar 26, 2022.
https://folkemord.no/#/folkemord/54/sak/445?_k=tnutxj
- HL-senteret. «1994 Rwanda». Sist åpnet Januar 26, 2022.
https://folkemord.no/sak/bosnia-hercegovina/#/folkemord/34/sak/36?_k=m681w0.
- Moe, Vibeke (red.). «Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter». *HL-senteret*. Sist åpnet Februar 24, 2022.
https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/hl_rapport_2012_web.pdf.
- Hoffmann, Christhard. «Perspektiver på minoritetshistorie: jødisk historiografi i Norge». Sist åpnet November 23, 2021. <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2096-Perspektiver-på-minoritetshistorie-jødisk-historiografi-i-Norge.html>.
- Holmila, Antero og Geverst, Karin Kvist. «On forgetting and Rediscovering the Holocaust in Scandinavia: introduction to the special issue on the histories and memories of the Holocaust in Scandinavia» *Scandinavian Journal of History* Vol. 36, Nr. 5 (2011): s. 520-535.
- International Holocaust Remembrance Alliance. «Norway». Sist åpnet Mai 3, 2022.
<https://www.holocaustremembrance.com/member-countries/norway>.
- Johansen, Per Ole (red.). *På siden av rettsoppgjøret*. Oslo: Unipub, 2006.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var – En innføring i historiefaget*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Kristiansen, Steinar. «Holmlia-drapet». Sist åpnet Februar 22, 2022.
<https://snl.no/Holmlia-drapet>.
- Larsen, Stein Ugelvik. *I krigens kjølvann – Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo: Universitetsforlaget: 1999.
- Lipstadt, Deborah. *Denying the Holocaust – The Growing Assault on Truth and Memory*. New York: The Free Press, 1993.
- Lunde, Henrik. «Nynazisme». Sist åpnet Februar 23, 2022.
<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/ettertid/nynazisme>
- Maerz, Susanne. *Okkupasjonstidens lange skygger – Fortidsbearbeidelse i Norge som identitetsdiskurs*. Oslo: Unipub, 2010.
- Moen, John Arne. «Kai Fernberg». *Norsk biografisk leksikon*. Sist åpnet Mai 5, 2022.

https://nbl.snl.no/Kai_Feinberg

Nilstun, Carina. «offentlig». Sist åpnet November 22, 2021. <https://snl.no/offentlig>.

Reitan, Jon. «Møter med Holocaust: Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur». PhD, NTNU, 2016.

Simonsen, Kjetil Braut. ««(...) det krassete utslaget av de samfunnsmessige understrømningene som truer sivilisasjonen» - Diskursen om jødene og antisemittismen etter 1945», i *Historie og moral – Nazismen, jødene og hjemmefronten*, red. Øystein Sørensen og Kjetil Braut Simonsen, 229-265. Oslo: Dreyers forlag, 2020.

Simonsen, Kjetil Braut. «Antisemitism on the Norwegian Far-Right, 1967-2018». *Scandinavian Journal of History*, Vol. 45, No. 5 (2020): s. 640-662.

Stensrud, Ellen. «Hva er folkemord?». *HL-senteret*. Sist åpnet Mars 25, 2022.

<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/hva-er-folkemord.html>.

Stugu, Ola Svein. *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*. Oslo: Det norske samlaget, 2021.

Sørensen, Øystein og Brandal, Nik.. *Det norske demokratiet og dets fiender 1918-2018*. Oslo: Dreyers forlag, 2018.

Sørensen, Øystein. «Forskningen om krigen i Norge – Tradisjonelle og nye perspektiver». *Nytt norsk tidsskrift* Vol. 6, Nr. 1 (1989): s. 40-58.